

Soproni Szemle

| 2015. első szám

| hatvankilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Emléksorok Sarkady Sándorról (1935–2014)	3
--	---

TERMÉSZET, TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁG A KORAI ÚJKORBAN

CSERMELYI JÓZSEF: Egy 16. századi soproni ispán és városkapitány, Hans von Weispriach életútja 1550-ig	8
VADAS ANDRÁS: A Rába-mente környezeti viszonyai a 16. század közepén egy 1543–44-es folyófel mérés tükrében	16
VINKLER BÁLINT: Soproni borok forgalmának alakulása Krakkóban a 16. és 17. század fordulóján (1586–1605)	41
KELEMEN DÁVID: Sopronkövesd 17. századi plébánosainak életútja, korabeli források tükrében	57

MŰHELY

KOPPÁNY TIBOR: Soproni mesterek a Dunántúl 16–17. századi építészetében – Egy 17. századi soproni ácsmester, Picheler János példája	72
KORMOS GYULA: A soproni Szentlélek-templom orgonái	77

SOPRONI ARCOK

TÓTH SÁNDOR: Lovas Gyula vasutas, vasúttörténész életútja (1926–2014)	90
---	----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Kő kövön. Tanulmányok Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Szerk. Mentényi Klára, Simon Anna, Szentesi Edit. Budapest, 2013. (ism. Turbuly Éva)	95
--	----

E számunk szerzői	99
Közlemények	99

Sarkady Sándor magyar költő, műfordító és irodalomszervező búcsúztató szövegét írom napok óta. Félálomban is fogalmazom, de bevallom: nem megyek sokra! A szavak szét hullnak, mint magas Déva várának falai: amit leírok félálomban, széthullik reggelre. Ijeszt a fehér papír, és nem tudom leírni az „elbúcsúzó” szót. Én Sándortól nem búcsúzhatok el, mert velem van. Végül eszembe jut Temesi Ferenc John Lennon halálakor írt üzenetének címe: „Nincs búcsú, John!” Én sem tudom elfogadni azt, hogy elköszönjek Sándortól, az írótól, a barátomtól, a soproni irodalom oszlop-emberétől, aki fél századon át tartotta a hátán, és makacsul építette azt. Nem tudok „szabályos nekrológot” írni, mert barátom nem ment el tőlem, hiszen bennem él tovább! Ezért csak emléksorokra futja erőm. Bocsássák meg nekem azt, hogy Sándor fél évszázados soproni jelenlétéről írok. Ennyi ideje kezdődött a mi barátságunk, és tart most is, töretlenül.

Sarkady Sándor 1976 októberében, a *Soproni írók antológiája* szerkesztése idején.
Csigó László felvétele

Életrajzi adatait hamar lejegyzem: Sarkady Sándor (*1935) Sáránd szülötte, az ötgyerekes Sarkady János állomásfőnök és Kolumbár Gizella negyedik gyermeke. A szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett magyar–orosz szakos diplomát. A forradalom idején a szegedi MEFESZ tagja és nemzetőr volt, diákköltőként versekkel tett hitet, ezért büntetésből két félévre kizárta az egyetem. Forradalmi verseit 1957. március 18-án juttatta ki Pekingbe a magyar nagykövetségen dolgozó barátjához, Hajdu Lajoshoz. Ezzel a költemények megmenekültek a megsemmisüléstől.

Tanári oklevelét 1958-ban csak késve kaphatta meg. Kezdő tanárként Győrbe helyezték, ahol mindössze néhány évvel volt idősebb első osztálya diákjainál. Pályakezdő tanítása tanítványai számára a forradalom ajándéka lett, mert pallérozta a szellemüket, és az igazság felé egyengette útjukat. A hatalom az első osztálya érettségije után 1960-ban Sopronba helyezte, lépéseit folyamatosan figyelték.

Tanári munkáját a Soproni Óvónőképző Intézet pedagógiai szakcsoportjában folytatta. Öt évtizeden át lett az intézmény a szíve szerint választott munkahelye. Öt éven keresztül igazgatóhelyettesként is dolgozott itt. Miközben az intézet neve módosult, Sarkady Sándor hűsége Sopronhoz nem változott. Ecker Magdolna óvónővel, volt tanítványával, kötött házasságot, aki szépséges és hűséges hitvese lett. Ő volt Sándor számára a Madonna. Két gyermekük született: Sarkady Magdolna, a költő szavaival: a „gyönyörű Magdolna” és fia, Sándor: a történész. A rajongva szeretett ifjabb Sándor születésekor ezt írta:

„Akkor is, ha már nem leszek / Vezessenek az istenek!
Fecskeszívű szél, friss iram / Ficseri-füstös kisfiam.”

Irodalomtörténészként mutattak be neki 1961-ben. Sanyiban azonban bujkált a kisördög, ezért Arany epigrammájával üdvözölt: „Járnak hozzám méltóságok...” Szerencsére tudtam a folytatást: „Kötik rám a méltóságot...” Aztán nevetve együtt fejeztük be: „Megbocsásson Méltóságtok, / Nem érzek rá méltóságot.” Így kezdődött el fél évszázadon át tartó barátságunk. Ezt a történetet a barátom egyik nekem szánt köszöntő szövegében is megörökítette. Szövetségünk alapja a hűség volt. Hűségesen ragaszkodtunk egymáshoz, úgy, ahogy Sándor, az ifjú tanár 50 éven át hűséges volt Sopronhoz, az őt fiaként befogadó városhoz.

Csatkai Endre múzeumigazgató is „fiai sorába” fogadta. Vele íratta meg Ady Endre soproni fogadtatását. Jól tudta az ifjú tanár, hogy jeles irodalmi hagyományokat építő városban folytatja az életét. Hűsége töretlen maradt fél századon át. „Feltérképezte” fogadott szülőföldjét, ezért megismerkedett az 1877-ben alapított Frankenburg Irodalmi Kör még élő alkotóival. Összebarátkozott az idős Becht Rezsővel, Szabó Jenővel, és a Nyugat 1926-os novellapályázatának első díjasával, Molnár Józseffel. Irodalmi barátságunknak köszönhetjük Molnár József novellái gyűjteményes kiadását. Becht Rezső *A bűvös henger* című monumentális terjedelmű és ugyanilyen értékű kéziratának megjelenését a *Soproni Füzetek* (SF) sorozatában az érték mentése ösztönözte. Ha Becht folytatásokban megje-

lent kéziratából egyszer önálló könyv születik, ez is Sarkady Sándor fáradhatatlan munkabírásiának lesz az eredménye.

A *Soproni Füzetek* sorozat Sarkady életművének szerves része lett. Harminchat éven át, 1978-tól haláláig fáradhatatlanul szerkesztette. Részt vett a *Soproni Szemle*, majd 1997-től a *VÁRhely* folyóirat szerkesztésében is. Fialat szerkesztőként kezdte mindezt a felelősségteljes munkát, a *Soproni Füzetek* 2014. évi kötete a nagybeteg főszerkesztő halála előtt jött ki a nyomdából. „Már nem tudom Neked postára adni” – mondta december 8-án, néhány nappal a halála előtt a telefonba –, „majd Sanyi elküldi neked az új könyvével együtt.” A küldemény borítékját még ő címezte meg. Azután három nappal később leállt a megfáradt szív. Ne feledjük el soha!

Sarkady Sándor 50 éven át volt a „szerette város”, Sopron irodalmi mindenes szolgálója, úgy, mint Móra Ferenc Szegedé. Ezért is kereste töretlen fáradozással a kapcsolatot Scarbantia – Sopron – Ödenburg 700 éves irodalmával. Még a Város klasszikusan zengő himnusza is az ő tollából került papírra. Ezzel is odaadóan szolgálta Sopront.

Egyik irodalmi-szerkesztői remeklése a *Vallomások egy városról* című antológia. Csaknem minden fontos magyar kortárs író megszólalhatott ebben a karcsú és rangos könyvben, akinek csak fontos írása, üzenete született Sopronról. Keresztúry Dezső, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Jánosy István, Dér Endre mondták el, hogy mi köti őket a városhoz. Szerkesztőként egyetlen jogos fájdalom volt: hogy Márai Sándort és Cs. Szabó Lászlót 1978-ban kitiltották a vallomást tevők sorából. Ennek természetesen politika volt az oka, hiszen Király István egyetemi tanár azt állította, hogy Márai Sándor nevű író nem ismer a magyar írók sorában... A *Soproni írók antológiája* (1976) című kötet méltó párdarabja az előbb említettnek. Ebben néhány „nagy öreg” mellett az akkor szerveződő Soproni Fialatok Művészeti Kollégiuma első, rajban repülő nemzedéke kapott teret írásaik, műfordítások, képzőművészeti alkotások bemutatására.

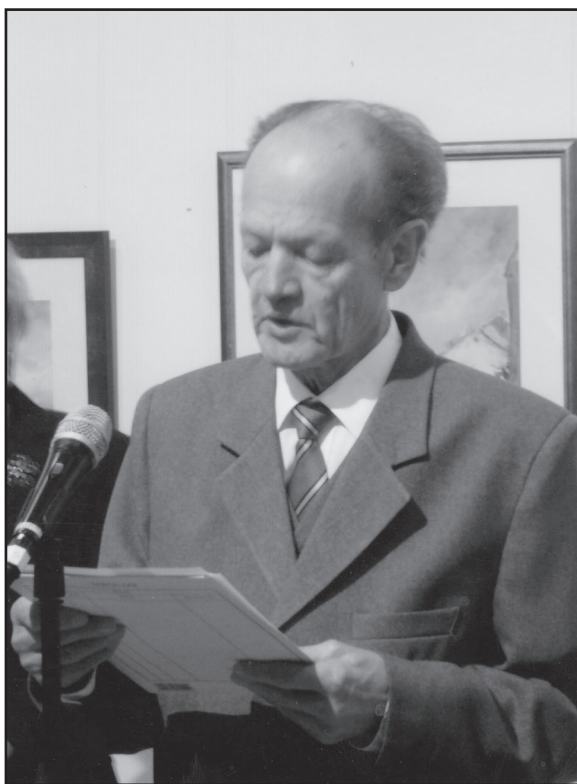
Drága Sándor Barátom! Személyes köszönnivalóm is van, nem is kevés. A *Soproni Füzetek* sorozatában Te jelentetted meg soproni irodalomtörténetem első változatát, minden fejezetéhez gondosan szerkesztettél képanyagot! Amikor könyv alakban megjelent a soproni irodalomtörténetem végső változata, a *Soproni parnasszus* (2004) a soproni irodalmi emlékhelyek, emléktáblák fejezetet Sarkady Sándor gondos adatközlésével írtam meg. Valamennyi újabb emléktábla és szobor adatsorát ő adta kezembe (hiszen csak lélekben élek otthon).

Sarkady Sándor sokat szolgált másoknak – de saját magát sohasem helyezte előtérbe művei közzétételével. A saját írásait szinte úgy kellett kikönyörögni tőle. Jellemző rá az is, hogy a *Szép Verse*k két kötetében (1976., 1978.) megjelent verseit Illyés Gyula kívánságára, biztatására küldte el a kiadóhoz. Pedig Jánosy István is figyelmeztette a saját írásai közreadására az író-szerkesztőt. Leírta neki azt is, hogy a Kölcsey szerepét vállaló soproni író saját műveire legalább akkora szükség van, mint önzetlen irodalomszervező munkájára. Szerkesztői teendői miatt ugyanis saját munkái késve jutottak el az olvasóhoz, így a *Télkergető* is csak 1989-ben *Az igazság pajzsával* gyűjteményes válogatása 1992-ben 35 év munkásságát foglalja össze. Sejtelmes költői világot tükröz a következő könyve, a

Gyöngyhimnusz (1996). A költőt és esztétát méltó módon bemutató kötete, *Írom korom* címmel és a *Minden élet szolgálat* (tanulmányok) 2005-ben jelent meg.

Versesköteteiben a műfordítások szerencsés ötvözetben formálják együtt a kötetek költői arculatát. A műfordításai gyakran jobbak az eredetiknél. Ezt igazolja Wiener János döcögve leírt paskvillusa, vagy Kolbenheyer Mór télről írt jelképes versének remek fordítása is. Az elsőből csípős hangú diákvers, a másodikból Vörösmarty-zengésű remeklés, az *Előszó* párja formálódott meg. A jeles Sarkady-átdolgozások sorozata remekül kezdődik az *Ómagyar Mária siralom* régi-új szövegével.

Sándort igényes, pontos munka jellemezte a *Soproni Szemle* szerkesztésében vállalt feladatai végzésekor is. A *Soproni Füzetek*ben megjelent írásaimat is a betűhelyek és szóközpontok bejelölésével küldte vissza korrekturára. Az *idő rostájában* című tanulmánygyűjteményem kiadásakor megajándékozott Gabriel Rollenhagen rosta-embémájának derűt sugárzó, pontos fordításával. A feje fölé rostát tartó fiatal a rosta nem védi meg a szakadó esőben, hanem a bizakodás vigasztaló.

Sarkady Sándor megnyitja Grabner József kiállítását

„Perfer et obdura: Tempestas transeat olim,
Fulgebit puro latior axe dies.”

ELMŰLIK EGYSZER

„Tűrj és tarts ki, a zord zivatar majd elmúlik egyszer,
S felragyogó fénnel süt ki az égen a nap.”

Sarkady Sándor tanár úr életét nem kímélték meg a hétköznapi zord zivatarok, csapások, betegségek. A hosszú szenvedéseket enyhítve ápolta hitvesét, Magdolnát, kinek személyiségét szépséges versekben örökítette meg. Haláláig soha nem enyhülő fájdalommal ápolta az elhunyt hitves emlékét.

Élete munkásságának megérdemelt jutalma volt a 2011-ben megkapott Sopron díszpolgára cím, melyet a város lakóinak megbecsülése is hitelesített. Akkor, amikor 2011-ben a Város első emberétől átvette a díszpolgári kitüntetést, engem a halála előtti idős Goethe arcvonásaira emlékeztetett Sarkady Sándor fáradt arca (ahogyan Goethét Johann Josef Schmeller festménye ábrázolja 1828-ból). Érdekes véletlen: Ennyi idős volt költőnk is, 76 éves!

Sarkady Sándortól, a baráttól egyik „legszebb zengésű soproni versével” búcsúzom:

„A Szent Mihályban szól a harang szava, / Akárha Sopron szózata hangzana:
Te háromajkú, egyszívű táj, / Múltadat óva teremts jövendőt!”

Sarkady Sándor emberi és költői példája az önmagát elégető gyertya Lackner Kristóf emblémája alapján. Ez a visszahúzódó ember szépségben fénylő gyertya volt, önzetlenségével megszabja a mi feladatainkat is. Az önmagát feláldozó mester, Sarkady Sándor-személyiségére nemcsak emlékezni kell, tovább kell építeni, folytatni élete eredményeit. Verseit olvasni és mondani kell, a *Soproni Füzeteket* és a *VÁRhely* folyóiratot tovább is ki kell adni! Az Ő irodalomszervezése azt bizonyította be, van élő és értékes soproni irodalom. Ösztönözzön minket a mester példája. Az itt maradottaknak meg kell próbálniuk, hogy felnőjenek melléje! „Nincs búcsú, Sándor” – a soproni irodalom él, rangos és igaz! Sarkady Sándor hite szerint virágozzék tovább! Így legyen!

TERMÉSZET, TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁG

A KORAI ÚJKORBAN

Csermelyi József

Egy 16. századi soproni ispán és városkapitány, Hans von Weispriach életútja 1550-ig

Hans von Weispriach¹ a 16. századi Sopron megye életének egyik központi figurája volt, tevékenységét azonban eddig inkább az osztrák szakirodalom vizsgálta, a magyar történeti irodalom kevésbé.² Ennek ellenére itthon sem teljesen ismeretlen, köszönhetően például Bariska István, Bedy Vince, Dominkovits Péter vagy Pálffy Géza kutatásainak.³ E tanulmányban sajnos nem áll módomban teljes életpályáját ismertetni, csupán az 1550-es évek elejéig tartó időszakot, amely köztörténeti szempontból talán fontosabb, hiszen ezt követően nem viselt korábbi ispáni címéhez fogható tisztséget.

Hans a salzburgi egyházfejedelemségből származó Weispriach család Magyarországon megtelepedett ágának harmadik generációjához tartozott, nagyapja, Sigmund, nagybátyja, Andreas és apja, Ulrich tevékeny szerepet játszottak Mátyás király és III. Frigyes császár háborúiban, közülük az első kettő hosszabb-rövidebb időre (1466–1473 ill. 1482–1485) már viselte a soproni ispáni címet. Mivel ebben a háborúban Ulrich végig császárhűnek mutatkozott és Andreas is „időben” visszatért Frigyes oldalára, a pozsonyi béke után tudták szerezni a Habsburg-záloguradalmak közé tartozó Kaboldot, Ulrich pedig tovább tudta bővíteni birtokait Lánzsér megszerzésével (1500 áprilisa előtt). Hans apjának Gertrud von Hohenwarttal kötött házasságából született, két fivéréről és hét lánytestvéréről tudunk. Fivéreihez hasonlóan még kiskorú volt apja halálakor, 1506-ban, anyjának csak egy elhúzódo

¹ A szerző bécsi kutatásait a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum- és Campus Hungary-ösztöndíja támogatta. Ugyanitt kedves kötelességemnek teszek eleget, megköszönve Fazekas István volt bécsi levéltári delegátus úrnak a kutatások során nyújtott segítségét. Jelen tanulmány a XVII. Győri–III. Kisalföldi Levéltári Napon megtartott előadásom jegyzetelt és némileg kibővített változata.

² A teljesség igénye nélkül: *Johann Dobrovich*: Volk an der Grenze-Schicksal und Auftrag zur Geschichte der burgenländischen Kroatien. Eisenstadt, 1963. *August Ernst*: Geschichte des Burgenlandes. Wien, 1987. *Deák Ernő*: Burg und Siedlung Landsee. Oberwart, 2008. *Walter Feymann*: Geschichte der Herrschaft Kobersdorf/Burgenland von ihren Anfängen bis zur Übernahme durch Fürst Palatin Paul Esterhazy. Dissertation. Wien, 1970. *Johann Graf*: Die westungarischen Grenzgebiete vorwiegend von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. Dissertation. Wien, 1926. *Robert Hajszan*: Die Herrschaft Güns im 15. und 16. Jahrhundert. Güttenbach/Pinkovac, 1993. *Martin Meršič*: Baumgarten im Burgenland. Baumgarten, 1963.

³ A teljesség igénye nélkül: *Bariska István*: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Szombathely, 2007. illetve más, a 16. századi Kőszeggel foglalkozó tanulmányai. *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. *Dominkovits Péter*: Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalma a 17. században (1605/1606–1685). Doktori disszertáció. Budapest, 2009. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története I. Sopron, 1924.

Fehde (német jogintézmény, amely többek között a jogos ellenállás kereteit szabályozza) során sikerült megtartani Lánzsért II. Ulászló és emberei (Szentgyörgyi Péter országbíró ill. Trenka György soproni ispán és városkapitány) ellenében. A harcok második szakaszába már Hans is bekapcsolódott, részt vett a Magas Ferenc és társai által a soproni kereskedőktől és a jobbágyfalvak lakóitól elrabolt javak Lánzsérba szállításában. 1519. július 21-én foglyul ejtette és kirabolta a város tekintélyes polgárát, Moritz Pált. Ekkor már ő és fivére, Georg irányította a *Fehde*-harcokat és a birtokokat, mivel Trenka György 1519 elején fogságba ejtette Gertrudot. Még le sem zárult ez a viszály, amikor Weispriach egy másik fronton is szembe került a várossal, ugyanis befogadta az onnan 1526-ban elűzött zsidókat, és segített nekik kintlévőségeik behajtásában.⁴

A Weispriachok számára ez a fegyveres konfliktus annyiban mindenképp pozitív mérleggel zárult, hogy megtarthatták Lánzsért. Ebben nem kis szerepe volt a Habsburgok támogatásának. Hans apja I. Miksa császár karintiai tartományi kapitánya volt, azonban az örökös tartományok élén bekövetkezett uralkodóváltás könnyen megpecsételhette volna a sorsukat.⁵ Ferdinánd Spanyolországban nőtt fel, semmi sem kötötte a Weispriach-családhoz, viszont támogatásuk rosszat tett a Habsburg-magyar kapcsolatoknak. Hogy ez mégsem így történt, azt Hans egy szerencsés házassággal érte el. 1522-ben feleségül vette Lónyai Borbá-

⁴ A Weispriach családról: *Paul-Joachim Heinig*: Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik I–III. Böhlau, Köln-Weimar-Wien, 1997. 222–225. Hans közvetlen családtagjaira nézve többé-kevésbé megbízható adatokat ad: J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch. Niederösterreichischer Adel II. Bearbeitet von Dr. *Johann Baptist Witting*. Nürnberg, 1909. 530–531. Sigmund és Andreas von Weispriach soproni ispánsága: *Horváth Richárd*: Sopron megye tisztségviselői a késő-középkorban (1458–1526). *SSz.* 68 (2014), 81–82. Kabold elvesztése és visszaszerzése: Jakob Unrest: *Österreichische Chronik*. Herausgegeben von *Karl Grossmann*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum Nova Series Tomus XI. Weimar, 1957. 180–181, ill.: AT-HHStA. SbgE (798–1806). AUR 1493 IV 13. (http://lehre.hki.unikoeln.de/monasterium/pics/AT-OeStA-HHStA/AUR-Salzburg-Erzstift/HHStA_Salzburg_1493_04_14-2.jpg) Közzetett adat Lánzsér birtoklásáról 1500. április 20-án: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). Diplomatikai Levéltár 20932. A *Fehde* jogintézmény a Német-római birodalomban, amely lehetővé tesz bizonyos jogsérelmeknek való ellenállást és a fegyveres elégtételt is. A *Fehde* magyarországi megjelenéseiről: *Bariska István*: III. Frigyes gyámsági kormányzása és Nyugat-Magyarország. *Századok* 141 (2007), 1164–1173. *István Tringli*: Mittäter oder Anstifter? Die Rolle der Helfer bei den Fehdehandlungen im spätmittelalterlichen Ungarn. In: *Mathis Prange – Christine Reinle* (Hg.): *Fehdehandeln und Fehdegruppen im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa*. Göttingen, 2014. 167. A Weispriach-Fehdéről: *Házi Jenő*: Határszéli viszályaink az osztrákokkal a Jagellók uralkodása alatt. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 1. (1931) 54–65. *Deák Ernő*: i. m. 47–52. *Csermelyi József*: Weispriachné háborúja. Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus eseményei és értékelése. *Történelmi Szemle* 55 (2013), 471–489. Moritz Pál fogságáról és kifosztásáról: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. *Oklevéltár* II/6. Sopron, 1943. nr. 258. 353–354. old. *Mollay Károly*: Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz. Moritz Pál kalmár üzleti könyve (1520–1529). Sopron, 1994. nr. 48, 51. 65–66. old. Hans von Weispriach és a Sopronból elűzött zsidók kapcsolatáról: *Pollák Miksa*: A zsidók története Sopronban a legrégibb időkől a mai napig. Budapest, 1896. 139–140., újabban: *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon I. Pozsony, 2012. 386–387.

⁵ Ulrich 1499-től volt karintiai tartományi kapitány (RI XIV,3,2 n. 13594, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1499-07-24_4_0_14_3_2_802_13594. Megtekintve: 2014. december 29.). Valószínűleg haláláig viselte, de 1505 júliusában még biztosan: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA). Reichskanzlei. Maximiliana 15. Konv. 3. fol. 3.

lát, Ferdinánd hitvesének, Jagelló Annának az egyik udvarhölgyét. Borbála valószínűleg apjának, az egykori zenggi kapitánynak és diplomatának, Albertnek köszönhetően került a vele hasonló korú hercegnő udvartartásába. Nászajándékként Ferdinánd főherceg elzalogosította Weispriachnak Retz városát és uradalmát, amelyet 1524-ig tartott kézben, amikor Ferdinánd visszaváltotta és átengedte azt Weispriach sógorának, Dietrich von Hartitschnak.⁶

Miután 1526-ban Ferdinánd főherceget is megválasztották Magyarország királyává, a Habsburg-kapcsolat kölcsönösen hasznossá vált mindkét fél számára. 1527-től adatolható Weispriach részvétele Ferdinánd magyarországi háborújában, tizenöt,⁷ illetve tíz nehézpáncélos lovassal támogatta őt, majd kinevezték a nehézpáncélos lovasság felügyelőjévé (*Rüstmeister*).⁸ Tisztségéből fakadóan ő felelt a király seregébe nehézlovásokat küldő urak fizetségéért, ugyanakkor saját katonáinak zsoldját is neki kellett megelőlegeznie, ezért már korán adósa lett neki az udvar. A kölcsönök visszafizetése többek között adók átengedésével történt.⁹ Hadvezérként nem volt túlságosan kimagasló, a Szapolyai Jánossal folytatott háború fő hadszínterein Ferdinánd rendre másokat alkalmazott (Brandenburgi Kázmér, Niklas von Salm, Hans Katzianer, Wilhelm Roggendorf stb.), Weispriachot még csak meg sem említi Ferdinánd történetírója, Caspar Ursinus Velius az 1527 és 1531 közötti eseményeket taglaló művében.¹⁰ Csupán a mellékhadszíntérnek számító Nyugat-Dunántúlon kapott irányító feladatot Körmenđ elhúzódo 1530 eleji ostrománál, ahol Ráday Mihály a következő sommás tanulságot vonta le: „Nem hÿthem volna soha hog chÿak enne thwdomanÿa legÿen waÿchprokarnak és az Thwbÿnek.”¹¹ Végül azonban sikerült elfoglalnia Körmenđet, valamint – az egyébként a györi püspökség birtokában lévö – Szombathelyt is.¹² Utöbbi várat 1530 szeptemberében is Weispriach kezén találjuk, bizonyára Ferdinánd király tartozásai fejében.¹³ A bécsi haditanács előterjesztése alapján ezer rajnai aranyat kapott a szombathelyi várörtség (32 gyalogos és 12 lovas) fenntartására.¹⁴ 1532-ben még az ő kezén volt, ám ezután át kellett adnia Ferdinánd huszárkapitányának, Bakics Pálnak.¹⁵

⁶ ÖStA HHStA Allgemeine Urkundenreihe (AUR) 1522. XI. 21, 1524. XII. 7.

⁷ ÖStA HHStA Ungarische Akten Allgemeine Akten (UA AA) Fasc. 5. Konv. B. fol. 110.

⁸ ÖStA HHStA AUR 1529. VIII. 22.

⁹ ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv-Finanz- und Hofkammerarchiv (AVA-FHKA) Alte Hofkammer (AH) Ungarische Gedenkbücher Bd. 383. 135v–136r.

¹⁰ Caspar Ursinus Velius: Tíz könyv a magyar háborúról. Ford.: Szebelédi Zsolt. Máriabesnyö, 2013.

¹¹ Hegedüs Attila – Papp Lajos (szerk.): Középkori leveleink (1541-ig). Budapest, 1991. nr. 85. 194. old.

¹² ÖStA HHStA UA AA Fasc. 14. Konv. B. fol. 49.

¹³ Dominkovits: i. m. 15.

¹⁴ ÖStA AVA-FHKA AH Hoffinanz Ungarn RN 1. Konv. 1530. fol. 6–7.

¹⁵ Szombathely 1526 utáni birtoklástörténete nem egészen világos. Dominkovits: i. m. 15–16. 1532. július 18-án Hans Katzianer ígéretet tett Weispriachnak, hogy Szombathelyért cserébe megkapja a soproni kapitányságot: ÖStA HHStA AUR 1532. III. 21. Ezt a következő évben az uralkodó is megerősítette: ÖStA AVA-FHKA AH Hoffinanz Ungarn RN 10 Konv. 1563. fol. 15r, 21v. 1533. november 28-án Bakics Szombathelyről keltez: MNL OL P 1314 4. doboz nr. 1448. Istvánffy szerint 1534-ben már Bakicsé. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/1 1–12. könyv. Budapest, 2001. 326.

1529 elején a király soproni ispánná nevezte ki. Weispriach kézenfekvő választás volt erre a pozícióra, ugyanis Hartitsch-sal ellentétben neki voltak Sopron megyei birtokai, nagyapja, Sigmund pedig 1466-ban magyar nemességet nyert Mátyás királytól, tehát személye elfogadott volt az Udvar és a megyei nemesség számára is, és stabilan Ferdinánd pártján tudta tartani Sopron megyét a két király küzdelmének időszakában.¹⁶ A Kanizsai-birtokok ugyan nagyobbak voltak az övéinél, ám Kanizsai (IV.) László 1525-ben bekövetkezett halála óta csak egy férfitagja maradt a nagynevű családnak, a kiskorú Ferenc.¹⁷ Weispriach kinevezésével majdnem egy évtizedre szétvált a megyésispánok és a soproni városkapitányok személye, ugyanis utóbbi tisztség Hartitschnál maradt. Valamikor ekkoriban Fehérváron is állomásozott. Egy Hans Dominkowitsch nevű horvát ugyanis egy 1570-ben kelt kérvényében azt írta, hogy ott 6 lóval szolgált Weispriach alatt.¹⁸ A tényleges katonáskodáson kívül a király és az esztergomi őrség élelemmel való ellátásában is közreműködött, jelentős, 1100 rajnai forint összeget fektetve ebbe az üzletbe, amelyet később beszámítottak a városkapitányság zálogösszegébe.¹⁹

1531-ben fivérével, Georggal együtt perbe keveredtek tóti Lengyel János királyi étekgómmesterrel.²⁰ 1534-ben bajnai Bot Györggyel együtt megkapta volna felesége nagynénje, néhai Csapi Ilona baranyai és somogyi birtokainak egy részét, feleségével közösen pedig Ilona körösi birtokait. Ezeket viszont nem tudta megszerezni, mivel Török Bálint elfoglalta azokat, de emellett az 1532-ben meghalt Lengyel János árvái (illetve az ő nevükben gyámjaik), Pati Török János és Ferenc, Lipcsei Mihály, Tallóci Bánfi Boldizsár, valamint Ilona asszony második férje, Pölöskei Ördög László is igényt tartott rájuk.²¹ Lónyai Borbála nem csupán a birtokokra támasztott igényt, hanem elhunyt nagynénje kelenygyéjére, amely összesen 5350 forint értékű ékszer és több, mint 85 ezer forint értékű ruhanevet, ezüstneműt, szőnyeget, kárpitot és egyéb értékeket tartalmazott a felperes képviselői szerint, amit 1548-ban Ördög László özvegyétől, Ősi Katalintól akart visszaszerezni.²²

¹⁶ Beiktatására 1529. február 15-én került sor, a ciráki megyegyűlésen. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 10. Konv. B. fol. 73.

¹⁷ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Budapest, 2001. Oslí nem. 5–6. tábla: Kanizsai

¹⁸ Pálffy, Géza – Pandžić, Miljenko – Tobler, Felix: Ausgewählte Dokumente zur Migration der burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Odabrani dokumenti o seobi gradišćanskih Hrovata u 16. stoljeću. Eisenstadt/Zeljezno, 1999. nr. 118. 189–190. old.

¹⁹ „Und nachdem uns gemelter von Weispriach yetzo zu unnsern Notturfftten und zu Speisung des Sloss Graan sechtzig mutt guetten Waitz, yeden mutt per zehen Guldin Reinisch und vierhundert Emer guetten Wein, yeden Emer per zehen Schylling Phening da sin Suma pringt, aindliffhundert Guldin Reinisch in Muntz zuraitten dargeben haben.” ÖStA HHStA AUR 1537. I. 25.

²⁰ Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése I. 1526–1532. Közreadja és a bevezető tanulmányt írta: Erdélyi Gabriella. Budapest, 2005. 268.

²¹ Bilkei Irén (szerk.): A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527–1541. Zalaegerszeg, 1999. nr. 99. 65–66. old. Lengyel halála: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatairól 16–17. században. Bárói méltóságok (1500–1700). Királyi asztalnok / étekgómmester (magister dapiferorum / structorum regalium) <http://archivum.piar.hu/arizstokrata/11meltosagok.htm#asztalnok>, hozzáférés: 2015. január 17.

²² Bilkei Irén (szerk.): A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1545–

A Sopronnal való kapcsolatok normalizálódását jelzi, hogy az 1535–1537. (illetve jóval később, az 1550.) évi városi számadáskönyvek szerint Weispriach nagy mennyiségben szerzett be építőanyagot a várostól.²³ 1535-ben Weispriach fát szállítottatott Klimpába (Klingenbach, A.), ehhez kellett a város menlevele.²⁴ Túlságosan szívélyes viszony azonban nem alakult ki: 1536-ban lefoglalta a soproniak barátföldi gabonatermését, ami miatt utóbbiak több követséget is küldtek Bécsbe.²⁵ Már 1532-ben arra törekedett, hogy Dietrich von Hartitsch halála esetén ő kapja meg a soproni városkapitányságot, ez végül 1537. január 24-én következett be.²⁶ Ezeket a tisztségeket a velük járó rendszeres jövedelmek miatt a királyok, Mátyástól kezdve, rendszeresen elzálogosították. A Jagellók idején így bírta a Weithmühlcsalád több tagja, Sárkány Ambrus, Trenka, majd 1518-tól Dietrich von Hartitsch is.²⁷ Őt sógora, Weispriach követte, akit később szintén egy rokon, Erasmus Teuffel, látható tehát, hogy a rokonság nem adta ki a kezéből ezt a zálogot. A reverzális szerint 436 forint volt az éves zsoldja (ez utódai idején emelkedett, Csóron János az 1570-es években már évi ötszáz forintról ad nyugtát).²⁸ A fizetésével nem volt minden rendben, amint ezt 1539. március 30-i, kissé ingerlékeny hangú levelében a soproni tanács tudomására hozta.²⁹ Amennyire nyomon követhető, rá akarta tenni a kezét a városi adóra, amelyből Ferdinánd oklevele szerint a fizetését kapnia kellett volna, de a város a Kamarához fordult, akik augusztus 10-én megtöltötték 300 forint kifizetését.³⁰ A számadáskönyvek szerint az első 250 forintos fizetését 1537. december 6-án kapta meg (Weispriach nyugtája szerint már december 5-én).³¹ Mivel Weispriachnak nem tetszett a város eljárása, feljelentette őket a királynál, aki a Kamarához utalta az esetet.³² Az ügy rendezése évekig húzódott, még 1540-ben is fizettek az 1537-es census jogcímén Weispriachnak és Pacsa Jánosnak, sőt, az ispán még 1545-ben is azt panaszolta a kamarának, hogy a város 1537-től adós neki rendes adójával, amely őt illeti.³³

A soproni levéltár ladulás iratanyagában több nyugta is fennmaradt, amelyeket Weispriach előző évi kapitányi zsoldja átvételekor állított ki (1540, 1543, 1545–1550). Kel-

1548. Zalaegerszeg, 2008. nr. 576. 124–126. old.

23 MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltár (GyMSM SL) IV. 1009. b. Számadások 1535. 30, 32. 1536. 28–31, 35, 37, 39. 1537. 32. 1550. 42.

24 MNL GyMSM SL IV. 1009. b. Számadások 1535. 66.

25 MNL GyMSM SL IV. 1009. b. Számadások 1536. 114.

26 Weispriach reverzálisa, benne átírva I. Ferdinánd egy nappal korábbi oklevele: ÖStA HHStA AUR 1537. I. 25.

27 *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Sempronensis I. Sopron. 2001. 138–139. *Horváth*: i. m. 85.

28 Weispriach reverzálisa: ÖStA HHStA AUR 1537. I. 25. Adatok a kapitányi fizetésre Csóron (1571–1584) idejéből: *Házi Jenő*: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928. nr. 50–51. 84–85. old., nr. 53. 86–87. old., nr. 70. 102. old., nr. 74. 105–106. old.

29 MNL GyMSM SL Lad. LIII. fasc. 1. nr. 9.

30 MNL GyMSM SL Lad. V et E. fasc. 5. nr. 212.

31 MNL GyMSM SL IV. 1009. b. Számadások 1537. 114. Uo. Lad. V et E. fasc. 3. nr. 121.

32 ÖStA AVA-FHKA AH Ungarische Gedenkbücher Bd. 383. 138v–139r.

33 MNL GyMSM SL IV. 1009. b. Számadások 1540. 57. Uo. Lad. V et E. fasc. 5. nr. 219.

tezésük alapján Weispriach 1546-ig Kaboldon, az ezt követő néhány évben pedig Fraknóban tartotta rezidenciáját.³⁴ Ezen felül több alkalommal értesülünk róla (először 1539-ben), hogy a város polgárai halakat küldtek neki.³⁵ 1537-ben királya parancsára a soproni tanácsal szembekerült Pacsa János johannita perjel, volt városplebános védelmére kellett kelnie.³⁶ Kapitányként ő irányította a város török veszély miatti megerősítését, amelynek részét képezte a Szent Mihály-templom megerősítése és a cinteremben lévő kápolnák elbontása, amelyet a győri püspök beleegyezésével 1543-ban véghez is vitt.³⁷ A városi bíraskodásba nem volt különösebb beleszólása, hivatalviselése alatt mindössze egy esetben került elő neve a bírósági jegyzőkönyvekben, akkor sem döntéshozóként.³⁸ Ennek oka az, hogy a városkapitányi tisztség betöltése nem a városi önkormányzat kezében volt, hanem mindig a királyéban. A fentiek alapján érthetővé válik, hogy a források alapján miért tűnik úgy, hogy csak kevés beleszólása volt a város mindennapi életébe, amelyet Házi Jenő úgy fogalmazott meg, hogy a városkapitányok ebben az időben főleg arra ügyeltek, hogy éves tiszteletdíjukat a tanács rendben megfizesse.³⁹ Rendszeresebb kapcsolatot lehet felfedezni a kapitány és az Udvar között, főleg Hartitsch idején, amikor Ferdinánd illetve az alsó-ausztriai kormánytanács utasításokat adott neki a magyarországi háborúval kapcsolatban.⁴⁰ Erre utalnak azok a számadáskönyvekben szereplő adatok, amelyek szerint a város többször postázta Weispriachnak Kaboldba a Sopronba érkező hivatalos leveleket.⁴¹

Hartitsch és Weispriach ispánsága nem váltott ki Sopron megye vezetésében sem „Habsburg-elynomást”, sem „elnémetesedést”. Weispriachot a megye irányításában ugyanaz a megyei hivatalviselő nemesség segítette, mint elődeit.⁴² Alispánja 1537–1538-ban Ládonyi Miklós,⁴³ 1545-ben pedig Kisfaludi Pál volt.⁴⁴ Más szolgálait is ismerjük név szerint, pl.: David Windisch kaboldi várnagyot.⁴⁵ Sopron megyében a bécsi udvarnak kiváló pozíciói voltak, emiatt sem volt szükség a hivatalviselő személyek körének cseréjére: a megye nyugati harmadát az 1491. évi pozsonyi békében a Habs-

³⁴ MNL GyMSM SL Lad. V et E. fasc. 5. nr. 217. (1540), nr. 218. (1543), nr. 220. (1545), nr. 221. (1546), nr. 223. (1547), nr. 224. (1548), nr. 225 (1549) ill. fasc. 3. nr. 123. (1550).

³⁵ MNL GyMSM SL IV. 1009. b. Számadások 1539. 101, 1540. 80, 1542. 51.

³⁶ *Kenyeres István*: Pacsa János plebános osztrák fogsága (Adalékok Habsburg Mária királyné helytartóságához). SSz. 60 (2006), 155.

³⁷ *Karácsonyi János – Kollányi Ferenc* (szerk.): Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából IV. (ETE IV.) Budapest, 1909. nr. 232–233. 271–272. old.

³⁸ *Tirnitz József – Szakács Anita*: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996. nr. 49. 31. old.

³⁹ *Házi*: XVI. századi magyarnyelvű levelek i. m. X.

⁴⁰ A teljesség igénye nélkül: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 3. Konv. B. fol. 85, Fasc. 4. Konv. C. fol. 6–8, 62, 101, Fasc. 5. Konv. B. 33–34, 69–61, 84.

⁴¹ MNL GyMSM SL IV. 1009. b. Számadások 1540. 86, 1542. 49–50, 1545. 92, 94.

⁴² A késő középkori hivatalviselő nemességre Sopron megyében lásd: *Horváth*: i. m. 79–87.

⁴³ MNL GyMSM SL Lad. XIX et T. fasc. 1. nr. 20, 22.

⁴⁴ ETE IV. Budapest, 1909. nr. 374. 415–416. old.

⁴⁵ MNL GyMSM SL IV. 1009. b. Számadások 1544. 58, 1545. 76.

burgoknak juttatott zálogbirtokok foglalták el, amelyeket adósságok és kifizetetlen szolgálatok fejében saját híveiknek zálogosítottak tovább. A zálogosurakat családi kapcsolataik a birodalomhoz kötötték, így ha változás is állt be az alzálogos személyét illetően, mindössze annyi történt, hogy az Udvar egyik hívét felváltotta egy másik, természetesen a főherceg tudtával és engedélyével. A zálogbirtokokon túl pedig a porták számát tekintve Weispriach, majd Erasmus Teuffel lánzséri uradalma volt az egyik legnagyobb a megyében a század közepén, csak a Nádasdy-birtokok múlták felül. Sopron városa is jelentős és intakt uradalmat mondhatott magáénak 114 portával, Ruszt pedig Mária királyné kezén volt.⁴⁶

Soproni ispánsága alatt Weispriach erőteljes birtokszerzési politikát folytatott, 1539-ben megerősítette az apja kérésére 1504-ben kiállított királyi oklevelet Fraknó és Kabold birtokáról.⁴⁷ Mivel ezek a 1491. évi béke értelmében Habsburg-zálogban voltak (Kaboldot Weispriach csak alzálogosként bírta), e két uradalom ténylegesen csak akkor került volna a birtokába, ha előbb kiváltja őket I. Ferdinándtól.⁴⁸ 1539 tavaszán elzálogosították neki és feleségének Szalónakot és Rohoncot.⁴⁹ Ottani birtoklása azonban nem volt hosszú életű, Thurzó Elek országbíró ítélete révén rövid időn belül visszakerült a Baumkircher-örökösök, valamint Batthyány Ferenc és Kristóf kezébe.⁵⁰ 1547-ben lejárt a soproni ispánság és a városkapitányság tízéves elzálogosítása, de minthogy az 1537-ben megállapított 1100 forintnyi zálogösszeget Ferdinánd nem tudta kifizetni, újra neki zálogosította el a tisztségeket.⁵¹ 1546-ban a király az addig Jakob von der Dürr által zálogolt fraknói uradalmat elzálogosította Erasmus von Teuffelnek. Teuffel megegyezett Weispriachkal, így a király végül az utóbbira bízta Fraknót (a szerződés szerint élete tartamára)⁵² és megengedte neki a kismartoni uradalom kiváltását is, utóbbit azonban csak az akkori zálogbirtokos, Moritz von Fürst halála után, 1554-re tudta megtenni.⁵³ 1547-ben rövid időre ő lett a kőszegi uradalom zálogbirtokosa is, mivel pénzt kölcsönzött az Udvarnak, hogy ki tudják váltani Komáromot Weispriach unokaöccsének, Wolf Dietrich von Hartitschnak a zálogkezeléséből. Kőszeg az 1550-re átadta vejének, Christoph Teuffelnek, aki már korábban is Weispriach adminisztrátora volt itt.⁵⁴ Az ottani várat nem szerezték meg,

⁴⁶ Bariska: A Szent Koronáért i. m. 36–42. Maksay László: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. Budapest, 1990. 661, 678–679.

⁴⁷ MNL OL Libri Regii 1.677.

⁴⁸ A kiváltásra vonatkozó összeget (40 ezer magyar forint) és szabályokat az 1463. évi bécsúj helyi béke tartalmazta, a pozsonyi béke később ezt erősítette meg. Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin (ford.): Magyar békeszerződések 1000–1526. Pápa, 2000. 193–194., 249–250.

⁴⁹ MNL OL Libri Regii 1.663

⁵⁰ *Zimányi Vera*: A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Bp. 1968. 15–16.

⁵¹ ÖStA HHStA AUR 1547. II. 17.

⁵² ÖStA HHStA AUR 1546. I. 27.

⁵³ ÖStA AVA-FHKA AH Gedenkbücher. Österreichische Reihe Bd. 61. fol. 119rv, Bd. 72. fol. 130rv.

⁵⁴ *Elisabeth Gmoser*: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung 1491–1647. Eisenstadt, 2002. 141–145.

az a Jurisicsoké maradt.⁵⁵ A kőszegi zálogbirtokosság már Jurisics Miklós idejében együtt járt a borsmonostori apátság protektorságával, amely az apátság jövedelmeinek egy részére is feljogosította.⁵⁶ Emellé a király további 100 forint évdíjat adományozott Lónyai Borbála unokaöccsének, Kristófnak nevelésére, megígérve azt is, hogy ha Kristóf belép a ciszterci rendbe, ki fogja nevezni borsmonostori apáttá.⁵⁷ 1546-ban megvette az Alsó-Ausztriában található guntersdorfi uradalmat, amelyet később a Teuffel családnak engedett át.⁵⁸

Vagyonát és befolyását növelte, hogy földesúrként Weispriach bérelte birtokainak tizedjövödelmeit, de többször előfordult, hogy nem fizette ki a káptalannak járó negyedét. A káptalan emiatt 1529-ben az alsó-ausztriai kamarához fordult, 1540-ben pedig a pozsonyi káptalan meg is idézte a helytartó bírósága elé.⁵⁹

Politikai szerepvállalása kitért a korszak legaktuálisabb kérdésére, a hitújítással szembeni viszonyra is: a nyugati határszélen birtokos osztrák és magyar főurakhoz hasonlóan korán elkötelezte magát a lutheri reformáció mellett. 1541-ben egyike volt azoknak, akik aláírták az osztrák rendek I. Ferdinándhoz címzett, szabad vallásgyakorlatot kérelmező kérvényét.⁶⁰

1550-ben Erasmus Teuffel 1100 forintért magához váltotta Weispriach tisztségeit.⁶¹ Az idősebb főúr ettől kezdve fokozatosan visszavonult fraknoi és kismartoni uradalmára, a többi eladta, vagy átengedte rokonainak.⁶² Erre az időre tehető lányainak házassága. Fia nem született.⁶³ Miután fivérei közül előbb Ulrich, majd legkésőbb 1546-ra Georg is meghalt, ő lett családja utolsó élő férfisarja. Az örökös nélkül maradt család senioraként élete delén túljutva feladva korábbi törekvéseit 1550 után már nem folytatta az 1540-es évekre jellemző aktív birtokszerzési politikát, a megmaradt birtokállományt azonban igyekezett rokonsága kezében tartani.

⁵⁵ Bariska István: Küzdelem az ausztriai zálogon levő Kőszeg városa és az uradalom között a 16. század derekán. In: Horváth Ferenc (szerk.): Vas megye múltjából '76. Levéltári Évkönyv 1. Szombathely, 1976. 62.

⁵⁶ ÖStA HHStA AUR 1530. VI. 28. Ugyanez igaz volt Jurisics utódaira is: Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukács József (szerk.): Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából V. Budapest, 1912. nr. 363. 387–388. old.

⁵⁷ Uo. nr. 286. 312–313. old.

⁵⁸ ÖStA AVA-FHKA AH Niederösterreichische Herrschaftsakten G70 Guntersdorf fol. 34r. <http://www.burgen-austria.com/archive.php?> Megtekintve 2014. december 30.

⁵⁹ ÖStA AVA-FHKA AH Hoffinanz Ungarn RN 1. Konv. 1529. fol. 12. Nemes Gábor (szerk.): A győri káptalani magánlevéltár törzsananyagának regesztái (1527–1600). Győr, 2011. nr. 92–93. 46. old.

⁶⁰ Payr: i. m. 8.

⁶¹ ÖStA HHStA AUR 1550. V. 30.

⁶² Kőszeg: Bariska: A Szent Koronáért i. m. 45. Lánzsér: Deák: i. m. 19–20. Kaboldot Svetkovics Ádámnak adta el, még 1555 előtt, akitől 1555-ben sógorához, Csóron Jánoshoz került. Varga Szabolcs: A devecesteri Choronok. Fons 8 (2001), 292, 295. 1557-ben Csóron magát már kaboldi bárónak címzi. Házi: XVI. századi magyarnyelvű levelek i. m. X–XI.

⁶³ Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der Freien Städte Eisenstadt und Rust. Bearbeiten von Dr. André Csatkai und Dr. Dagobert Frey. Wien, 1932. 32–33.

Egy folyó modern kor előtti környezeti viszonyainak vizsgálata igen komplex feladat.¹ A történeti földrajz, majd a 20. századi történeti kutatásban gyökeret vert környezettörténeti szempontú elemzések is számos irányból közelítenek hasonló kérdések felé, részben természettudományos eszközökkel, részben régészeti módszerekkel, részben pedig történeti és nyelvészeti források analizálása révén igyekeznek rámutatni folyó és társadalom időben változó és összetett viszonyrendszerére.² A folyók és más vizek földrajzi környezete és a helyi társadalmak közötti kapcsolatok megértésére törekvő kutatások elsősorban az angolszász világban terjedtek el, és ennek megfelelően a legtöbb vizsgált folyó is itt található. Ám az utóbbi időben kiemelt érdeklődés mutatkozott a folyók múltbéli környezeti viszonyainak kutatása iránt számos akár ázsiai, akár közép-európai országban is,³ s főként a 2000-es évektől a magyar kutatók körében is örömdetesen megélnékül hasonló problémák vizsgálata.⁴ A különböző tanulmányok igen sokrétű forrásanyagot használnak, akár csak az írott források tekintetében is. A középkori kutatások értelemszerűen elsősorban az okleveles anyagra és ritkábban elbeszélő forrásokra építenek, a kora újkortól pedig a bővülő írásbeliségnek megfelelően számos új típusú írott forrás valamint térképek állnak az elemzések homlokterében. Jelen tanulmányban egy eddig csak igen ritkán említett forráscsoport, a folyófelmérések kevés ismert példájának egyikét kívánjuk elemezni.

¹ Jelen tanulmány az ELTE BTK Történettudományi Intézetben írott és 2014-ben megvédett Környezettörténeti kérdések a kora újkori Magyarországon. Határ, környezet és társadalom a Vas megyei Rába-mentén (1600–1659) című doktori dolgozat IV. fejezetének jelentősen módosított, kibővített változata. Köszönet illeti Pálffy Gézát, hogy az itt elemzett forrásra felhívta a figyelmem és azt önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta. Ugyancsak hálás vagyok Szende Katalinnak, Benczik Gyulának és Kücsán Józsefnek a dolgozathoz fűzött értékes megjegyzéseikért.

² Rivers in History: Perspectives on Waterways in Europe and North America. Szerk. Mauch, Christof – Zeller, Thomas. Pittsburgh, 2008., Webb, Robert H.: Requiem for the Santa Cruz: an Environmental History of an Arizona River. Tucson, 2014., Henshaw, Robert E. – Dunwell, Frances F.: Environmental History of the Hudson River: Human Uses that Changed the Ecology, Ecology that Changed Human Uses. Albany, 2011. Legutóbb pedig összefoglalóan: Schmid, Martin: The Environmental History of Rivers in the Early Modern Period. In: An Environmental History of the Early Modern Period: Experiments and Perspectives. Szerk. Knoll, Martin – Reith, Reinhold. Berlin, 2014. 19–26.

³ Lásd például a Water History 5 (2013/2) különszámát (Dealing with Fluvial Dynamics: A Long-Term, Interdisciplinary Study of Vienna and the Danube).

⁴ Például: A táj változásai a Kárpát-medencében: víz a tájban. Szerk. Füleky György. Gödöllő, 2004., Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében. Szerk. Kázmér Miklós. Bp., 2009., Környezettörténet 2. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források tükrében. Szerk. Kázmér Miklós. Bp., 2011. Legutóbb pedig: Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2014.

A szóban forgó irat a Rába folyó kivételesen részletes 1543–1544. évi felmérése, amelynek elemzése során igyekszünk kitérni ezen unikális forrás környezet-történeti kutatási hasznosíthatóságára.

Tanulmányunkban azonosítani próbáltuk a forrásban szereplő földrajzi neveket, mert ez eddig nem történt meg. Ezek történeti földrajzi – történeti topográfiai szempontból feltétlenül fontosak, de talán a forrásban szereplő építmények, valamint a forrás által a 16. századi forrásviszonyokhoz képest kifejezetten nagy részletességgel taglalt Rába menti flóra elemzése több újdonságot tartalmaz. A forrásban szereplő tereptárgyak helyét (malmok, gátak, kelők, utak, erődtések) több helyütt sikerült más írott forrásokkal, és 19. századig készült térképek segítségével pontosan demonstrálni. A fontosabb azonosított pontokat igyekeztük térképre is vetíteni (lásd 1–2. térkép). A 16. század második felétől kezdve, mint arra elsősorban Pálffy Géza kutatásai rámutattak, igen jelentős térképezési munkálatok kezdődtek a Magyar Királyság határvidékén.⁵ E munkák ellenére egyetlen 16–17. századi mappát ismerünk, amely az egész Rába-völgyét részletesebben ábrázolná. E kivétel Luigi Ferdinando Marsigli egy 1683-ban készült térképe, amely a korábbiaknál jóval nagyobb részletgazdagsággal, és ami fontosabb, néhol meglepő pontossággal ábrázolja a környezeti elemeket – egyebek között a Rába hídjait, gázlóit, a folyó környéki erdőket.⁶ Marsigli, szemben számos 16–17. századi térképkészítővel, személyesen járta be a környéket, s ez mindenképpen alapvető forrássá teszi a dokumentumot a visszafoglaló háborúk időszakának rábai környezetére nézve.⁷ E mappa vitathatatlan előnyei mellett sem alkalmas azonban minden település és különösen a források által gyakran említett malmok és malomhelyek azonosítására. Ennek megfelelően a 18. századi, a Rába nagymérvű szabályozási munkálataihoz kötődő felmérési térképeket is fel kellett használni kutatásunk során.⁸ Ezek általában a Rába közvetlen környezetét rögzítik, ugyanakkor az

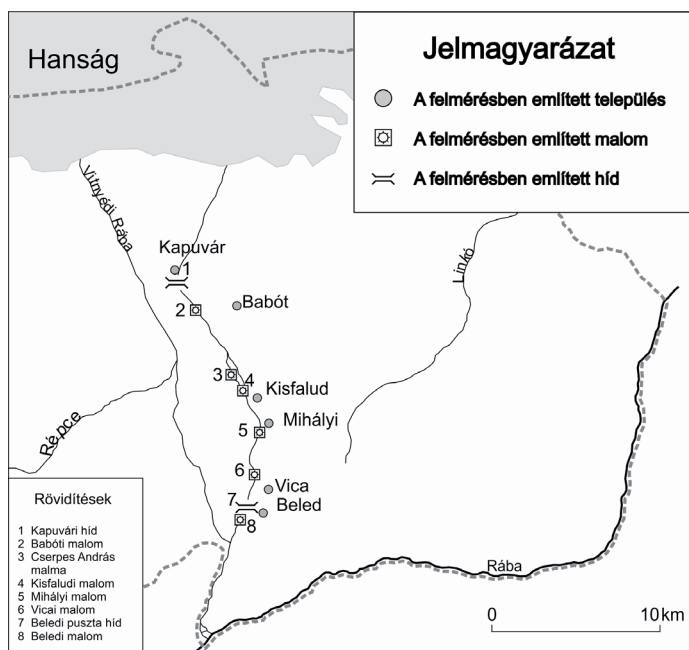
⁵ Pálffy Géza: Európa védelmében: haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. Pápa, 2000. (2. jav. kiad.) 29–80. legutóbb: Pálffy Géza: A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angielini várépítész-család rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években. / Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgermonarchie. Die regelmäßige kartographische Tätigkeit der Burgbaumeisterfamilie Angielini an den kroatisch-slawonischen und den ungarischen Grenzen in den Jahren 1560–1570. Bp., 2011.

⁶ A térkép egyetlen nagyobb felbontású publikálására: Kisari Balla György: Marsigli tábornok térképei / Le mappe del Generale Marsigli. Bp., 2005. 390–391. 131–132. sz. (a térképre lásd még: uo. 224–227., a helynevek azonosításával) A kézirat térkép a Bolognai Egyetem könyvtárában található: Biblioteca Universitaria Bolognese Ms. 50/27. A térkép bizonyos helyneveinek azonosítása problémás, néhány helynév pedig nem került feloldásra. Például: Nick és Lock egészen bizonyosan nem azonosak, míg a lajstromban nem szereplő Müczk helynév, alighanem azonos Nick faluval. A térképről és a kapcsolódó felmérésre részletesen lásd: Sarlai Szabolcs: Marsigli és a Batthyányak a Rába védelmén 1683-ban. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. Szerk. Nagy Zoltán. Körment–Szombathely, 2006. 139–144.

⁷ Marsigli jelentős irodalmára lásd Kisari Balla György: Marsigli i. m., 488–500.

⁸ A legfontosabb általunk használt fontosabb kézirat térképek időrendben: MNL OL S 16 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [Bp.]. Térképtár. Esterházy család hercegi ága), No 119. (Zinner, F:

Első Katonai Felmérés és különösen Andreas Ericus Frics 1761-es, a Rábaközt és szélesebb környezetét ábrázoló térképe igen részletes betekintést enged a terület viszonyaiba, a Rábához kapcsolódó épített és természeti környezetbe.⁹

1. térkép: Az 1543–44. évi Rába felmérés Sopron vármegyei mérési pontjai (saját szerkesztés)

A forrásról

A Rába a kárpáti medencebelső egyik kevésbé jelentős vízhozamú folyója. 80 m³/s-os torkolati vízhozamával nem mérhető össze sem a Tiszával, sem a Szávával, de még Nyugat-Dunántúl legnagyobb folyójának, a Drávának is csaknem nyolcszor akkora a vízhozama, mint a Rábának. Ennek ellenére két olyan időszak is volt, amikor méretéhez képest

Plan [Hanság és környéke]. [H.n.], 1756.), MNL OL S 12 (Helytartótanácsi térképek) Div XI No 30:3-6. (Frics, Andreas Ericus: Mappa geometrica fluvii Arrabonis ramos duos continentis... [H.n.], 1761.), MNL OL S 12 Div XI No 3:1 ([Krieger, Sámuel ?]: Arabonis insulam Rábaköz ambientis mappa originalis. [H.n.], 1778.); S 12 Div XI No 3:1/a ([Krieger felmérése alapján]: [C.n.]. [H.n.], [1778 k.]); MNL OL S 12 Div X No 25 (Krieger, Sámuel ?): Arabo Fluvius Inclutum Comitatum Castriferrei praeterfluens assumtus. [H.n.], 1780.), MNL OL S 12 Div XI No 30:1. (Hrussovsky, Emericus Josephus: Planum Repraesentans faciem Processus Toó Köz in Inclito Comitatu Jauriensi ingremiati existentis elevatum Anno 1780 mense Augusto ferme. [H.n.], 1780.), MNL OL S 12 Div X No 25a:1-2 ([Krieger felmérése alapján] ?): [C.n.]. [H.n.], [1780 k.]), MNL OL S 16 No 244. (Situs Dominy Kapuvár. [H.n.], [1800 k.]).

⁹ Az Első Katonai Felmérés 1763–1785. [DVD-Rom] Bp., 2006. A digitalizált térképek elérhetők online: <http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey/> (a letöltés ideje: 2015. január 2.)

alighanem igen jelentős katonai funkcióval bírt. Az egyik a Karoling idők, amikor a Birodalom keleti végeinek egyik legfontosabb természetes határvonala lehetett a Rába, s nemkülönbön hasonló funkciót töltött be a folyó az oszmánok Kárpát-medencei jelenlétének idején.¹⁰ Már 1537-ben, abban az időben, amikor az addig csak szerény védelmi funkciókkal bíró Győrt is elkezdték kiépíteni, fontos szerepet tulajdonított a katonai vezetés a Rábának. Erről tanúskodik I. Ferdinánd parancslevele, amely megakadályozandó a török átkelését, Vas, Sopron és Győr vármegyét a folyó átkelőinek elzárására, a folyó duzzasztására szólította fel.¹¹ 1543-ban a Dunántúl egyik fontos központi erősségének, Székesfehérvárnak az elését követően még könnyebbé vált a török számára az út a Rábaköz és közvetve a Magyar Királyság nyugati területei felé. Ennek folyományaként nagyobb jelentősége lett a Dunántúli-középhegység részbeni folytatásaként értelmezhető természetes védvonalnak, amely ugyanakkor kizárólag a magas vízszint biztosítása mellett volt alkalmas a tartós védelemre. Ezen védelmi potenciál kiaknázásához elengedhetetlen volt felmérések, majd tervek készítése.

A szóban forgó felmérés I. Ferdinánd parancsára, Nadasdy Tamás vezetésével történt meg 1543–44-ben. A kivételesen részletes, a folyó mindkét partját lépésről lépésre felmérő forrás a kutatás számára nem ismeretlen. Már Szamota István *Oklevél-szótár*ában helyet kaptak a felmérés által említett magyar földrajzi nevek.¹² Ennél is fontosabb előzmény, hogy a történeti kutatás, név szerint Tagányi Károly a gyepűrendszerrel kapcsolatban is foglalkozott a forrással, s részben keletkezésének előzményeivel is.¹³ Pálffy Géza az 1990-es évek közepén, a győri főkapitányság kialakulása és a török elleni védelmi rendszer létrejötte kapcsán több tanulmányban is felhívta e kivételes forrásra a figyelmet,¹⁴ ugyanakkor számára a dokumentum elsősorban nem tartalma miatt volt érdekes, mint inkább elkészültének ténye miatt, amely révén körvonalazni tudta a Habsburg katonai vezetés védelmi elképzeléseit. Az abban található, földrajzi környezetre utaló adatok kevésbé voltak fontosak e kutatások szempontjából, már csak azért sem – mint arra Pálffy is rámutat –, mert a felmérésben ajánlott védekezési eszközök megvalósulása

¹⁰ Szóke Béla Miklós: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna. Bp., 2014. (MTA BTK MÓT Kiadványok 1.) 31–42., kül. 32., Szóke Béla Miklós: A határ fogalmának változásai a korai középkorban (Adatok a Kerkavidék kora középkori településtörténetéhez). Zalai Múzeum 13 (2004), 177–192., kül. 178., 184.

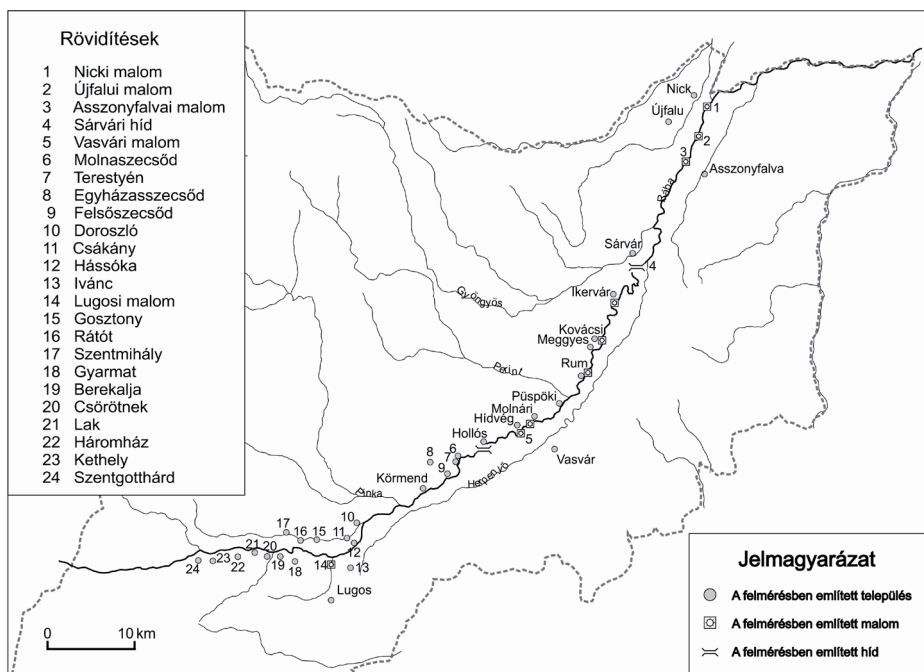
¹¹ MNL OL E 142 Fasc. 34. No 19., I. Ferdinánd mandátuma Vas, Sopron és Győr megyékhez, 1537. január 25. A forrás közlését lásd alább a függelékben (1. levél). Győr kiépítésének kezdetéhez: Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. (A győri főkapitányság története a 16–17. században 1.) 41–44.

¹² Szamota István: Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Bp., 1902–1906. (repr. Bp., 1984.), például: 35. [Ásvány], 857. [Sorompós / Sarampós], 1079. [Venisz / Venic]

¹³ Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve II. Magyar nyelv 9 (1913), 145–152., kül. 150–151.

¹⁴ Pálffy Géza: Európa védelmében i. m., 20–28., kül. 20. 29. jegyzet, Pálffy Géza: A császárváros védelmében i. m., 53–54. A felmérést említi még: Benczik Gyula: Fentő és göré. A hódoltság kori védelmi munkálatok emlékei a Felső-Rábavidék dűlőneveiben. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (1995/1), 42–48.

alighanem akadozott, s csak igen közvetett információink vannak arról, hogy a felmérés kapcsán megszületett védelmi koncepció hogyan került át a gyakorlatba. Ehhez kapcsolódik, hogy a védekezés lehetséges eszközei ezen, és az 1594. évi, Nádasdy Tamás fia, Nádasdy Ferenc által végrehajtott másik ismert 16. századi Rába-felmérés alapján kiválóan körvonalazódnak.¹⁵ Korábbi írásainkban vizsgáltuk a 17. század eleji Rába-menti viszonyokat, s rámutattunk, hogy a törökkel szembeni védelem alapvetően a felméréshez kapcsolódóan megfogalmazott irányelvek – így a környezeti elemek fokozott használata – mentén szerveződött meg.¹⁶

2. térkép: Az 1543–44. évi Rába felmérés Vas vármegyei mérési pontjai (saját szerkesztés)

¹⁵ E felmérésre részletesebben terjedelmi okokból csak néhol utalunk. A felmérésre lásd: *Pálffy Géza*: Pápa a hosszú török háborúban. A végvár története 1594–1597. esztendőben, különös tekintettel a töröktől való visszafoglalására. (Különlenyomat „A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997 című könyvből”) Pápa, 1997. 20–22. MNL OL E 142 (Magyar Kamara Archivuma. Acta Publica) Fasc. 12. No 21. fol. 1–7. Ugyanezen iratot minimális különbségekkel lásd még: ELTE EK Kt Col. Pray Tom. ELTE EK Kt. Col. Pray. (ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtár Collectio Prayana) XV. fol. 131–135. Az irat 16. század végi másolatára pedig: Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Alte Feldakten 1594/10/ad 6 b–ad 6 c. Jelen közlés az Országos Levéltárban található példányt tekintette mérvadónak.

¹⁶ Erre lásd: *Vadas András*: Vízgazdálkodás és háborús védekezés. Csákány és a Vas megyei Rába-mente a kora újkorban (1600–1658). In: *Víz és társadalom* i. m., 207–245., *Vadas, András*: A River between Worlds: Environment, Society and War along the River Raab/Rába (1600–1664). In: *Man, Nature and Environment between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Pre-Modern Times*. Szerk. *Štih, Peter – Zwitter, Žiga*. Ljubljana, 2014.

A másik ok, amiért az 1543–44. évi felmérés a kutatás homlokterébe került, még kevésbé kapcsolódik közvetlenül annak tartalmához. Bendefy László egy 1959-ben megjelent tanulmányában viszonylag hosszan írt e forrásról.¹⁷ Egyrészt kitért keletkezésének körülményeire – Nádasdy elgondolására a Rába-vonallal és az ország védelmezésével kapcsolatban –, de nem ezért foglalkozik az irattal, hanem az abban használt mértékrendszer miatt. Bendefy szerint a településről településre haladó adatfelvétel során kötéllal mérték ki a lépéseket. A geológus-történész véleménye szerint valójában nem egyszerű lépést (*passus*), hanem valamilyen lépésmértéket használtak a dokumentum készítői. Bogdán István, a hazai mértékrendszerek legjobb ismerője évtizedekkel később visszatért a kérdésre. Rámutatott, hogy a középkori hazai okleveles gyakorlat nem ismeri az „egyes lépés” antik és középkori latin terminusát, a *gradus* szót, ugyanezen értelemben találjuk a *passus* kifejezést. Ugyanakkor e felmérés során a *passus*nál, azaz egyszerű lépésnél nagyobb mértéket, kettős lépést érthettek a szó alatt. Ez közel akkora távolságot jelentett, mint az öl, s Bogdán szerint, a felmérés bár nem ölben készült, ennek tulajdonítható az, hogy a forrásban az első távolság megjelölésénél a *passus wigo evl* kifejezés szerepel.¹⁸ Kétségtelen, hogy Bogdán több jogos kritikai észrevételt tesz Bendefy megállapításai kapcsán, ugyanakkor több komoly hibát is vét, amikor megpróbálja meghatározni, hogy milyen hosszúságú a felmérésben használt *passus*. Fő tétele, hogy a *passus* ez esetben valójában a szokásos ölt, illetve annak megfelelő hossz mértéket jelentett. Ehhez, mint arra alább még utalunk, a két részben elkészült felmérés mind első, mind pedig második feléből igyekezett megvizsgálni egy-egy távolságot oly módon, hogy a felmérés által megadott értékeket összevetette 18. század végi – 19. század eleji térképi adatok alapján becsülhető távolságokkal. Túl azon, hogy nyilván a folyókanyarulatok igen dinamikusán változhattak a 16. század közepe és a 18. század vége közötti mintegy kétszázötven esztendőben (e problémára utal Bogdán is), más problémák is felmerülnek. Először is a Bogdán által hozott *passus* értékek nem felelnek meg a felmérésben szereplő értékeknek. Így például a Mihályi – Vica – Beled távolságot 4151 *passus*-ban határozta meg, holott a bal parton ez a forrás szerint összesen 4840 *passus*, míg a jobb parton 4897 *passus* a felmérés szerint. Másodszer Bogdán általában nem közli, hogy az értékek, amelyekkel kalkulál, a bal vagy a jobb partra vonatkoznak-e – ezek között néhol igen jelentékeny eltérés van a forrásban. Ennél is komolyabb módszertani kérdés, hogy miért viszonylag nagy távolságokra lévő mérési pontokkal kísérel meg számolni, és igyekszik ezeket térképi adatokkal összevetni. Több olyan egymáshoz közeli, jól azonosítható pont van a felmérésben, ahol

¹⁷ Bendefy László: Középkori magyar hossz- és területmértékek. In: Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Szerk. Makkai László. Bp., 1959. 45–97., kül. 63–64.

¹⁸ Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., 1978. (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 3.) 80–81. A korabeli felmérési módszerekre lásd még: uo. passim, Bendefy László: Szombathelyi Benedek, rudasmester. Adatok a középkori magyar földmérés történetéhez. S. a. r. Vas Margit. Bp., 1959. (Műszaki tudománytörténeti kiadványok 11.), T[agányi] K[ároly]: Pápa város fölmérése 1555-ben s a régi magyar királyi mérték. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 4 (1897), 193.

a part jól nyomon követhető, kevesebb kanyar tarkította nemcsak a 18. század végén, de alighanem azt megelőzően is. Így például igen jól meghatározható a beledi híd és malom közötti valódi távolság, vagy éppen Mihályi erődítése és a helyi malom közötti távolság. Ezen esetekben alig néhány száz méter a távolság, kevesebb kanyarulat nehezíti a távolság meghatározását. Előbbi esetben a folyó bal és jobb partján az Első Katonai Felmérés vonatkozó szelvénye szerint körülbelül 900 métert kellett megtenni a két pont között. Ez, a felmérés szerint a bal part esetében 605, a jobb part esetében 834 *passus* volt. Azaz ebben az esetben kerekítve 1,5, illetve 1,1 méterrel számolhatunk egy *passusra*. Ha utóbbi esetet nézzük, a Katonai Felmérés szelvényén körülbelül 700 méter távolságban van egymástól a Mihályi vár (és híd) valamint az uradalmi malom. Ez az 1543-as felmérés szerint a bal part esetében 310, a jobb esetében 320 *passus*. Ez esetben 2,3, illetve 2,2 métert érthettek egy *passus* alatt. Ha a felmérés második feléből keresünk példákat, megint más eredményre jutunk, a Rába bal partján elhelyezkedő, Ratold földje (Rátót) és Rábaszentmihály között bő 2 kilométer (még a légvonalbeli távolság is 1,8 kilométer), a felmérés mégis mindössze 495 *passus* távolságot jelöl a két felmérési pont között, azaz ez esetben legalább 4 méterrel kell számolnunk egy *passust* illetően. Összességében tehát a Bogdán által a felmérés mindkét részének *passus* értékeinek a kettős lépés hosszával való azonosítása gyenge lábakon áll. Nem arról van szó, hogy a felmérés pontatlan volt, hanem egyszerűen arról, hogy az ekkor nagyrészt szabályozatlan, szélesen meanderező folyó, s annak széles mocsarakkal és vizenyőkkel tarkított partvonala nem tette lehetővé, hogy a folyó két partját ugyanannyira megközelítsék a felmérés során. E felmérés számos értéke mellett véleményünk szerint tehát nem teszi lehetővé, hogy térképi adatokkal összevethessük az egyes távolságértékeket.

Bár, mint arra rámutattunk, egyrészt hadtörténeti, másrészt a történeti metrológia szempontjából a forrás adta lehetőségeket részben kiaknázza a tudomány, a felmérés történeti földrajzi, környezettörténeti szempontú elemzése eddig nem történt meg.

Az 1543–44. évi folyófelmérés és elkészülte

Szerencsés helyzetben van a kutatás, hiszen nemcsak a felmérés szövege ismert, de több forrás fennmaradt elkészültének folyamatáról is. Így Nádasdy Tamás 1543-as parancslevele, amely a Rába-menti birtokosokat szólította fel, hogy a felmérést végzők munkáját segítsék. A parancslevél a munkálatokkal megbízottakat név szerint is említi: Polányi Ferenc, Vas vármegye viceispánja, Farkas Lőrinc sárvári várnagy, Sennyey Ferenc és Paladin Márk kapuvári várnagyok.¹⁹ A felmérés 1543 végén megszakadt, és csak az 1544-es év végén került sor annak befejezésére, ekkor nem az 1543-ban említettek voltak a felméréssel megbízott familiárisok, hanem egy, a Nádasdyakat szolgáló familia, a Budróci Budorok egyik sarja, Sixtus (Sixtus Budor de Budrowczy), aki előbb a Drágffyak, majd a

¹⁹ Erre lásd: MNL OL E 185 (Magyar Kamara Archivuma. Archivum familiae Nádasdy) 2. tétel (44. d.) fol. 24. A forrás közlését lásd jelen tanulmány függelékében.

Nádasdyak szolgálatában több gazdasági ügyben járt el az 1530-as és 1540-es években.²⁰ A felmérést vezető személyekkel kapcsolatban érdekes lehet megjegyezni, hogy amíg Budor Sixtus és Sennyey Ferenc bizonyosan írni-olvasni tudók voltak, sőt ez feltételezhető Farkas Lőrincről is, ez nem vehető biztosra Paladin Márk esetében.²¹

A tervezet két részletben elkészült ugyan 1544 végére, a végrehajtás azonban alighanem nehézkesen haladt. 1546-ban több, Várday Pál esztergomi érsek és Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnok, valamint Nádasdy Tamás közti levél bizonyítja, hogy a tervezett munkálatok egy részére legalábbis 1546-ban még nem került sor.²² Ugyanerre utalnak az 1547 januárjában Hídvégen tartott részleges rendi gyűlés határozatai, amelyek szerint a szükséges védelmi koncepció még nem valósult meg. Ennek megfelelően, a gyűlés a határozat végrehajtására bírság kilátásba helyezése mellett szólította fel a Rába folyó mentén élő nemességet.²³

²⁰ Budor Sixtusra lásd *Bendefy László*: Középkori i. m., 63–64., *Őriné Bilkei Irén*: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenysége és ügyfelei, a megyei nemesség a Mohács utáni évtizedekben. Doktori értekezés. Bp., 2007. 56. aláírását lásd: uo. 117. A Budorokra általában: *Pálffy Géza*: Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002), 923–1007., Sixtusra uitt: 935. Lásd még: *Iványi Béla*: A körmendi levéltár memorabiliái 1352–1698 (Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Batthyány reperibilia). Körmend, 1942. (Körmendi füzetek 2.) 77–78.

²¹ Sixtus írástudására: *Őriné Bilkei Irén*: A zalavári i. m., 55–56. és 117., Sennyeyéhez: *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. V. közlemény. *Levéltári Közlemények* 4 (1926/1–4), 94–129. (számos autográf levél kiadásával) és *Boros Zoltán*: Sennyey Ferenc magyar nyelvű leveleinek kutatási tapasztalatai. *Fons 10* [Tanulmányok Bak Borbála tiszteletére] (2003), 249–276., Farkas Lőrincére: *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. II. közlemény. *Levéltári Közlemények* 1 (1923/3–4), 287–309., kül. 299. Paladin Márkéra: *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei III. közlemény. *Levéltári Közlemények* 2 (1924/1–4), 55–69., kül. 57. 6. jegyzet.

²² Várday, Niklas zu Salm és Nádasdy, az ország védelmében játszott szerepére: *Laczlavik György*: Várday Pál helytartói működése, 1542–1549. *Levéltári közlemények* 83 (2012/1–2), 3–67., különösen 41–46. A vonatkozó leveleket lásd: MNL OL E 142 Fasc. 1. No 35. (másolata: ELTE EK Kt Col. Pray. Tom. XV. fol. 42–44.) 1546. július 6., Pozsony, MNL OL E 142 Fasc. 1. No 28. (másolata: ELTE EK Kt Col. Pray Tom. XV. fol. 49–52.) 1546. július 6., Pozsony. Utóbbi magyar fordítása megjelent: *Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva*: Levéltárak – kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból: (1000–1686). Bp. – Szeged, 1998. 431–432. 167. sz. (A válogatás és a fordítás *H. Németh István* munkája). Lásd még: MNL OL E 142 Fasc. 1. No 29. (másolata: ELTE EK Kt Col. Pray Tom. XV. fol. 47–49.) 1546. szeptember 27., Pozsony. Ezek publikálására e helyütt nincs lehetőségünk, lásd ezekre: *Vadas András*: Környezettörténeti kérdések i. m., 259–262.

²³ „...et sub poena birsagii medii floreni super eos, qui huiusmodi dimensionem facere negligenter, tociens quociens id facere recusaverint, tamdiu, donec loca ipsius decisa et ostensa reformaverint extorquenda, fieri conclusimus.” – MNL OL E 142 (Magyar Kamara Archivuma. Acta Publica) Fasc. 23. No 47. Kiadása: Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. III. (1546–1556.) Szerk. *Fraknoi Vilmos*. Bp., 1876. (Magyar történelmi emlékek 3. osztály. Országgyűlési emlékek III.) 73–77., a vonatkozó passzus uo. 76–77. A gyűléshez lásd még: uo. 65–66., illetve *Pálffy Géza*: Pápa szerepe a XVI. századi végvárendszerben. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből II*. Szerk. *Hermann István*. Pápa, 1996. 81–97., kül. 82. A gyűlés határozatainak 18. század végi másolatát lásd még: *Decreta nonnulla, articuli et constitutiones aliquot diaetarum ac congregationum Hungariae et Transylvaniae*. (1797) OSzKK (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár) Fol. Lat. 529. fol. 151–152.

Az 1543–44-ben végzett felmérés legfőbb értéke abban áll, hogy a korszak Rába-menti építményeiről talán minden más ismert forrásnál pontosabban számol be. A folyó bal és jobb partját külön mérték fel a munka során, a különböző mérési alappontokat igyekeztek minden esetben a lehető legrészletesebben megadni, sőt időről időre a határjárások esetében ismert jelölésekhez hasonló eszközökkel meghatározni – egyebek közt fákba vésett jelekkel.²⁴ A tereptárgyak azonosíthatósága ugyanakkor így is különböző. Az igen sok esetben szereplő hidak, átkelők és malmok egy-két kivételtől eltekintve viszonylag pontosan azonosíthatók, ugyanakkor előfordulnak olyan toponímiák, amelyeket ezidáig nem tudtunk biztosan meghatározni.

A következőkben a fent taglalt Rába-felmérés logikája mentén igyekszünk vázlatosan bemutatni, hogy az egyes folyószakaszokon – legalábbis a 16. században –, milyen természeti kép tárulhatott fel, s hogy milyen fontosabb elemei voltak a természeti és épített környezetnek, hol lehetett átkelni az egyes időpontokban, s hol tervezték megszüntetni az átjárás lehetőségét. A dokumentum, bár nem minden esetben jelzi, nem egyszer a domináns fafajtákat külön megemlíti, ezekre is minden esetben utalunk. A Rába alsó szakasza ez esetben nem a 18. századtól jellemző jelentősebb beavatkozások utáni, Győr felé tartó Rába-főágot jelenti, hanem a Hanság irányába tartó, annak mocsarait elsődlegesen tápláló, több ágra szakadó Rába egyik ágáról, a Kis- vagy Kapuvári-Rábának nevezett folyószakaszcsonról van szó.²⁵ A felmérés Kapu erődítésétől indult, és haladt dél felé, párhuzamosan a folyóval, de annak folyásirányával szemben. Ennek megfelelően, amikor a folyó jobb, illetve bal partját említi az irat, az éppen ellenkező bal, illetve jobb part ma használt jelentésével – alább ezt korrigáljuk, ennek megfelelően a bal és jobb part említése a mai földrajzi jobb és bal partot jelenti. A felmérés logikájának megfelelően, Kapuvár felől indulva mutatjuk be a Rába 16–17. századi környezetét. A folyón először az újkorban Kis-Rábának nevezett folyóágot mérték fel, majd Nick és Szentgotthárd között a még nem több ágra szakadt Rábán haladtak tovább a felmérés során felfelé.

Kapu várától²⁶ indult a felmérés, ettől délre – Kapu és Babót között – a folyó környezetéről nem ír a forrás, csak annyit tudunk meg, hogy az első törési (mérési) pontnál a folyó bal partján egy jelölt szilfa állt.²⁷ Ez nem jelenti feltétlenül, hogy ez volt a domináns fafaj – amint arra egyebek közt Szabó Péter rámutatott, gyakran éppen nem az erdőalkotó fafaj jelenik meg például a határjárásokban, hanem az attól elütő, a többtől jól elkülönülő

²⁴ Erre lásd: *Takács Lajos*: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Bp., 1987. 51. skk.

²⁵ A térség középkori hidrológiai viszonyaira lásd: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Bp., 1998. 131–185., illetve különösen ennek kritikáját: *Takács Károly*: Néhány észrevétel Györffy György Árpád-kori történeti földrajzának legújabb kötetéhez. *Aetas* 14 (1999/3), 123–132.

²⁶ Kapuvár erődítésére lásd: *Faragó Sándor*: A kapui vár. *Arrabona* 4 (1962), 85–95., *Takács Károly*: „Castrum porte Bobuth” – Kapuvár és Babót az Árpád-korban. *Arrabona* 44 [Ünnepi kötet a 65 éves Tomka Péter tiszteletére] (2006/1), 523–537.

²⁷ A wenez, a vénic a szillel azonosítható. Ehhez lásd: *Nyirkos István*: Az inetimologikus magánhangzók a magyarban. Debrecen, 1993. 86. A vénic-szil középkori előfordulásaihoz egy másik mintaterületen: *Pinke Zsolt* – *Szabó Beatrix*: Fásszárú növényzettel borított területek változásai a Hortobágy–Sárréten az elmúlt ezer évben. *Helynévtörténeti tanulmányok* 8 (2012), 141–150., kül. 145–146.

fák.²⁸ A felmérés alapján az sem magától értetődő, hogy a Kapuvár feletti szakaszon erdők domináltak-e a partokat, de egy 1633-as kapuvári összeírás arra enged következtetni, hogy kevés erdőség maradt a térségben.²⁹ A település környezetéről készült legrészletesebb, 18. századot megelőző térkép, Marsigli 1683-as térképe pedig egyáltalán nem jelöl itt erdőket, s későbbi térképek is csak a folyó jobb partján mutatnak kiterjedtebb erdőségeket, de ezek sem közvetlenül a vízparton álltak.

Kapuvár és Babót között a forrás összesen három „sarampos” nevű képződményt említ egymáshoz igen közel, néhány száz méteres távolságon belül. A *sarampos* kifejezés több építményt is jelölhet. Bizonyos esetekben felnyitható hidat értettek alatta, de előfordul az is, hogy csatornák zsilipelésére alkalmas építmény értelemben használták.³⁰ Ugyan azt túlzás lenne gondolni, hogy három híd üzemelt volna e szűk földrajzi területen, sem az utak, sem a településhálózat ezt nem valószínűsíti, de Kapu váránál állt híd már a középkortól kezdve, s nemkülönben működött az itteni híd az 1594. évi Rába-felmérés idején is.³¹ Kapuvár és Babót között a folyó bal partján található mérési talppont egy nagy tölgyfa volt. Babóthoz közeledve a felmérés szerint a folyó bal partja erdősült volt, tölgyek szegélyezték a Rába ezen ágát. Babót határánál a felmérés szerint két ágra szakadt a folyó, illetve a folyásiránynak megfelelően itt egyesült újra két kisebb ág. Ez a Rába-ágak által szegélyezett sziget a 18. századi térképeken is jól kivehető. Mindkét folyóágon található egy-egy malom a felmérés idején, az egyik Babót falué, a másik Cserepes Andrásé volt a 16. század közepén. A két malom megvan később is, a fent hivatkozott 18. századi térképek, s az Első Katonai Felmérés vonatkozó szelvénye is jelzik a két építményt. A bal oldali Rába-ágot belsőnek nevezi a forrás – az itt álló malmot szerzi meg az 1660-as években a Dominkovits Péter által részletesen tárgyalt Sopron vármegyei birtokos nemes, Kövér Gábor.³²

²⁸ Szabó, Péter: *Woodland and Forests in Medieval Hungary*. Oxford, 2005. (Archaeolingua – Central European Series 2. = BAR International Series 1348.) 31. A határjelekre lásd még: Takács Lajos: *Határjelek* i. m., 40–76., Maliniak, Pavol: *The Use of Border Signs in the Carpathian Region: Contribution to the Understanding of Borders in the Middle and Early Modern Age*. In: *Historiography in Motion*. Slovak Contributions to the 21st International Congress of Historical Sciences. Szerk. Holec, Roman – Koziak, Rastislav. Bratislava–Banská Bystrica, 2010. 62–76.

²⁹ Iványi Béla: *A kapuvári uradalom utasítása 1633-ból*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 12 (1905), 281–286., kül. 283.

³⁰ A „sarampó” szó köznévi alakjának legkorábbi említése ezen 1543-as adat: Szabó T. Attila: *Sarampó, sorompó*. Magyar Nyelv 88 (1993), 121–127., kül. 121.

³¹ „Vntatónak” nevezik az itteni hidat egy 1350. évi diplomában: „ponte Vntato dicto supra fluvium Raba nuncupatum existente” – MNL OL DL 4146. (1350. szeptember 8.). Az oklevél kiadását lásd: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. köt. (1156–1411.). Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889. 212–213. 167. sz. Egy 17. századi urbárium is utal egy nyitható hídra: „Az Raba hidgian valo emelchos Kapu”-t említ. MNL OL E 156 Fasc. 12. No 42. 4. füz. 363. p. (1660. évi kapuvári uradalmi urbárium) Több hasonló földrajzi nevet ismerünk ebben a régióban. Például: Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei 1. A Kapuvári járás. Szerk. Balogh Lajos – Ördög Ferenc. Győr, 1998. 37.

³² Dominkovits Péter: *Egy egy-generációs középbirtok és birtokosa: Kövér Gábor széplaki uradalma*. Adalék Sopron vármegye XVII. századi birtokos társadalmához Fons 9 (2002), 273–303., kül. 291., 296.

Babót felett a késő középkortól adatolható kisaludai malom volt a következő mérési pont.³³ A malmot követően előbb a mihályi híd, majd ugyanezen település malma is feljegyzésre került.³⁴ A felmérés utal arra, hogy e szakaszon nincsenek összefüggő erdőségek a folyó mentén, csak ritkán álló fák szegélyezték azt.³⁵ Mihályinál ekkor még működött híd, fél évszázaddal később, 1594-ben, a fent hivatkozott második Rába-felmérés csak könnyen járható gázlót említi. Kisalud és Vica között a folyószakaszt övező erdőkről nem esik szó ugyan, mégis egy igen fontos, a folyó menti védekezésre utaló adat került feljegyzésre. A vicai malom³⁶ felett a felmérés tanúsága szerint a folyóba döntött fák révén (bevágással) emelték meg a víz szintjét, nehezítve meg az esetleges átkelést.³⁷

A vicai malmot követően az első megemlített építmény 1543-ban, a pusztán álló beledi híd volt. Az építmény a középkor óta létezett, hídvámról már a 14. századtól van tudomásunk.³⁸ Nem tudjuk, hogy milyen okból, de nem volt használatban a híd sem 1543-ban, sem 1594-ben, de a 17. század elején, Sopron vármegye nemesi közgyűlési

³³ Az itteni malomról több forrással rendelkezünk a középkortól kezdve. Így egy 15. századi hatalmaskodási ügy kapcsán: MNL OL DL 61 468., 61 568., 61 575–61 576., 61 580., 61 600. A vonatkozó oklevelek megjelentek: *Dreska Gábor*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára III. (1439–1499). (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 10.) Győr, 2010. Az ügyre lásd *Belitzky János*: Sopron vármegye története. I. kötet. Bp., 1938. 999–1000. A Kis-Rába malmaira lásd még: *Komáromy András*: Sopron vármegye végzései a malmokról és a Rábaköz védelmezéséről. Történelmi Tár 31 [ÚF 9] (1908), 61–71., kül. 63–65., *Csiszár Attila*: Malmok a Kis-Rábán. Arrabona 40 (2002/1–2), 283–306.

³⁴ A Mihályi és Kisalud közötti szakaszon a folyó átjárhatóságát megszüntetendő, még az 1579-es ciráki soproni nemesi közgyűlésen is arra kötelezték a környékbeli nemességet, hogy adjanak szekereket és robotosokat az itteni kelők elzárására: *Tóth Péter*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589. Sopron, 1994. 24. 58. sz. A malomra: uo. 40. 164. sz. A mihályi malomra lásd: MNL OL DL 61 345., 61 607., 61 617–61 618. Az eredeti malmot még a 15. században áthelyezték, lerombolva a korábbi építményt.

³⁵ A felmérés idején a Csákiak birtokolták Mihályi nagyobb részét (*Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. Bp., 1990. [Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16.] 670.). Erre részletesebben: *Koppány Tibor*: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építtetője. In: uó: A Castellumtól a kastélyig – Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből. Bp., 2006. 93–106. (A tanulmány ugyanezen címen korábban megjelent: SSz. 34 [1980], 46–58.) A Csákiak által birtokolt településrészben, Kismihályiban említik a család kastélyát, amely nem azonos a Ládonyiak által épített kúriával. *Koppány Tibor*: Egy XVI. századi i. m., 98.

³⁶ A beledi és a folyón feljebb található, vicai malomról már igen korai, 1162-es említésünk van: „et in villa Vidta [Vica] similiter, in villa etiam Velene [Beled] unum pratum cum duobus molendinis” – MNL OL DF 201 635. Kiadását lásd: *Nagy Imre*: Sopron vármegye i. m., 2–3. 2. sz. Ehhez még: *Mollay Károly*: Pájer Imre: Rábaköz népének védekezése az áradások ellen 1870–1889. Csorna, 1990. [könyvismertetés]. SSz. 46 (1992), 383., *Simonkay Márton*: Csorbuló önrendelkezés vagy állami siker? Érdekek és vélemények a Rábaszabályozás kapcsán (1886–1893). In: *Víz és társadalom Magyarországon* i. m., 345. A vicai malomra lásd még: MNL OL DL 90 957. (1358. augusztus 28.)

³⁷ A bevágásra mint védelmi eszközre részletesen lásd: *Vadas András*: Vizgazdálkodás és háborús i. m., 215–218.

³⁸ *Belitzky János*: Sopron vármegye I. i. m., 801., 974.

jegyzőkönyveinek tanúsága szerint bizonyosan megint működött.³⁹ Az építmény fennmaradt a török háborúk folyamán, s mind az 1761-es Frics-féle térkép, mind az Első Katonai Felmérés vonatkozó térképlapja a híd meglétéről tanúskodik. A 16. században csak a híd feletti folyószakaszon állt malom, a földesúr, Nádasdy Tamásé. A malom felett – hasonlóan a már Vica kapcsán említett esethez, a víz szintjét megemelve igyekeztek a folyót nehezen átjárhatóvá tenni. Kérdés, hogy ezen bevágásoknak milyen viszonya volt a malmokkal – a felduzzasztott folyó alighanem ezeken a szakaszokon a malomra vezetett víz egyenletességét is növelte, ezáltal téve hatékonyabbá az őrlést.

A beledi malom felett a következő talppont egy, a kora újkor végén is igen jól azonosítható természeti elem. Az 1543-ban Ásvány-Rábának (*Rabam Asvan appellatam*) nevezett folyóág a 18. században is létezett, és mint ahogyan a Nádasdy Tamás-féle felmérés idején, ekkor is Vitnyéd irányába folyt – a vizsgált kora újkori térképek *Ramus Arrabonis Wittnydiensis* néven (*alias Balas-érként* a Frics térkép 1761-ben) hivatkoznak rá.⁴⁰ A felmérés tanúsága szerint az Ásvány-Rába felett ismét tölgyek domináltak a partokat. Nick felé a folyót rétek szegélyezték, de nem messze a Rábától erdők is voltak. Az Ásvány-Rába és a nicki malom között viszonylag nagy a távolság. Az itt felvett egyik mérési pont ismét egy nagy tölgyfa volt. A távolságok alapján lehetséges, hogy ez az egyik kora újkor végi térképen *Le vagot Tölgyfa Szeglet* névvel jelölt kanyarulattal azonosítható.⁴¹ Az 1543-as felmérés nem tesz említést egy fontos itt található átkelőről. Alighanem a késő középkortól kezdve Lak falunál volt híd a Rába felett, és bár a 16. században nem működött folyamatosan az átkelő, az 1594. évi felmérés idején Nádasdy Ferenc – dacára annak, hogy valamivel korábban éppen ő romboltatta le – ismét mint fontos védendő pontra tekintett ezen építményre.⁴²

A nicki malom előtt egy, a kora újkori térképeken kevésbé látványosan megjelenő elem, egy sziget került feljegyzésre. Több kisebb sziget található a kora újkor végén Torok-szegletnek nevezett területen, ahol a Kapuvári-Rába – amely mentén a felmérés eddig haladt – és a folyó Győr felé tartó főága elágazott. A Marsigli-féle térképen látható, s ott erdővel borított kis folyami sziget azonos lehet az 1540-es években feljegyzett szigettel, ugyanakkor itt jelentősebb morfológiai változások figyelhetők meg a 17–18. század folyamán, egyebek között egy 1699. évi újabb Rába-felmérés irányoz elő itt jelentősebb szabályozási munkákat.⁴³ Bár az Első Katonai Felmérés szelvényén már nem látszik, hogy itt folyami sziget vagy szigetek lettek volna, a valamivel korábbi, fent hivatkozott Frics-féle, az 1760-as évek legelején készült térkép még több kisebb sziget létéről tanúskodik (lásd 3. térkép).

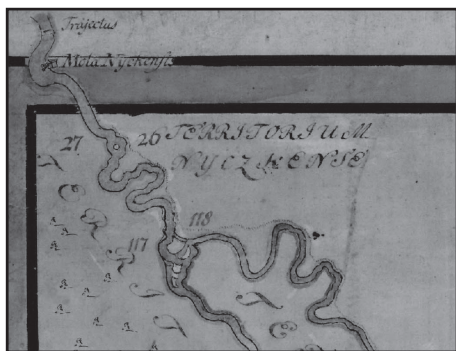
³⁹ *Turbuly Éva*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002. 75. 262. sz. (1601. június 17.)

⁴⁰ Erre lásd még: *Takács Károly*: Néhány észrevétel i. m., 123., II. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza a 13. század végéig. I. Bp., 1882. (repr. Bp., 2010.) 60.

⁴¹ MNL OL S 12 Div X No 0052:2.

⁴² Ehhez: *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében i. m., 215.

⁴³ *Thaly Kálmán*: Az Rába rectificációjáról való determináció, 1699. *Történelmi Tár* 8 (1885), 154–164., kül. 158.

3. térkép: A Rába bifurkációja Nick alatt a Frics-féle térképen és az Első Katonai Felmérés vonatkozó szelvényén

A középkori eredetű, s a kora újkorban mindvégig működő nicki malom még a folyónak a bifurkációja előtt feküdt, s miután az újkorban a malomhoz tartozó zsilip szabályozta a Kis-Rába vízszintjét, még a 19. század végi nagy folyószabályozások és gátrombolások is megkímélték azt.⁴⁴ A nicki malmot követően az első felmérési talppont Újfalu malma volt. Utóbbi 1543-ban pusztá malomként került feljegyzésre, azaz a folyón, ha itt volt is valamikor duzzasztás, az ekkor már nem volt meg. Újfalut követően a felmérés következő pontja Asszonyfa volt. A falu malmát⁴⁵ követően ugyanakkor igen hosszan nincs mérési alappont, több mint hétezer *passust* tettek meg a felmérők, amíg a következő pontot elérték, amely a Gyöngyös-patak torkolata volt. Asszonyfalva malmánál igen fontos átkelő üzemelt a kora újkorban – 1594-ben is védelmi pontként tekintett rá Nádasdy Ferenc. További gázlókról az első felmérés nem tudósít, ugyanakkor az 1594-es forrás számos átkelésre alkalmas, ezáltal védendő pontot említ a Sárvárig terjedő szakaszon. A folyó környezetéről e szakaszon kissé szűkszavú az 1543. évi felmérés, folyamatos erdőségeket említ, de sem a domináns fafajok, sem az esetlegesen kevésbé erdősült szakaszok nem kerültek lejegyzésre. A felmérés első részének végpontját Nádasdy saját erőssége, Sárvár jelentette. Végpontként a Rábán álló hidat jelölték meg, alighanem a megszakadás miatt írták újra fel az 1543-as felmérési évszámot.

Innentől kezdve a felmérés során nem vettek fel annyi mérési alappontot, mint tették azt a Kapuvári- avagy Kis-Rába mentén. A felmérési pontok csak ritkán lesznek néhány ezer *passus*nál gyakrabban, ennek ellenére a Rába környezetéről nincs sokkal kevesebb információnk, mint a Sopron vármegyei szakasz esetében, mert a környező erdőségekre valamivel még szisztematikusabban kitér ezután a felmérés. A sárvári híd után a követ-

⁴⁴ A bizonyos feltételezések szerint római kori nicki rőzsegátra: A magyar vízszabályozás története. Szerk. Ihrig Dénes. Bp., 1973. 25. (a vonatkozó rész Károlyi Zoltán munkája)

⁴⁵ Asszonyfalva határában egy malomhely a Rábán már 1385-ben említésre került. MNL OL DL 42 322. (1385. március 28.) 1441-ben a folyó a malomtól való elterelése kapcsán Asszonyfalvai Ost László és Kanizsai László között vita bontakozott ki: MNL OL DL 86 370. (1441. június 12.)

kező pontokkal kapcsolatban vannak azonosítási kérdések. A *Meleernek* nevezett mérési pontot nem sikerült megnyugtatóan azonosítani. A Melér és a fok alighanem egymással kapcsolatos vízrajzi fogalmak lehetnek, azaz valamilyen, a folyóhoz kapcsolódó egykori mederről lehet szó, a forrás ennél azonban pontosabb azonosítást nem tett lehetővé. A szó eredete alighanem a mély ér szóösszetételben keresendő.⁴⁶ A következő, Újgátnak nevezett építmény a Rába egy kifejezetten duzzasztási célból emelt gátja lehetett, ugyanakkor nem tudunk róla, hogy malom is állt volna e folyószakaszon, s a vizsgált történeti térképekről is hiányzik e tereptárgy. A következő felmérési pont 1543-ban az ikervári malom volt. A malomról középkori adatunk nincs ugyan – bár a 1492-ben ismert a településen Molnár vezetéknevű adózó –,⁴⁷ de a 16. század végére igen jelentős építmény lett, 1543-ban épült a negyedik kereke, 1608-ban már hat kerékkal rendelkezett, amellyel a legnagyobb malmok egyike volt a Rábán.⁴⁸ 1594-ben a malom mellett híd is üzemelt a folyón Ikervárnál, amelyről 1543-ban nincsen tudomásunk, de átkelő már az Árpád-kor óta létezett a településnél.⁴⁹ A felmérés szerint a sárvári híd és az ikervári malom közti területen is dominánsan erdők szegélyezték a folyót, de néhol távolabb voltak a fák, s inkább rétek és bozótosok voltak jellemzőek.⁵⁰ Az ikervári és a Kovácsiban álló malom között ismét nincs mérési pont, ezen a szakaszon is vegyesen fordultak elő erdők, rétek és bozótosok a bal parton, míg a jobb part kopár volt, s nem álltak fák a közelben. 1594-ben az akkori felmérés e szakaszon is átkelőt, és ennek megfelelően szükséges őrséget írt.

A Kovácsi utáni következő mérési pont a bal parti Meggyes irányába vezető árok volt. Itt is említi az 1594. évi felmérés átkelőt, sőt azt is hozzáteszi, hogy használta a török

⁴⁶ Ehhez: Kiss Andrea – Piti Ferenc: A fertői fok. SSz. 59 (2005), 164–184. A Melérre és a mélyérre: Takács Károly: Néhány észrevétel i. m., 127. 38. jegyzet, *Pesty Frigyes*: Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Pesty Frigyes helységnévtárból. Békéscsaba, 1983. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 11.) 117. (MNL OL DL 13 245. [1438. november 18.]); *Török Enikő*: Külső-Szolnok vármegye, a Jászság és a Nagykunság Bél Mátyás műveiben és Mikoviny Sámuel térképein. Levéltári Szemle 50 (2000/1), 3–19., kül. 8–9., illetve Kiss Lajos: Víz-, hegy- és völgynevek a középkori Heves megyéből. Magyar Nyelv 87 (1991), 73–77., kül. 73. (Az Alföld Miller vízneve erre a gyökre vezet vissza, ahogy Kiss Lajos és Török Enikő is erre rámutatott.) Általában e földrajzi köznévre: *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza, I. i. m. 518. Ugyanakkor nem említi ilyen földrajzi nevet a legalaposabb Vas megyei helynévgyűjtés sem: Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos – Végh József. Szombathely, 1982.

⁴⁷ Erre lásd: Érszegi Géza: Sárvár a X–XV. században. In: Sárvár története. Szerk. Söptei István. Sárvár, 2000. 55–137., kül. 133., 137.

⁴⁸ Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltáranak magyar levelei: IV. közlemény. Levéltári Közlemények 3 (1925/1), 68–85., kül. 70–71. 63. sz., 76. 69. sz. (MNL OL E 185 [Farkas Lőrinc levelei Nádasdy Tamáshoz (1531–1543)] 38–41. p.), illetve MNL OL E 156 Fasc. 47. No 56. 146. és 188–189. p. (Sárvár és tartozékai inventáriuma)

⁴⁹ Kiss Gábor: Topográfiai megfigyelések Vas vármegye kora Árpád-kori központjaiban. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia Tatabánya, 2001. július 30–31. Szerk. Kisné Cseh Julianna. Tatabánya, 2002. (Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6.) 255–272. kül. 262., *Vajk Borbála*: Adalékok Ikervár korai történetéhez. Vas Szemle 64 (2010), 698–710., kül. 704. (Az 1594. évi felmérés Ökörvár néven említi a forrás a falut.)

⁵⁰ Az itteni erdősegekre lásd: Juhász Lajos: A Vas megyei Farkaserdő a XVII–XVIII. században. Századok 71 (1937) [Pótfüzet], 553–575. [37–69.]

ezen gázlót korábbi hadjárata során. Ezután a rumi malom jelentette a következő talppontot.⁵¹ Ikervár és Rum között az eddigiektől némiképp eltérő környezet került feljegyzésre, a domináns növényzet a cserjés, bozótos volt, amelyet csak néhol szakított meg néhány tölgy- és fűzfa.

Rum faluban gázlót említett a felmérés. Már az Anjou- és Zsigmond-korban (1313-ban, 1350-ben és 1412-ben) ismert itt a folyón átkelő, az 1594. évi felmérés pedig hidat jegyzett fel Rumnál.⁵² A Rum utáni felmérési pont a püspöki falunál található gázló volt, melyet a Molnári faluban található talppont követett. Ez a gázló látható a Marsigli által készített, már hivatkozott 1683. évi térképen is. Az első felmérés sem Püspökiben, sem Molnáriban nem említett hidat vagy jelentősebb duzzasztást. Ehhez képest a középkori okleveles anyag alapján valószínűsíthető, hogy Molnáriban már a 15. században is állt valamilyen híd és malom.⁵³ A folyó e szakaszán – Rum és Molnári közt – a bal parton erdők domináltak, melyeket néhol rétek váltottak fel, a jobb parton Rum és Püspöki között végig erdők voltak jellemzőek, majd Püspöki és Molnári között vegyesebb a felmérés által rajzolt kép: itt egyrészt bozótosok voltak jellemzők, másrészt vegyes fatípusok jelentek meg, egyebek közt fűzfás vegyes erdők.

Molnárinál 1543 végén véget ért a felmérés, de a következő évben teljesen azonos elvek mentén folytatódott. Az első talppont ekkor a vasvári újmalomnak nevezett, a Rábán álló építmény volt. Ezután Hídvég, és az itteni kastély következett. A vasváriak malma és e folyószakasz között nem volt annyira erdősült a part, de helyenként fűzek kísérték a Rábát. Hídvégnél a felmérés 1544-ben nem említett működő hidat, de ha ekkor éppen esetleg nem is, az átkelő gyaníthatóan általában használatban volt.⁵⁴ A hídvégi kastély után a felmérés a hollósi híd felé folytatódott. A Marsigli-féle mappán és a 18. századi térképeken is jól kivehető a híd, amely állt 1544-ben, és később is, ugyanakkor nem volt folyamatosan használatban – 1594-ben is említésre került ugyan, de ekkor lerombolandónak ítélte Nádasdy. A Rum és Hídvég közti folyószakaszon az 1594-es felmérés három vagy négy gázló létét említi, ezek ugyanakkor fél évszázaddal korábban nem voltak mind láthatóak, 1544-ben egyedül egy Molnári határában található gázló került feljegyzésre.

⁵¹ Rumban álló malomhelyet említ már egy IV. László-kori adománylevel: MNL OL DL 49 548. (1274. július 18.) Kiadása: *Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár / Codex Diplom. Arpadianus continuatus*. IX. Pest, 1871. 60–61. 36. sz.

⁵² A rumi hídra: *Szilágyi, Magdolna: The Árpadian-Age Road Network of Western Transdanubia*. Doktori értekezés. Bp., 2013. 166., 455–456. 110. sz., 457. 114. sz. Lásd még: MNL OL DL 108 101. (Zsigmond-kori oklevéltár. I–XII. köt. [1387–1425]. Szerk. *Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint*. Bp., 1951–2013. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.] III. 730. 3199 sz. [1412. február 28.]

⁵³ „ibique in eundem fluvium Rabe intrando per medium ipsius fluvii ad orientem ad pontem Molnárihid vocatum” – MNL OL DF 279 140. (Zsigmond-kori oklevéltár i. m., III. 124. 251. sz.)

⁵⁴ Sem híd, sem pedig malom nem került említésre, pedig mind előbbi (MNL OL DL 67 922., 91 792.), mind utóbbi működéséről tudunk a középkorban (MNL OL DL 14 761 [bár itt nem derül ki, hogy a Rábán álló malomról van-e szó] és MNL OL DL 67 944.). A hídvégi hídra lásd még: *Szilágyi, Magdolna: The Árpadian-Age* i. m., passim.

Az első felmérés idején a folyó Hídvég és Hollós közti szakasza sem volt mindkét parton erdőszűrt. A bal parton csak ritkán álltak fák – fűzek, körte, és néhol bozótos volt jellemző. A felmérés szerint a folyó jobb partján általában „megfelelő” helyen volt erdő – itt alighanem a védelmi funkciónak megfelelőt kell ez alatt értenünk. A következő mérési pont a közeli Molnaszecsőd volt, a folyó bal partján itt is csak néhol álltak fák, s csak a jobb part volt erdőszűrt. Molnaszecsőd, Terestyén és Egyházasszecsőd egymáshoz igen közeli településeit nem mérték fel, ugyanis a név szerint említett itteni földesurak – dacára a Nádasdy Tamás által írott parancslevélnek – nem járultak hozzá a felméréshez. Felsőszecsőd falutól kezdve tudták ismét felmérni a Rába partvonalát, innen a Körmendig nem említ összefüggő erdőszűrtet az irat, fűzek és néhol rétek kísérték a folyót mindkét oldalon, a jobb parton kiegészülve bozótosokkal. Körmend határában ekkor nem volt fa a Rábához közelebb, a bal parti Dobogói erdő kivételével képzett, de e felett sem volt erdő a folyó mentén. Körmend felett a következő mérési pont a bal parton Doroszló, a jobb parton Ivánc volt.⁵⁵ E hosszú szakasz a folyó jobb partján bővelkedett erdőkben, amelyet a forrás szerint csak néhol szakítottak meg gazdag legelők. A bal parton Doroszló felett Hássoka (későbbi nevén Hásika), majd Csákány következett. Csákány felett megint nem engedélyezték a földesurak a folyó felmérését ennek megfelelően információnk a Gasztonyig terjedő folyószakaszról nincs, s hasonló okokból nem sikerült felmérni a jobb partot Ivánc és Gyarmat között, amely területről annyit tudunk meg, hogy általában erdők kísérték a folyót. Itt két falu is kimaradt a felmérésből, egyrészt Szentmárton (Hegyhátszentmárton), másrészt a kora újkor végére pusztává váló Németfalu.

A felmérés később utal is rá, hogy a Batthyányak által birtokolt településeken – így Csákányban vagy Szentgotthárd alatti bal parti falvakban – nem végezheték el a munkát. A bal parton Gasztonyot követően a felmérés Rátót falu felé haladt tovább, ahol szintén rétek és erdők szegélyezték a Rábát, ahogyan e felett Szentmihály (Vasszentmihály) irányában is. Itt némiképp meglepő, hogy kimaradt a felmérésből Tisztamark és rábai malma, amelyről már 1406-ból van adatunk,⁵⁶ s a település az 1549. évi dicajegyzék tanúsága szerint a 16. század közepén még szintén lakott volt.⁵⁷

A jobb parton Gyarmat felett az első külön említett helynév Bereghal – ez a később Csörötnek részét képező Berekalja nevezetű dűlővel azonosítható. A felmérés a jobb parti településeket sorolja ezután, előbb Csörötnek, majd Lak, Háromház (e kettő Magyarlak falu része) és Kethely (Rábakethely, ma Szentgotthárd része) következett, melyet az utolsó felmért település, Szentgotthárd követett.⁵⁸ A bal partot Gyarmat felett nem tudták

⁵⁵ Itt is tudunk malom működéséről már a 14. század közepén a Rábán: MNL OL DL 103 269. (1346. március 22.)

⁵⁶ MNL OL DF 261 705. Regesztája: Zsigmond-kori oklevéltár i. m. II/1. 655. 5171. sz.

⁵⁷ *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai i. m., 857–927. Lásd még: *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Szombathely, 1989. (Vas megyei levéltári füzetek 2.) 251. 746. sz.

⁵⁸ A települések a szentgotthárdi ciszterci apátság birtoktestének részét képezték. Ezek birtoktörténetére nézve lásd: *Kalász Elek*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Bp., 1932. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 5.)

felmérni az említett Batthyány-birtoklás okán, de arra kitér a forrás, hogy a Szentgotthárd és Gyarmat közti szakaszon számos átkelő volt, amelyek potenciális veszélyforrást jelentettek. A felmérés utolsóként még kitért Lugos malomra. A Rába jobb partjától kissé feljebb, a Lugos-patak völgyében terült el Lugos falu. A kora újkorban pusztává vált településnek a malma a patak rábai torkolatánál állt, ezért jegyezheték fel a lugosi malomnál lévő gázlóként a Rába átkelőjét.⁵⁹ Az erdőkről a folyó Vas megyei legfelső szakaszán már kevésbé ír részletesen a dokumentum, a Szentgotthárd és Csörötnek közti szakaszon, a bal parton néhol facsoportok álltak, a jobb parton ugyanakkor kifejezetten ritka erdőkkel számolhatunk.

Konklúziók

A fent elemzett, és tanulmányunk függelékében teljes szövegében közölt 1543–44. évi Rába-felmérés számos történeti részdiszciplína számára szolgálhat tanulságokkal. Vitathatatlanul fontos adalékokkal szolgál e forrás a hadtörténet számára, publikálására jelen írásban ugyanakkor nem elsősorban ezért vállalkoztunk. E terület kutatói számára Pálffy Géza alapvető jelentőségű munkái révén ismert lehetett a felmérés léte, és részben az elkészültéhez kapcsolódó források is. Az itt hivatkozott felmérés(ek) és kapcsolódó felhasznált források – urbáriumok, nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek, parancslevelek és térképek – talán némiképp árnyalni tudják, hogy pontosan hogyan képzelhette a Habsburg katonai vezető az Északnyugat-Dunántúl és közvetve Bécs megvédését.⁶⁰

Ugyanakkor a környezet- és a hadtörténet kapcsolatára nézve lesz igazán releváns a forrás. Arra mutat rá, hogy egy folyó milyen komplex rendszert alkot. Bár a Rába alapvető funkcióira nem térünk ki e sorok közt – a folyóra mint élelem- és energiaforrásra – a kora újkorban a folyó legalább ennyire volt a határvédelem eszköze is. A fent tárgyalt források minden más ismert forrásnál jobban világítják meg, hogy határvédelmi szempontból mely tájlemek voltak kulcsfontosságúak, s hogy a korabeli katonai elit hogyan gondolkodott egy terület oltalmazásának környezeti feltételeiről. A folyók által létrehozott környezet, a galériaerdők jelentőségét igen plasztikusan demonstrálja az 1543–44. évi felmérés. A fák és a folyó közös alkalmazása mellett kialakított védelmi rendszer az 1540-es évek elejétől kezdve egyértelműen meghatározta a Rába arculatát. Ahogyan arra máshol rámutattunk, a fáknak kiemelt jelentősége volt a határvédelemben. Azok kivágása a határfolyók – jelen esetben a Rába – mentén komolyan veszélyeztethette a folyóparti települések életét, ennek megfelelően ezt minden eszközzel igyekeztek megakadályozni a környék földesurai. Az 1543–44-ben és 1594-ben feljegyzett átkelők környezetében

⁵⁹ Lugos középkori falu a kora újkorban elnéptelenedett, de 1543-ban a jelek szerint még lakott volt. Lugosra: MNL OL DL 41 204. (1353. május 1. előtt) Az oklevél kiadására: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. VI. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1891. 61–62. 32. sz. Lásd még: *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai i. m., 857–927.

⁶⁰ Erre lásd: *Vadas András*: Környezettörténeti kérdések i. m., passim.

különös jelentősége volt a fákkal kísért folyóknak. Az itt kialakított őrhelyek is igényelték a sűrű lombú erdőket, s a folyók gázlóinak lezárására is bármikor szükség lehetett, amelyet nagyon meggyorsítottak a közvetlenül vízparton álló erdők. Az 1543–44. évi Rába-összeírás a folyó késő középkori – kora újkori környezetéről igen részletes képet ad, s a vízrajzi viszonyokra az időben ezt követő 1594. évi felmérés is fontos kiegészítés ehhez. A hivatkozott, a Rába alsó – részben Sopron megyei szakaszát is érintő – 1699. évi felmérés mélyebb vizsgálatához egyrészt szükség lenne az eredeti iratra, másrészt a benne szereplő egyes gátak magassági adatainak értelmezéséhez, a konkrét környezet vizsgálatára a malmok és gátak térségében, amelynek segítségével demonstrálni lehetne az építmények szerepét az árvizekben és a folyó környezetének elmocsarasodásában. Ennek híján is mindenképpen fontos e felmérés, mert egy legalább másfél évszázados folyamatnak a végpontját jelöli ki, amely során a Rába megváltozott szerepe és a korábbiól részben eltérő vízgazdálkodása jelentős környezeti átalakulást indukált.

Függelék⁶¹

1. levél⁶²

1537. január 25., Bécs. I. Ferdinánd parancslevele Vas és a környező vármegyékhez a Rába mentén szükséges védelmi munkálatok elvégzéséről. Nádasdy Tamás vezetésével bizonyos helyeken be kell vágni a folyót, és meg kell erősíteni Sárvár és Kapu várát, megakadályozandó a török átkelését.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum Hungarie Bohemie etc. rex semper augustus infans Hispaniarum archidux Austrie etc: fidelibus nostris magnificis egregys et nobilibus universitati nobilium comitatus Castriferrei salutem et gratiam. Existimamus neminem vestrum ignorare qualis rumor sit per universum regnum de adventu atque conatibus thurcorum nempte ut primo statim vere omnibus viribus Christianorum dominia oppugnatum veniat, cuius conatibus licet deo iuvante armis et copys obstare intendentibus tamen nihilominus pernecessarium visum est qua parte regni inter ipsos facturos intellexerimus, ut in ea parte in locis opportunis transitum eis precludamus. Dedimus itaque informacionem fideli nostro magnifico Thome de Nadasd magnifico Thavernicorum nostrorum, qui hys diebus presens apud nos fuit, ut cum res postulare videbitur in utraque rippa fluvj Raba arbores desecandas curet. Accepimus enim certa nonnullorum relatione id admodum necessarium esse ad remorandum vel eciam ad prohibendum transitum illorum. Quapropter mandamus vobis firmissime ut dum per ipsum Thomam Nadasdy cum presentibus requisiti fueritis quisque colonos suos cum securibus alysque necessarys instrumentis ad dissecandam silvam illam, in quibus lo-

⁶¹ A források közzlése során igyekeztünk az Oborni Teréz által javasolt közzlési formához igazodni: *Oborni Teréz: A kora újkori latin nyelvű forrászövegek kiadásáról*. Fons 7 (2000), 67–76.

⁶² MNL OL E 142 Fasc. 34.

cis ipse dixerit, citra omnem renitentiam mittere debeatis, prout id ceteris eiam vicinis comitatibus commissimus. Mandavimus eiam eidem Nadasdy ut arcem Saarwar et Kappw omnibus quibus potest munimentis firmare debeat. In eum videlicet finem, ut misera plebs cum uxoribus ac liberis et frumentis alijsque rebus illut coniungeret ex agris. Intelleximus enim ea loca bonum fore receptaculum et tutum colonis, si bene sint obsepta vallo arboribusque et alijs necessarijs operibus. Itaque vos hortamur atque eiam mandamus, ut in ea quoque re ipsi Nadasdy auxilio esse debeatis. Secus non facturi: Datum Vienne in festo conversionis beati Pauli apostoli: anno domini millesimo quingentesimo tricesimo septimo.

2. levél⁶³

1543. október 28., Bécs. Nadasdy Tamás levele Vas vármegyéhez és a Kapu várától az ország határáig a Rába két partján fekvő falvak birtokosaihoz a Rába két partjának felmérésére és átkelőinek rendezésével kapcsolatban.

Comes Thomas de Nadasd iudex curie et generalis capitaneus regie majestatis etc. reverendis venerabilibus necnon magnificis ac egregiis et nobilibus capitulo ecclesie Castriferrei item prefectis et castellanis, ac quibusvis officialibus quorumcumque castrorum et castellorum ac fortaliciozum aliusque cuiusvis status gradus et condicionis possessionatis hominibus a castro nostro Kapv usque ad metas regni Styrie per decursum ex utraque parte fluvii Rabe, ubi constitutis et existentibus dominis, fratribus, ac amicis honorandis, salutem et omne bonum. Demandavimus de voluntate et commisione Sacratissime Regie majestatis domini nostri clementissimi, egregiis Francisco Poljany vicecomiti nostro comitatus Castriferrei, ac Laurentio Farkas castri nostri Sarwar, et Francisco Sennyej ac Marco Palady, castri nostri Kapv prefectis, nonnulla super hiis exequenda, et nichilominus deputavimus eiam et misimus certos officiales, familiares, et homines nostros, presertim ostensores ad dimeciendum utriusque partis rippas ispius fluvii Rabe, ut tandem eo commodius et perfeccius fluvius ille usque ad loca presignata, ubi necesse fuerit, roboribus arborum succisis, disseccatisque et prostratis occludatur et roboretur, et pontes eiam qui necessarij non fuerint, deficiantur. Et alia eiam, que ad commodum et conservacioni regni accedere [v]idebuntur, peragantur. Quamobrem hortamur dominaciones, fraternitates ac amicitias vestras, et nichilominus auctoritate officij nostri et in persona Regie majestatis vobis et vestrum cuilibet serio committimus et mandamus, quatinus dum super hoc per prefatos vicecomitem et prefectos et alios homines et familiares nostros cum presentibus requisiti fueritis aut alter vestrum fuerit requisitus, et quicquid in hac parte memorati vicecomes ac alij prefecti vel familiares, et homines nostri coniunctim vel divisim in hac parte nomine nostro vobis dixerint et retulerint, ea indubie credere, et facere exequire modis omnibus velitis et debeatis, nam alias qui secus vestrum facere attemptaverit in tales iuxta informacionem et commisionem Regie majestatis gravius animadvertere non praetermitteremus, secus igitur quantum

⁶³ MNL OL E 185 2. tétel (44. d.) fol. 24.

commodo et conservacioni regni consultum iri cupitis non facturi. Datum Vienne 28 die mensis Octobris, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo tercio.

Idem Thomas Nadasdy
manu propria

Az 1543–44. évi felmérés szövege

Registrum super dimensione ripparum fluvij Raba. [1.p.]

Anno domini 1544.

De speciali voluntate Sacratissime Romanorum Hungarie Bohemie etc. Regie Maiestatis et commissione Spectabilis et Magnifici domini, domini comitis Thome de Nadasd iudicis curie et generalis suppressive Regie Maiestatis Regni Hungarie capitanei etc. Sabbato post festum omnium sanctorum cepta est dimensio utrarumque ripparum fluvij Rabe a castro Kapv [Kapuvár].

Item a primo ponte sarampos supra castrum vie publice inter Latorkert habito usque ad proximum alium pontem sarampos a parte sinistra passus w^{lgo} evl i^{cxxxj} [132].

Ab eodem primo ponte usque ad arborem wenez cruce signatam a parte dextra passus i^{clxxxj} [192].

Item ab eodem alio ponte sarampos usque ad tercium pontem sarampos a parte sinistra passus y^c [200]. [2.p.]

Ab eadem arbore wenez a parte dextra usque ad eundem tercium pontem sarampos ex opposito passus i^{cxxxi} [131].

Item a tercio illo sarampos ponte usque ad quandam magnam arborem quercinam dupplici cruce signatam ex opposito deflexionis repletur publice vie ducentis versus Baboth [Babót] a parte dextra passus v^{clviij} [558].

Ab eodem tercio ponte usque ad eundem locum ex opposito a parte sinistra passus v^{cxxx} [530].

Hic iam ex utraque parte juxta est silva ubique. [3.p.]

Item ab eadem arbore quercina dupplici cruce signata usque ad aliam arborem magnam quercinam hedera concretam prope fluvium Rabe sitam cruce unica signatam a parte dextra passus v^{cxxvi} [626].

Ab eadem deflexione aggeris vie publice vsque ad arborem quandam magnam quercinam cruce signatam a parte sinistra passus v^{cxxiij} [624].

Item ab eadem arbore quercina hedera concreta usque quandam venam aque a parte dextra passus v^{cliiij} [544].

Ab praedicta arbore quercina cruce unica signata usque ad quandam arborem magnam quercinam trifurcam ex opposito ipsius vene aque habita [sic!] cruce dupplici signatam a parte sinistra v^{cxxx} [530]. [4.p.]

Item ab eadem vena aque ultra quasdam duas venas aquarum usque ad quandam arborem wenezfa cruce trifurcata signatam a parte dextra passus iij^{clviij} [448].

Ab eadem arbore quercina ex adverso dupplici cruce signata usque ad quandam arborem

quercinam in parte decorticatam cruce ob longa [sic!] signatam a parte sinistra iij^cvij [408].

Ibidem non multo post est Raba, que vocatur interna a parte dextra defluens.

Item a dictis arboribus ex utraque parte cruce signatis usque ad molendinum Babothiensem a parte dextra vj^cx [710], a parte sinistra passus vi^cxlvi [647]. [5.p.]

Item a molendino Babothiensi usque ad aliam Rabam, in qua voluitur molendinum Andree Cherepes, a parte dextra passus v^cxvi [516], a parte sinistra v^cx [510].

Item ab eadem Raba usque ad molendinum Kÿsfaludiensem [Kisfalud] a parte dextra i^mÿ^clxxx [1280], a parte sinistra passus i^mÿ^clxxxvj [1287].

Est silva ubique ex utraque parte.

Item ab eodem molendino Babothiensi Kÿsfalvdiensi usque ad pontem possessionis Mÿhalÿ [Mihályi], qui est inter ecclesiam et curiam domumque Chakÿ erectus, a parte dextra i^mÿ^cxl [1340], a sinistra i^mÿ^cxxvi [1326]. [6.p.]

Item ab eadem possessione Mÿhalÿ usque ad molendinum eiusdem possessionis a parte dextra passus ij^cx [310], a parte sinistra passus ij^cxx [320].

Hic in aliqua distancia non est silva juxta rippam, sed rare saltem arbores.

Item ab eodem molendino de Mÿhalÿ usque ad molendinum Wÿczaÿ [Vica, ma Beled része] A parte dextra passus ÿ^mÿ^clv [2260], a parte sinistra passus ÿ^mi^clxxxvij [2188].

Hic supra molendinum Wÿczaÿ est strues lignorum per vim aquarum deductus, latitudinis quasi⁶⁴ duorum campestrium curruum, per quem non magna difficultate hostis superstratis materÿs quibusuis equestrem exercitum ad partem dextram traducere posset. [7.p.]

Item ab eodem molendino Wÿczaÿ usque ad locum pontis Belediensis [Beled] desertum et demolitum a parte dextra passus i^mvij^clxxv [1975], a parte sinistra passus i^mvij^clxxv [1875].

Item ab eodem loco pontis Belediensis usque ad molendinum domini magnifici Belediensis a parte dextra passus vi^cv [605], a parte sinistra passus vij^cxxxiiij [834].

Hic eciam supra molendinum est strues lignorum, latitudinis magne, longitudinis vero (licet distincte) quasi unius iugeris terre similiter nociuus. [8.p.]

Item a molendino Belediensi usque ad Rabam Asvan appellatam, que fluit versus Wÿthnied [Vitnyéd] a parte dextra passus iij^clxv [465], a parte sinistra passus vi^c [600].

Item ab eadem Raba Asvan usque ad quandam magnam arborem quercinam canalem succisam in via quadam olim publica, per quam Raba pertransiebatur prostrata, cuius vertex Rabam tangit a parte dextra passus ij^mi^c [3100], A parte Sinistra passus ij^m [3000].

Ubique silve adhuc. [9.p.]

Item ab eadem arbore prostrata usque ad quandam insulam infra molendinum de Nÿczk [Nick] proximam a parte dextra ÿ^mij^c [2300], a parte sinistra passus ÿ^m [2000].

⁶⁴ A szó a sor fölé betoldva

Hic in certis locis sunt prata usque ad rippam protensa, nichilominus non procul adeo silve.

ab eadem insula usque ad molendinum de Nýczk a parte dextra passus vÿ^cv [705], a parte sinistra passus vÿ^cl [750].

Item ab eodem molendino de Nýczk usque ad locum molendini Wÿfalviensis [Uraiújfa-lu] deserti a parte dextra i^mvÿ^cxlv [1745], a parte sinistra passus ÿ^mv^c [2500]. [10.p.]

Item ab eodem loco molendini Wÿfalviensis deserti usque ad molendinum de Azzonfalva [Ostffyasszonyfa] a parte dextra passus ÿ^mviiÿ^clxxxx [2990], a parte Sinistra passus ÿ^mi^c [2100].

Item ab eodem molendino Azzonfalviensi usque ad locum, ubi fluvius Genges [Gyöngyös patak] influit Rabam a parte dextra vÿ^miiÿ^clxx [7470], a parte sinistra passus vÿ^miiÿ^c [7400].

Semper ubique silve. [11.p.]

Item ab eodem loco, ubi fluvius Genges influit Rabam, usque ad pontem Sarvariensem [Sárvár] in fluvio Raba erecto a parte dextra passus iÿ^mlxxxx [3090], a parte sinistra passus iiÿ^miiÿ^c [4400]. [12.p.]

Anno domini 1543.

Item a ponte Sarwariensi in fluvio Raba erecto usque ad quandam insulam Ex opposito vallacionis ab allodio castrensi in Rabam deducte Meleer appellatam a parte dextra passus ÿ^mÿ^cxxv [2275], a parte sinistra ÿ^mlxxx [2080].

Item ab eodem loco Meleer usque ad struem lignorum in medio Rabe existentem sive locum aliter Wÿgaat appellatum a parte dextra passus ÿ^mi^cxxx [2130], a parte sinistra passus iÿ^m [3000].

Item ab eodem loco Wÿgaat usque ad molendinum de Ikerwar [Ikervár] a parte dextra passus ÿ^mÿ^c [2200], a sinistra passus iÿ^mÿ^clxviÿ [3268]. [13.p.]

Et a ponte Sarwariensi usque ad molendinum de Ikerwar sunt ubique ex utraque parte silve, sed non semper juxta, nam et prata sunt, et planicies.

Item a molendino Ikerwariensi usque ad molendinum de Kovachÿ [Rábakovácsi, ma Meggyeskovácsi része] a parte dextra passus v^mvi^clxxxxv [5695], a parte sinistra passus vi^mviÿ^c [6800].

Hic a molendino de Ikerwar usque ad molendinum Kovachÿ a parte dextra sunt silve juxta rippas et densissima spineta, rare planicies. A sinistra vero rare juxta silve, sed planicies, eminus silve existentes.

Item a molendino Kovachÿ usque possessionem Megges [Meggyes, ma Meggyeskovácsi része] a parte dextra i^mv^c [1500], a sinistra passus i^miiÿ^cxiÿ [1413].

Hic est vadum infra Megges, quod pertranseunt currubus in equis et pedibus. [14.p.]

Item ab eadem possessione Megges usque ad molendinum de Rum [Rum] a parte dextra passus iÿ^mvi^c [3600], a sinistra iÿ^mviiÿ^clxxvÿ [3977].

Hic ab eadem possessione Megges usque Rum sunt ubique prata spinetis et virgultis juxta rippas raris, mixtis eciam a quandoque arboribus quercinis et salicum silvis a longe

ex utraque parte existentibus.

Hic etiam in Rum est transitus vadus, ubi pertransitur currubus et equis et etiam pedestri transitu.

Item a molendino de Rum usque ad vadum Pýspekÿ [Püspöki, ma Püspökmolnári része] a parte dextra passus v^mxxxv [5035], a sinistra iiÿ^m [4000]. [15.p.]

Item a vado Pýspekÿ usque possessionem Molnarÿ [Molnári, ma Püspökmolnári része] a parte dextra passus iÿ^mi^{cl}lxxxv [3195], a sinistra passus iÿ^mv^{cl}viÿ [3548].

Hic a parte dextra silve ad maiorem partem usque Molnarÿ, non tum semper juxta, quia et prata interiecta sunt.

A parte sinistra a⁶⁵ vado sive molendino de Rum usque vadum Pýspekÿ silve pocius ubique, a vado Pýspekÿ prata et planicies intermixtis spinetis salictis et alÿs arboribus raris per distantes lineas quandoque usque Molnarÿ.

Hic etiam in Molnarÿ est vadum. [16.p.]

Anno domini 1544 dimensio ripparum fluvÿ Rabe nuper ad Molnarÿ intermissa. Iterum de voluntate regie maiestatis et speciali commissione spectabilis et magnifici domini, domini comitis Thome de Nadasd iudicis curie et suppressi generalis regie maiestatis regni Hungarie capitanei die dominico Penthecostes domini ibidem ad Molnarÿ continuari cepta.

Itaque a possessione Molnarÿ a parte Sarwar, hoc est dextra, usque ad molendinum novum de Waswar [Vasvár] facit passus viiÿ^{cl}x [960], a parte sinistra passus iiiÿ^{cl}xxiiÿ [424].

Item ab eodem molendino novo usque ad molendinum de Hÿdvegh [Rábahídvég] a parte dextra ÿ^mvÿ^{cl}xxiiÿ [2724], a parte sinistra vi^miiÿ^{cl}xxiiÿ [6424].

Hic a Molnarÿ usque Hÿdvegh juxta silve ex nulla parte sunt, sed a longe sunt interim salices et alie arbores nonnulle rare. [17.p.]

Item a castello de Hÿdvegh usque pontem de Hollos [Hidashollós, ma Egyházashollós része] a parte dextra passus iÿ^miÿ^{cl}i [3351], a parte sinistra usque ad eundem pontem de Hollos passus iiÿ^miÿ^{cl}xx [4320].

Hic a parte dextra a castello in magna distancia est continua planicies, arbores salicum, pirorum, spinetorum, deinde rare silve procul.

Et a sinistra in bona distancia juxta rippam est silva et postea iacent prata juxta et silve eminus.

Item ab eodem ponte de Hollos usque ad conterminia possessionis Molnos Zechevd [Molnaszecsőd] a parte dextra viiÿ^{cl}xÿ [912]. Hic silve nulle sunt juxta, sed a longe interim arbores rare salicum etc.

A parte sinistra ab eodem ponte de Hollos usque ad eadem conterminÿa Molnos Zechevd viÿ^{cl}lxxxv [885].

Hic silve habentur. [18.p.]

⁶⁵ Az A praepositio után egy felesleges újabb 'a' elöljárósó következik.

Item intra territoria ipsius possessionis Molnos Zechevd, que est nobilium Gasparis, Francisci, Osualdi et Petri Zechevdÿ, non sunt homines ad dimeciendum dati. Et ultra territoria sive conterminia ipsius possessionis Molnos Zechevd sunt terre possessionis Teresthyen [Terestyén, ma Magyarzecsöd része], nobilium Gregorÿ et Luce de eadem. Itaque a conterminÿs praescripte possessionis Molnos Zechevd rippa Rabe intra territorium ipsius possessionis Teresthienfalva usque ad conterminÿa possessionis Eghazas Zechevd [Egyházasszecsöd, ma Magyarzecsöd része], que est eorundem Gasparis, Francisci, Osualdi et Petri Zechevdÿ a parte dextra passus iÿ^clxxxv [385].

Et eodem modo ex Eghazas Zechevd ad dimeciendas rippas non sunt homines dati. Et isti habent terras eciam ad partem sinistram, que non sunt dimense. [19.p.]

Item ultra territorium possessionis Eghazas Zechevd sunt conterminia possessionis Felsev Zechevd, que est nobilium Gregorÿ, Georgii et Mathie Tharrodÿ et Francisci ZSennÿÿ, itaque dimeciendo rippas eiusdem possessionis Felsev Zechd [sic!] a parte dextra usque ad metas sive conterminÿa oppidi Kermend [Körmend] passus viiÿ^clx [960].

Item ab eisdem metis oppidi Kermend dimeciendo usque ad oppidum Kermend a parte dextra passus i^mv^cxx [1520].

Hic silve non sunt iuxta, sed remote arbores quandoque salicum etc. rare iuxta prata tum et planicies. [20.p.]

Item a parte sinistra incipiendo dimetiri a conterminÿs possessionis Molnos Zechevd, ad que dimecienda non sunt homines dati, usque ad pontem oppidi Kermend facit passus ÿ^mviÿ^cl [2850].

Hic a parte sinistra sunt eciam silve eminus, iuxta salicum spinetorumque arbores interiecte, sparsim pratorum planicies copiosa.

Item ab oppido Kermend usque ad conterminia possessionis Dorozlo [Doroszló, ma Csákánydorozsló része] a parte dextra passus ÿ^mi^clxxxv [2185].

Hic a parte dextra in bono spacio nulle sunt silve, neque tales arbores, et postea est silva Dobogo, sed non ubique iuxta rippam.

Item ab eodem ponte Kermendiensi a parte sinistra usque ad distinciones sive conterminÿa possessionis Iwancz [Ivác] facit passus iÿ^mvÿ^cxx [3720] [21.p.]

Hic habentur silve in copia, quamvis in aliquibus locis et prata sunt copiosa iuxta rippam, tamen non adeo procul sunt silve.

Item ab eisdem conterminÿs possessionis Dorozlo usque ad conterminÿa possessionis Hasoka [Hásika, ma Csákánydorozsló része] nobilium de eadem a parte dextra i^mxxv [1025].

A silva Dobogo nulle iam hic sunt silve.

Item ab eisdem conterminÿs possessionis Hasoka usque ad conterminÿa possessionis Chakan [Csákány, ma Csákánydorozsló része] a parte dextra iÿ^cx [310].

Neque hic habentur silve, sed pratorum planicies et spineta a longe.

Territoria Chakan ommissa, quia non sunt homines ad dimeciendum dati, usque ad terras sive conterminÿa ville Gozthon [Gasztony].

Neque ultra a parte sinistra terre nobilium de Iwancz, Joannis, Petri et Wolffgangi de

eadem sunt dimense, quia homines non sunt dati ad dimeciendum, usque ad conterminiã possessionis Gyãrmath [Rábagyarmat].

Hic a parte sinistra silve habentur et arbores non adeo procul. [22.p.]

Item a conterminiã Chakan intra territorium possessionis Gozthon usque ad conterminiã ville Ratold [Rátót] a parte dextra i^mv^clxx [1570].

Hic etiam est planicies pratorum silva arborum grandenorum [sic!] a longe.

Item a conterminiã Gozthon terre Ratold usque ad conterminiã possessionis ZenthMýhal [Vasszentmihály] a parte dextra passus ii^yc^lxxxv [495].

Hic est planicies silve a longe.

Item a parte sinistra terre possessionis Gyãrmath incipiendo a conterminiã bonorum nobilium de Iwancz, unde ad dimeciendum non sunt homines dati, usque ad villam Bereghal [Berekalja, ma Csörötnek része] passus ii^ym^vy^c [4700].

Item terre Bereghal usque ad conterminiã possessionis Cherethnek [Csörötnek] a parte sinistra vi^yc [800], a parte dextra passus vi^c [600] [23.p.]

Item terre Cherethnek usque ad conterminiã ville Lak [Lak, ma Magyarlak része] a parte sinistra passus ii^yc [400], a parte dextra passus v^cxxv [525].

Item terre ville Lak usque villam Haromhaz [Háromház, ma Magyarlak része] a parte sinistra passus vi^c [600]. A parte dextra passus vi^c [600].

Item Terre Haromhaz usque ad conterminia ville Kethel [Rábakethely, ma Szentgotthárd része] a parte sinistra passus v^clxx [570], a parte dextra passus vi^c [600].

Item terre Kethel usque ad Sanctum Gothardum [Szentgotthárd] a parte sinistra passus vi^clxxx [680].

A parte dextra terre domini Batthyaný, et non sunt homines ad dimeciendum dati. [24.p.]

A Gyãrmath et infra et supra usque Sanctum Gothardum sunt multi aditus et loci accessu transmeandi fluvium Rabe facillimi ex utraque parte rippe patentes ad transitum.

Inter Cherethnek et Sanctum Gothardum sunt quaedam silve a parte dextra, sed non continue, neque ubique juxta. A sinistra rare.

Item juxta Dorozlo, item in Iwancz et ad molendinum de Lvgas [Lugos, ma Ivánc része] sunt vada transitu facillima.

Et sunt plura loca, ubi rippe sunt ex utraque parte plane, prout praescriptum est. [25.p.]

Bevezetés¹

A soproni bor történetére elsőként Póda Endre hívta fel a tudományos figyelmet 1894-ben „A soproni bor” című munkájával,² majd 1944-ben Komoróczy György tett közzé egy adatsort – meg nem nevezett lengyelországi forrásokra hivatkozva – többek között a nyugat-magyarországi (soproni és pozsonyszentgyörgyi) borok Lengyelországba irányuló borkivitel mennyiségéről.³ Esetünkben két szerző, Házi Jenő és Harald Prickler munkássága érdemel még említést: előbbi egy magyar forrást (Sopron városi bormérői számadáskönyvet),⁴ utóbbi pedig ausztriai forrásokat dolgozott fel.⁵

Ami a 16–17. századi bortermelésünket és lengyelországi borkivitelünket illeti, a Tokaj-hegyaljai borvidék a szakirodalomban jóval nagyobb hangsúlyt kapott. Ennek egyrészt az az oka, hogy itt egy nagyobb kiterjedésű szőlő-monokultúráról van szó, mely egyszerre öt szabad királyi város és számos mezőváros számára biztosított megélhetést, vagyis itt a szőlőtermelésnek sokkal nagyobb gazdasági és társadalomformáló szerepe volt. Másrészt levéltári források is nagy bőségben állnak rendelkezésre: az egri tizedkerület dézsmajegyzékei;⁶ a Szepesi Kamara iratanyaga;⁷ a Tokaj-hegyaljai uradalmak urbáriumai;⁸ Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse városi iratanyaga;⁹ a bortermelő

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4. A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – „Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Póda Endre: A soproni bor. Sopron, 1894.

³ Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé. Kassa, 1944. 249–253.

⁴ Házi Jenő: Az 1566. évi soproni borkereskedelem. In: SSz. 13 (1959), 151–157.

⁵ Prickler, Harald: Zur Geschichte des burgenländisch-westungarischen Weinhandels in die Oberländer Böhmen, Mähren, Schlesien und Polen. In: Zeitschrift für Ostforschung 14 (1965), 294–320; 495–529.

⁶ A terméseredmények és birtokviszonyok tekintetében ezeket részletesen vizsgálta: N. Kiss István: 16. századi dézsmajegyzékek. Budapest, 1960.

⁷ A Szepesi Kamara iratanyaga alapján Tagányi Károly és Takáts Sándor több alkalommal közöltek számszerű kimutatást lengyelországi borkivitelünkről a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle hasábjain. Lásd: 1894, 1898 és 1899. évfolyamok.

⁸ A tarcali, tokaji és sárospataki uradalmakra vonatkozóan közölt eredményeket: N. Kiss István: Nagybirtokok árutermelése és külkereskedelme a XVII. századi Magyarországon. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 4. (1968) 135–156.; Uő: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. In: Történelmi Szemle, 3 (1960), 26.; A tokaji uradalomra lásd még: Ulrich Attila: A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétől a napóleoni háborúk koráig. Tokaj, 2003.

⁹ A felső-magyarországi „pentapolisz” lengyelországi kapcsolatait sokan és sok szempontból vizsgálták. A borkivitel tárgyában feltétlenül utalnunk kell néhány alapvető tanulmányra. Fügedi Erik: A bártfai XVI. század eleji bor- és lókvitel néhány kérdése. In: Agrártörténelmi Szemle 14. (1972) 41–87.; Granasztói

hegyaljai mezővárosok iratanyaga stb.¹⁰

A forrásokból, illetve a szakirodalomból egyértelműen kiviláglik, hogy a Tokaj-Hegyalja és az egri tizedkerület legfontosabb külföldi felvevő piaca Lengyelország volt. Ennek a nagy volumenű kereskedelemnek értelemszerűen lengyel dokumentumokban is maradt nyoma. A lengyel kincstári vámnaplók 1944-ben megsemmisültek ugyan,¹¹ de a Krakkói Nemzeti Levéltárban (Archiwum Narodowe w Krakowie) 1586-tól egyszerre több borkereskedelemre vonatkozó városi irat is fennmaradt, amely alapján jól tanulmányozható korai borkivitelünk – legalábbis annak a Krakkóba irányuló része.

Bár több krakkói forrás is alkalmas a magyar borkivitel vizsgálatára, ezek közül a három legfontosabbat említjük meg: (1) Krakkó városi bepincézési és bormérői napló (továbbiakban bepincézési napló),¹² (2) a városi számadáskönyvekbe jegyzett részletes boradó-jegyzékek (továbbiakban boradó-naplók),¹³ és (3) a Krakkó városi vámnaplók (továbbiakban vámnaplók).¹⁴ Mindhárom jegyzék részletes kimutatás, melyekben a kronológiai elv szerint, napi bontásban tüntettek fel a városba behozott minden egyes borszállítmányt. A jegyzékek egybevetésével rekonstruálható a borok mennyisége, fajtája, a szállító és a tulajdonos neve, valamint a naplók fajtájától függően a befizetett vám és adó pontos összege – a pincébe-tétel helyével együtt. Felbecsülhetetlen tehát ezen iratanyagok jelentősége. Elgondolkodtató, hogy ehhez képest sem magyar, sem lengyel részről nem találunk publikációt, amely mélyrehatóbban foglalkozna a dokumentumokkal. Ami a magyar kutatókat illeti, munkáikban említést tesznek az iratanyagról, jelentőségükkkel is tisztában vannak, de feltehetően a nyelvi és egyéb akadályok (latin és lengyel nyelvű feljegyzések) miatt nem vállalkoztak a feladatra.¹⁵ Lengyel részről mindössze egyetlen

György: A kassai kereskedelem a 16. században. In: Glatz Ferenc (szerk.) Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára. Budapest, 1989. 63–82.; H. Németh István: Szabad királyi városok és nagybirtokosok konkurenciája. A felső-magyarországi városzövetség és Mágóchy Gáspár. In: Sic itur ad Astra, 8. (1994) 5–37. és utó: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A Felső-Magyarországi városzövetség) II. Budapest, 2004. 28–43.

¹⁰ Legalaposabb feldolgozására lásd Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. In: Szabó István (szerk.): Agrártörténeti Tanulmányok. Budapest, 1960. 3–70. A polgári extraneusok kérdésére lásd még: Gecsényi Lajos: Városi és polgári szőlőbirtok és borkereskedelem a Hegyalján a XV–XVI. század fordulóján. In: Agrártörténeti Szemle, 14 (1972), 340–352.

¹¹ Stebelski, Adam (szerk.): Straty archiwów i bibliotek w zakresie rękopismennych źródeł historycznych. T. 1, Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa, 1957. 88–90.

¹² >Registr< Wydawanie win z piwnic. Nigra signa. Archiwum Miasta Krakowa (továbbiakban AMKr.) rkps. 2344.

¹³ Regestrum exactionis ducillariae civilis a vinis omnis generis hic in Cracoviae depositis et in cellaria demissis. AMKr. rkps. 2345 (1586), (1586 után a számadáskönyvek bevételi rovatának végén) rkps. 1651–1688.

¹⁴ Theloneum civitatis Cracoviensis. AMKr. rkps. 2115–2127. Az iratcsoportot ismertette: Malecki, Jan: Krakowie księgi celne i problem ich wydania. In: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 9. (1961) 251–273.

¹⁵ Néhány évből mennyiségi adatokat közöl borkivitelünkről: Bur Márta: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a 18. században. In: Történelmi Szemle 21 (1978), 295–296. Hivatkozik még rá idézett munkájában Komoróczy (Borkivitelünk... i.m. 282–359.), és H. Németh István (Várospolitikai... i.m. 31.)

említésre érdemes dolgozat jelent meg a témában (magyarországi borkivitel Krakkóba),¹⁶ a vámnaplókkal azonban itt is csak utalás formájában találkozunk.

Célkitűzés és módszer

Amint az imént szó volt róla, a krakkói vám-, az adó- és a bepincézési naplók minden olyan borra vonatkozóan tartalmaznak adatokat, amelyek a városba érkeztek. Jelen dolgozat egy több éves levéltári kutatómunka részeredményeit tartalmazza mégpedig a soproni borokra vonatkozóan. A kutatást 2008-ban kezdtük, eredményeinket folyamatosan publikáljuk.¹⁷ A soproni borokkal két legutóbbi tanulmányunkban is foglalkozunk. Az elsőben az összes magyarországi borszállítást vizsgáljuk, mindhárom krakkói forrás alapján, de csak 12 évből (1589–1600).¹⁸ A második esetben a vizsgált időszak hosszabb (1586–1605), de csak egy forrás alapján dolgozunk.¹⁹ Ami jelen munkát illeti, itt egy borfajtára, a sopronira koncentrálnak három forrás alapján és a teljes 20 éves időintervallumra vonatkozóan. A vizsgálatot akkor tekinthetjük lezártnak, ha a 20 éves időszakot minden borfajtára vonatkozóan sikerül megvizsgálni mindhárom forrás figyelembe vételével.

A témában megjelenő két, ezt megelőző dolgozatunkban megbecsüljük, mennyi bor érkezhett a városba egyszer egy rövidebb időszak adatai, egyszer pedig korlátozott számú forrásanyag alapján. Arra a megállapításra jutunk, hogy a Fertő-mellékről jóval több bor érkezett Krakkóba (és feltehetően egész Lengyelországba), mint arra a korábbi szakirodalom megállapításából következtetnénk. A kérdés immáron az, hogy pontosan mekkora volt ez a mennyiség a három forrás adatainak tükrében, illetve hogy tartható-e ezen megállapításunk mélyrehatóbb vizsgálat alapján is. Hogy a soproni borok forgalmát ezek után reálisan értékelhessük, célszerűnek láttuk azt (ismételten) egybevetni a Tokaj-hegyaljai borokéval. Fontos továbbá az is, hogy a forgalom éves szintű ingadozására megfelelő magyarázatot találjunk.

A kutatás kezdetén azért éppen az 1586-1605 közötti időszakot választottuk ki, mert ebből a húsz évből maradt fenn a bepincézési napló, vagyis borkivitelünk – a vám-

¹⁶ *Pieradzka, Krystyna*: Handel Krakowa z Węgrami w XVI. wieku. Kraków, 1935. 94–141.

¹⁷ Eddig megjelentek: *Vinkler Bálint*: A krakkói vámnaplók tokaj-hegyaljai borokra vonatkozó bejegyzései 1597-ből. In: Orosz István – Papp Klára (szerk.): Szőlőtermelés és borkereskedelem. Debrecen, 2009. 55–76.; *Uő*: A magyar arisztokrácia lengyelországi borkereskedelme a 16. század végén. (Pethő Gáspár és Albert Walders krakkói polgár perének tanulságai). In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Debrecen, 2013. 63–80.; *Uő*: Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján) In: Bárány Attila–Papp Klára (szerk.): Történeti Tanulmányok – A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa 21. (2013.) 157–186.

¹⁸ *Vinkler Bálint*: Krakkói borkivitelünk a 16. század végén (1589–1600) In: Agrártörténeti Szemle 55 (2014) (a továbbiakban Vinkler, 2014), 1–40.

¹⁹ *Vinkler Bálint*: Adalékok krakkói borkivitelünk kérdéséhez a Krakkó városi bepincézési napló alapján. 1586–1605. (Elektronikus formában megjelent tanulmány, várhatóan 2015 majusától elérhető a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal honlapján.)

és adónaplók néhány hiányzó évétől eltekintve – csak ebben a periódusban vizsgálható egyszerre három gazdasági jegyzék alapján. Így fény derülhet az adó- és vámmentes szállítmányokra is, illetve azokra a borokra is, amelyek azért nem kerültek be a bepincézési naplóba, mert tovább szállították őket Krakkból. A dokumentumokból több részletet is megtudhatunk: nevezetesen, hogy milyen mértékegységben tartották nyilván a bort, mi alapján rótták ki a vámot és adókat, hogyan szabályozták a borkereskedelmet, hogyan alakult a borok éves forgalma, hogyan alakultak a borárok, kik szállították a bort a városba, illetve hogy kik voltak a kimérők. A kereskedők és kocsisok lakhelyéből rekonstruálhatók továbbá a szállítási útvonalak is. A törvényi szabályozásra, az árak, kocsisok, útvonalak kérdésére nem térünk ki, mert ez szétfeszítené jelen dolgozat kereteit. Ahhoz viszont, hogy a kiszállított mennyiséget meg tudjuk határozni, és a más mértékegységben nyilvántartott Tokaj-hegyaljai borokéval is egybe tudjuk vetni, ismételten ki kell térnünk a mértékegységekre, illetve a szállítóedényekre.

Az adók és illetékek kiszabása űrmértékek, illetve szállítóedények alapján

A soproni bor a korabeli lengyel forrásokban – Sopron német Ödenburg nevééről – *wino eydemburskie*, vagy *endeburskie* alakban fordul elő. A Felső-Magyarországról érkező borokkal szemben a soproni bornak nem volt szabványhordója. Volt viszont transzporthordója, amely a vámkönyvekben gyakran *kuffa eydemburska* néven szerepel. Ennek űrtartalma 13 és 21 *wiadro wielkie* (latinul *urna magna*) között ingadozott. Ez a mértékegység tulajdonképpen a soproni akóval azonosítható. A *wielkie/magna* (nagy) megkülönböztető jelzőre azért volt szükség, mert használatban volt a kis akó is, ti. a pozsonyszentgyörgyi,²⁰ morva, és osztrák borok mérésére szolgáló *małe wiadro* (latinul *urna parva*), amely a morva akóval lehetett azonos.²¹ A Lengyelországban idegennek számító két bormérték a lengyel országgyűlési törvénygyűjteményben is előfordul, először az 1578. évi rendkívüli adók megajánlási formulájában.²² Ebből kiderül, hogy a soproni borok mérésére szolgáló *wiadro*, vagyis a soproni akó 104, míg a kis *wiadro* 80 *krakkói kwartával* egyenlő. Mivel egy *krakkói kwarta* tudható, hogy 0,6875 liternek felel meg,²³ ebből nyilvánvalóan következik, hogy a soproni akót Lengyelországban 71,5, a morva akót pedig 55 liternek

²⁰ A Kis-Kárpátok nyugati lejtőin (Pozsony, Pozsonyszentgyörgy, Modor és Bazin térsége) megtermelt borok a lengyel forrásokban *wino świętoyrskie* (szentgyörgyi bor) alakban fordulnak elő. Pozsonyszentgyörgyi név alatt tehát nem csak a Pozsonyszentgyörgy határában, hanem az egész Kis-Kárpátok keleti lejtőin megtermelt borok értendők.

²¹ Erre következtethetünk legalábbis egy hivatalos mérési eredmény alapján, amely a bepincézési napló mellékletében a 307. oldalon maradt fenn. A kis akót itt morva akónak nevezik, míg a nagy akót soproni akónak. AMKr. rkps. 2344. Fol. 307.

²² *Grodziski-Uruszczak* (szerk.): *Volumina Constitutionum* (a továbbiakban Vol. Cons.) II/1 Warszawa, 2005. 426.

²³ A *krakkói kwarta* a *krakkói garniec* folyadék űrmérték egynegyedével volt egyenlő, a *krakkói garniec* pedig a legutóbbi eredmények szerint 2,75 liter volt. Lásd „*garniec*” címszó = *Nowa Encyklopedia Powszechna* 3. Eur-log [Warszawa, 2004] 247–248.

számították. Ezen számításunkat hazai eredményekkel is alátámaszthatjuk, miszerint a soproni akó valamivel több, mint 70 liter.²⁴

Mivel a soproni bor nem szabványhordóban érkezett Krakkóba, a vonatkozó vám- és adótételeket sem a hordók száma, hanem azok mérési eredménye alapján rótták ki. Mivel öt soproni akó pontosan egy felső-magyarországi szabványhordó (*vas Hungaricum*) tartalmának felelt meg – vagyis megközelítőleg 357,5 liternek²⁵ –, és mivel a soproni borok minősége és ára is hasonló volt a felső-magyarországi borokéhoz,²⁶ a vám-, a boradó és a bepincézési illeték mértékét is ezekhez szabták. A tárgyalt húsz év során minden egyes *vas Hungaricum* (vagyis 5 soproni akó) után 5 lengyel garas városi vámot, 1 lengyel forint városi boradót, illetve 8 lengyel garas bepincézési illetéket kellett fizetni. Ezen felül – ha az országgyűlésen a rendek megszavazták a rendkívüli adókat – akkor a borkimérők az állam részére is adóztak: soproni borok esetén minden *vas Hungaricum* mennyiség után egy lengyel forintot.²⁷ Ezen felül – hogy az állam a városokat is érdekeltté tegye a rendkívüli adók bevallásában és behajtásában – a város részére újabb 6 lengyel garast, a *ternarium grossorum*-ot is meg kellett fizetni.²⁸

A forgalom kiszámítása

A forgalmi volumen rekonstrukciójának módszerét már korábban is ismertettük, többek között a soproni borokra vonatkozóan is.²⁹ A könnyebb érthetőség kedvéért azonban érdemes erre itt is kitérni. Az egyes évek forgalmára ugyanis a három krakkói jegyzék alapján némileg eltérő eredményeket kaptunk. A három (vám-, adó-, bepincézési-) eredmény közül melyik tükrözi a legjobban a valóságot, illetve hogyan deríthető ki, hogy mekkora volt a tényleges forgalom? Erre a kérdésre az 1597. évi bejegyzések alapján kerestük a választ. Ebben az évben ugyanis Magyarország minden tájáról nagy mennyiségű bor érkezett Krakkóba, soproniból pedig egyenesen rekord mennyiség: a vámnapló szerint 7155, a bepincézési napló szerint 6546, a boradó napló szerint pedig 6141 soproni akó.

²⁴ Házi Jenő a soproni akót 72,02 liternek számítja (Házi, 1959, 157.), Harald Prickler számításai szerint pedig 72,5 liter. (Prickler, 1965, 314.), Bogdán István pedig 70,5 literre teszi. *Bogdán, István: Magyarország úr-, térfogat- súly és darabmértékek 1874-ig.* Budapest, 1984. 149–150.

²⁵ A bepincézési naplóban és a boradó-naplókban a soproni borok mérési eredménye egyszerre két mértékegységben is fel van tüntetve: egyrészt *urnában* (=soproni akó), másrészt *vas Hungaricum*-ban, mely mindig az előbbi egyötöde. A soproni akó és a Tokaj-hegyaljai transzportthordó közötti átváltási arány a Bogdán féle mértéktörténeti kutatások szerint is pontosan $1 \approx 5$. Vö. Bogdán, 1984, 150 és 182.

²⁶ Az 1589. évi Krakkó vajdasági árszabás szerint a pincékben a soproni bort a hasonló árra és minőségre való tekintettel együtt lehetett tárolni a Tokaj-hegyaljaival (*wino węgierskie*). AMKr. rkps. 1512. Fol. 1–46.; publikálta *Ulanowski, [Bolesław] B.*: *Kilka zabytków ustawodawstwa królewskiego i wojewodzinskiego w przedmiocie handlu i ustanawiania cen.* Archiwum Komisji Prawniczej I. Kraków, 1895. 124–126.

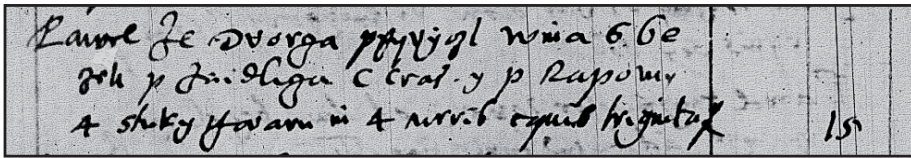
²⁷ Vol. Cons. II/1. 424. o.

²⁸ A „*ternarium grossorum*” adó eredetére lásd: *Kutrzeba, Stanisław: Finanse i handel średnowiecznego Krakowa.* Kraków, 2009. 86–89.

²⁹ Vinkler 2014, 17–28.

Ahhoz, hogy meg tudjuk legalább becsülni, mekkora lehetett a tényleges forgalom, az 1597. év minden szállítására igyekeztük megtalálni a vonatkozó vám-, boradó-, és bepincézési bejegyzéseket, melyekből azután táblázatos „szállítási egységeket” alakítottunk ki. Amennyiben egy szállítmány mindhárom forrásban előfordult, a szállítási egység teljes (lásd 1 sz. táblázat). Ha a szállítmányt valamilyen okból csak az egyik vagy a másik, illetve csak kettő forrás dokumentálja, akkor hiányos szállítási egységeket kaptunk. Ezek a hiányos szállítási egységek a legérdekesebbek, hiszen az éves összesítéseknél ezek miatt adódik mennyiségi eltérés a különböző naplóknál. A soproni és pozsonyszentgyörgyi borok bejegyzéseit célszerű volt együtt vizsgálni, hiszen olykor éppen azért kaptunk hiányos egységeket, mert a vámon elkönyvelt soproni bort az adó- és bepincézési könyvekben szentgyörgyiként iktatták vagy éppen fordítva.³⁰ 1597-ben a vámnapló 96, az adónapló 136, a bepincézési napló 143 bejegyzést tartalmaz a soproni borokra vonatkozóan, pozsonyszentgyörgyi borokra vonatkozóan pedig a vámnapló 25, az adónapló 86, a bepincézési napló 63 bejegyzést. Ami a soproni borokat illeti, a három forrás bejegyzéseit ehhez képest 92 (ennyi tényleges beszállítás rekonstruálható), a szentgyörgyiekét pedig 33 szállítási egységben lehetett összefoglalni. A szállítási egységek kialakítását egy konkrét példán keresztül is szemléltetjük (1–3. kép, 1. táblázat).

³⁰ A vámnapló egyik február 6-i bejegyzése szerint például Mathias Zagurda Nowy Targból 9 szekéren és 36 lóval 17 hordó soproni (?) bort hozott. (AMKr. 2120. Fol. 90.) A bejegyzés kétséget ébresztő, hiszen Nowy Targ felől csak pozsonyszentgyörgyi borral érkeztek a kereskedők. (Vö. AMKr. 2120. Fol. 62., 208, 215, 346, 410.) Hasonló hiba csúszhatott egy november 27-i vámbejegyzésbe, miszerint Benedictus Haizner 4 hordóban 33 akó soproni (?) bort hozott Pozsonyból, amiért Mathias Heffner vállalt kezességet (AMKr. 2120. Fol. 568.). Ennek a szállítmánynak sincs párja az adó- és bepincézési iratokban, viszont van egy Mathias Heffnerre és az ő 20 akó pozsonyszentgyörgyi (!) borára vonatkozó adóbejegyzés november 29-ről (AMKr. 1671. Fol. 110.), illetve egy bepincézési bejegyzés december 5-ről (AMKr. 2344. Fol. 160.). A soproni borra vonatkozó bejegyzések párjait keresve olykor fordított esettel is találkozhatunk, amikor is a vámon morva bor helyett irtak sopronit: Augusztus 4-én Johannes Zabrzski Polska Wislából 100 akó morva (?) borról vallott a vámon, ami után 50 garas vámot fizetett (AMKr. 2120. Fol. 406.). Ez a jelentős behozatal nem mutatható ki az adózás és a bepincézés oldalán, hacsak nem soproni (!) borról volt szó. Négy krakkói polgár ugyanis nem sokkal a behozatal után ekkora mennyiségben adózott le, és tett pincébe soproni bort, amelyre viszont a vámnaplóban nem találunk utalást (Ezek a polgárok: Stanislaus Paczoska, Sophia Bierthultowska, Albertus Boczkowski, Jacobus Hoffman) (Vö: AMKr. 1671. Fol. 156–157. és AMKr. 2344. Fol. 108., 113.). Ebben az esetben minden bizonnyal vámcsalásról van szó; Zabrzski a hamis bevallással a törvényes vám csupán valamivel több, mint felét fizette ki, lévén a morva bor vámjá morva akóként (55 l) fél garas, míg a soproni soproni akóként (71,5 l) egy garas. A soproni bort olcsóbb borként jelenteni a vámon kockázatos is volt; 1590-ben a krakkói számadáskönyvek tanúsága szerint éppen emiatt sújtottak egy magyar származású krakkói orvost, Alexander Gallust 50 aranydukát bírsággal. „Poena pro excessibus: Die 5 January Doctor Gallus Wegrynus mulctatus est poena 50 aureo^o ideo quod vina Edemburgien quae in anno 88 huc advexerat pro Racusiensibus indixerat in damnum et diminutionem proventuum Reipublicae” (AMKr. 1657. Fol. 21.)

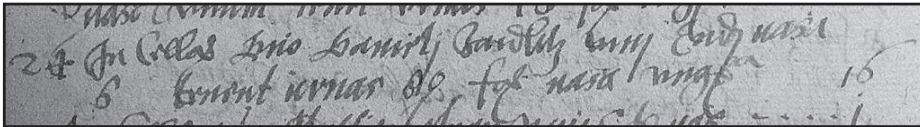

„[Január 23.] Pawel Ze Dworca przywozi wina 6 beczek p Zaidlicza C. Crac y p Rapowy 4 stuky thovaru in 4 curris equis triginta” 15

Paulus Dvorcából hozott 6 hordó bort Zaidlicz krakkói polgárnak és Rap úrnak
4 csomag árut 4 szekéren harminc lóval

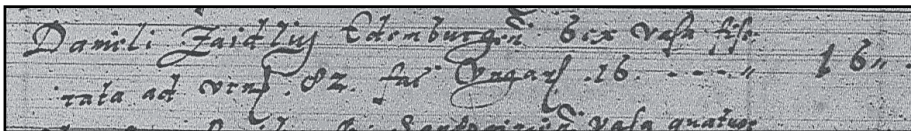
15 [lengyel garast fizetett])

1. kép. A vámnapló 1597. január 23-i bejegyzése 6 hordó soproni borról³¹

„24 [január] In cella° Dno Danielj Zaidlicz vinj End° vasa 6 tenent urnas 80 fac° vasa ung° 15”
Daniel Zaidlicz úr pincéjébe 6 hordó soproni bort, melyben 82 akó van, magyar hordóban mérve 15

2. kép. Bepincézési bejegyzés ugyanarról a tételről január 24-én³²

„Danieli Zaidlicz Edemburgen° sex vasa fiserata ad urn. 82 fac° Ungar° 16; Fl 16
Daniel Zaidlicztől hat hordó soproni bor után, amelyet 82 akóra mérték, magyar hordóban mérve 16
16 [lengyel forintot fizetett]

3. kép. Az adónapló bejegyzése ugyanarról a szállítmányról január végén³³

³¹ AMKr. rkps. 2120. Fol. 54.

³² AMKr. rkps. 1671. Fol. 144.

³³ AMKr. rkps. 2344. Fol. 97.

Napló		Dátum	Ki?	Honnan?	Bor fajtája	Hordó		Mérték		= vas Hung.
Név	Folio					neve	száma	neve	száma	
vám	54	jan. 23.	Daniel Zaidlicz	Dvorce	soproni	beczka	6	0	0	0
adó	97	jan. 18.	Daniel Zaidlicz	hiány	soproni	vas	6	urna	82	16
pince	144	jan. 24.	Daniel Zaidlicz	hiány	soproni	vas	6	urna	82	16

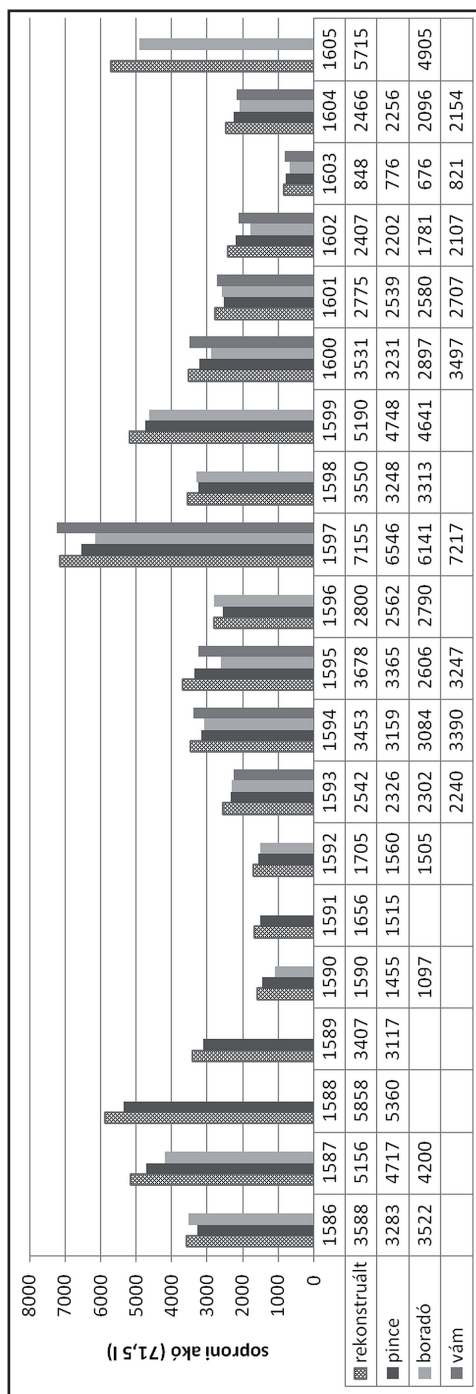
1. táblázat

A szállítmányra vonatkozó információk összefoglalva (egy teljes szállítási egységben)

A példában dokumentált szállítás tehát az 1597. évi forgalomhoz az éves összesítéskor 82 soproni akóval járul hozzá. A vámnaplóból egyébként nem mindig derül ki a pontos mennyiség, a hiányzó adatot ilyenkor a másik két napló alapján lehetett pótolni.

Az 1597. évi soproni borszállításokat rekonstruálva megállapíthatjuk, hogy a 92 szállítás során 7155 akó volt, (kb. 5116 hektoliter) soproni bor érkezett. Ez a (rekonstruált) forgalmi adat 9,3%-kal múlja felül a bepincézési naplóban jelzett forgalmat és 16,6%-kal a boradó-naplóét. A tényleges forgalom érdekes módon alacsonyabbnak bizonyult, mint amire a vámnapló adatai alapján következtethettünk volna. Ennek az az oka, hogy elírták a soproni és pozsonyszentgyörgyi borokat.³⁴ Az 1597. évihez hasonló részletes vizsgálatot a többi évből még nem sikerült végezni, ezért a többi év viszonylatában a rekonstruált mutatót egyelőre kikövetkeztettük az 1597. évi forgalomban tapasztalt arányokból. A bepincézési napló éves forgalmi adatait más években is 9,3%-kal növeltük meg. Ez alól az eljárás alól csak az 1605. év képez kivételt, mivel ebből az évből sem a bepincézési, sem pedig a vámnaplóból nincsen teljes évi adatsorunk. Van viszont a boradó-naplóból. Az 1605. év esetében a valószínűsíthető forgalmat úgy rekonstruáltuk, hogy az adónaplóban jelzett forgalmat 16,6%-kal növeltük meg, minthogy az adónaplóban lejegyzett forgalmat 1597-ben is ennyivel múlta felül a rekonstruált forgalmi eredmény. A rekonstruált adatsor – az egy 1597. évit leszámítva – csak kalkuláció tehát. A három jegyzék minden egyes bejegyzésére vonatkozó egységesítés aprólékos és időigényes művelet, melynek elvégzését a későbbiekre kell halasztanunk.

³⁴ Vö: 30. lábjegyzet.

1. diagram

A soproni borok forgalma Krakkóban a bepincézési, a vám és a boradó-jegyzékek szerint
(a rekonstruált forgalmi mutatóval együtt)

Az éves borforgalom alakulása

Az egyes jegyzékek eredményeit éves bontásban szemlélteti az 1. sz. diagram. A bal szélső oszlop mutatja a fentebb ismertetett módon rekonstruált forgalmat. Emellett a bepincézési, boradó- és vámnaplók adatait a hitelesség kedvéért tüntettük fel, amiből az is kitűnhet, hogy rekonstruált mutatókkal nem manipuláltuk durván a naplók adatait. A rekonstruált adatsor alapján nagy bizonyossággal elmondható tehát, hogy az 1586 és 1605 között eltelt 20 év során megközelítőleg 69.070 akó (49.385 hl) soproni bor érkezett Krakkóba. Az éves átlagforgalom így 3.453,5 akó (2.469 hl). A legtöbb bor 1597-ben érkezett: 7155 soproni akó (5116 hl), ami több mint 100%-kal múlja felül az éves átlagot. A legkisebb mennyiség 1603-ban érkezett: 848 soproni akó (606 hl), ami az éves átlagforgalom mindössze egynegyede. A legkisebb és a legnagyobb forgalom közötti eltérés rendkívül magas: 6307 soproni akó (4510 hl), az évi átlagforgalom 130,6%-a. A diagramon jól látszik, hogy a forgalom váltakozása nem rapszodikus, többéves növekedő, stagnáló és csökkenő trendek figyelhetők meg. (Ez alól csak egyetlen év, az 1597-i képez kivételt.) A bor szezonális termék és a piaci forgalomba kerülő mennyiség nagyban függ a szüreti eredményektől. Célszerűnek láttuk tehát utánajárni, milyen összefüggés van a krakkói szállítások és a fertőmelléki szüreti eredmények között.

Mivel a Sopron megyei tizedkimutatások a vizsgált 20 évből csak töredékesen maradtak fenn, a fertőmelléki szüreti eredmények megbecsléséhez csak a soproni krónikákra hagyatkozhatunk; nevezetesen Payr György és Payr Mihály krónikájára (1584–1700),³⁵ illetve Marx Faut és Melchior Klein krónikájára (1526–1616).³⁶ A Felső-Magyarországról, avagy az egri tizedkerületből származó³⁷ (a lengyel forrásokban „węgierskie”) borok esetében korábban azt tapasztaltuk, hogy a szüreti eredmények és az azt követő év krakkói forgalma között nagyon szoros összefüggés van: a krakkói forgalom szinte teljes egészében a magyarországi szüret függvényében alakult, azaz a forgalmi mutatók évről évre a terméseredmények váltakozását követik. Ez a szabályszerűség a tizenöt éves háború zavaros éveiben is kimutatható. Mivel az egymás utáni szüreti eredmények évről-évre szélsőségesen ingadoznak, a krakkói behozatal is ennek arányában váltakozott.³⁸ Ami a soproni borokat illeti, itt más a trend: az 1. sz. diagramról is jól látható, hogy a behozatal jóval kiegyensúlyozottabb.

Ha a Tokaj-hegylajai borokhoz hasonlóan itt is a szüret befolyásolta volna a következő év krakkói forgalmát, akkor az 1586 és 1588. évek közötti forgalmat vizsgálva azt gondolhatnánk, hogy 1585 és 1587 között három egymást követő évben jó szüret volt Sopronban. Ha megnézzük a krónikákat, ez a feltételezésünk csak az 1585. és az 1586.

³⁵ Heimler Károly (kiad.): Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Sopron, 1942. A továbbiakban Payr krónika.

³⁶ Kovács József László (kiad.): Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Sopron – Eisenstadt, 1995. A továbbiakban Faut–Klein krónika.

³⁷ A 16. század végi egri tizedkerületet térképre vetítve lásd: Sugár István: Az egri vár gazdálkodása az 1594–95. évi számadás tükrében. In: Agrártörténeti Szemle 24 (1982), 3–4. 462.

³⁸ Vinkler 2014, 35.

évekre lehet igaz.³⁹ 1586-ban rekordtermés volt a Fertőmelléken, 1587-ben viszont alig termett szőlő.⁴⁰ Az 1586. évi csúcs évjárat Krakkóban érdekes módon 1588-ban mutatható ki leginkább sőt, még a három évvel későbbi forgalmat is ez az évjárat befolyásolhatta. 1587 után ti. 1588-ban is rossz volt szüret,⁴¹ 1589-ben ennek ellenére mégis az átlagosnak megfelelő mennyiséget hozzák a kereskedők. A behozatal csak 1590-re, az egymást követő harmadik (1589. évi) rossz szüret után csökken jelentős mértékben. A három szűk esztendő 1590-ben és 1591-ben bő esztendő követi a Fertőmelléken.⁴² 1591-ben és 1592-ben mindezek ellenére nincs pozitív fordulat a krakkói beszállításokban. Forgalmnövekedés csak 1593-tól észlelhető, éppen akkor, amikor – immár az 1592. évi rossz szüret hatására⁴³ – éppen hogy forgalomcsökkenésre számíthatnánk. Az 1593. évi jó szüret – esetleg még az 1591. évvel együtt – 1594-ben és '95-ben is mérsékelt forgalmnövekedést eredményez. A forgalom 1596-ban esik az átlagos szint alá, feltehetően az 1594. évi rossz szüret hatására.

A Faut–Klein krónika szerint a Fertőmelléken 1596-ban megismétlődött az 1586. évi rekordtermés. Ez a történet kivételesen már a következő évben megmutatkozik a krakkói forgalomban: 1597-ben szokatlan megugrásnak lehetünk tanúi. A forgalom 2800-ról 7155 akóra emelkedik, ami 1598-ban vissza is esik 3550-re. Az 1596. évi rekordszüret utórezgéseként 1599-ben is egy kisebb csúcs (5190 akó) tapasztalható, a krónikák ugyanis 1597-ben és 1598-ban is rossz szüretről tudósítanak.⁴⁴ 1600-tól 1603-ig végig csökken a krakkói behozatal, 1602-ig mérséklődő ütemben, 1603-ban pedig drasztikusan, jóllehet a krónikák 1599-ből és 1600-ból is bő szüretről adnak hírt. 1601-től viszont a hideg tett kárt a termésben, 1602-ben pedig ismét kevés termett.⁴⁵ Ezzel egyértelműen magyaráz-

³⁹ „Ebben az évben [1585] sok és jó bor termett, amit a legdrágábban 2 tallér 22 solidusért lehetett eladni.” Faut–Klein krónika 115. o. „[1586] gazdag bortermő év volt. Ami korábban emberemlékezet óta nem történt meg: senkinek nem volt elegendő hordója és nem lehetett hozzájutni sem. Egy akónyi hordóért ugyanannyi bort adtak, és pénzben a hordó akójáért négy solidust, sőt többet is fizettek. Sok kádban is, mivel nem volt hordó, mustot kellett tartani, amíg valaki egy hordót kiüríthetett, vagy szerezhettek, sok hétig ebben hagyták állni.” Faut–Klein krónika, 116. o.

⁴⁰ „Anno 1587 is gar wenig wein gewaxen, dazue graulich sauer und sint daß Jahr die weinber nit recht zeitig worden, item es hat auch der schauer am mitwochen vor Gottsauffahrt [május 24.] won Wolffs biß auf Khroispach alle gebürig in grunt erschlagen.” Payr krónika, 4. o.

⁴¹ „Anno 1588 da ist auch wenig wein worden, darzue auch gar sauer wnt haben diß jahr die mäis in wein und trait grosen schaden getan.” Uo.

⁴² Anno 1590 jahr, da ist eß in allen sachen guet gestanden, da ist wein und drait wiell gewaxen. Uo. Anno 1591 jahr, da hatt sich wein genueg erzaiget, aber daß mültau hatt daß jahr grossen schaden getan. Uo.

⁴³ „Anno 1592 da hat der reiff am pfingstmontag dem wain maistesdaiß weckgenomen...” Uo.

⁴⁴ „[1597] Bertalan napján (aug. 24.) borzalmas nagy jégverés volt, úgy hogy a bánfalvi, a Lóver, a Dudlesz, a harkai és a balfi szőlőhegyen, egészen a Sperrstainerig mindent elvert.” Faut–Klein krónika, 127. o.; „[1598] Daß jahr wenig wein geworden...” Payr krónika, 5. o.

⁴⁵ „[1601] A határban Fülöp és Jakab táján (május 1.) igen nagy kárt tett a hideg eső, a szél és fagy, úgyhogy szinte semmi nem termett, ami mégis lett, az nem volt jó. Faut–Klein krónika, 128. o. „[1602] Sok gabona termett, de kevés bor. A bor akóját 7, 8, 9, 10 tallérért adták és a szüret már Szent Mihálykor [szept. 29.] elkezdődött. Jó szüret volt.” Uo. „Anno 1602. Egy akó bort 10 tallérért adtak el, jó termés lett, csak kevés, és

ható a krakkói forgalom húszéves mélypontja 1603-ban (mindössze 848 akó). 1603-ban és 1604-ben két jó évszámot követte egymást a soproni szőlőhegyeken,⁴⁶ a „borhullám csúcsa” azonban csak 1605-ben, vagyis két éves késéssel érte el Krakkót.

Számszerű adatsor sajnos nem állt rendelkezésünkre a soproni szüreti eredményeket illetően, de annyit a szöveges tudósítások alapján is megállapíthatunk, hogy nincs közvetlen összefüggés az egyes évek szüreti eredményei és az arra következő évek krakkói beszállításai között. A kiemelkedően jó, vagy rossz évszámok többnyire csak két évvel később éreztetik hatásukat Krakkóban. A forgalom jóval kiegyensúlyozottabb, a kiemelkedően jó, illetve rossz évszámok bősége, illetve borhiánya nem jelentkezik olyan élesen, mint a Tokaj-hegyaljai borok esetében. Felmerülhet az a lehetőség is, hogy a forgalmat az azt 1593-ban kirobbant és korszakunkban végig pusztító tizenöt éves háború eseményei is befolyásolhatták. A soproni krónikákban mindenesetre semmiféle erre utaló jelet nem véltünk felfedezni. A szüretet és borkereskedelmet 1605-ig legfeljebb 1604-ben a győri püspök hatalmaskodása hátráltathatta.⁴⁷ A Bocskai-féle szabadságharc 1605-ben Sopront is elérte ugyan, de a háborús pusztítás a bortermelésben nem okozhatott fennakadást, hiszen a szürettel kapcsolatban csupán azt jegyzi meg a krónikás, hogy a Pozsonyi Kamara nem vette figyelembe a város helytállását és áldozatvállalását a háborúban, és szüretkor nem engedte el a soproni bortizedet.⁴⁸ Ha a háború nem befolyásolta tehát a kereskedelmet, akkor másra kell gondolnunk a krakkói forgalom és a soproni szüret közötti eltolódásokat vizsgálva. A távolsági kereskedelembe itt beépülhetett valamiféle „puffer-mechanizmus”, ami a soproni szüreti eredmények hosszabb távú és egyenletesebb eloszlását eredményezhette a krakkói fogyasztópiacon. Mi lehetett ez?

Két momentumra érdemes a figyelmet felhívni. A Tokaj-hegyaljai borok esetében korábban már kimutattuk, hogy a kereskedői haszon nem a borok adás-vételéből, illetve Krakkóba szállításából (legfeljebb 15-20 %), hanem az újborok felvásárlásából, majd (több éves tárolás után) annak óborként való eladásából származott. (A tiszta haszon a tárolás időtartamától függően akár 66 % is lehetett).⁴⁹ Ez a törvényszerűség a soproni borok esetében is valószínűsíthető.⁵⁰ A morva és sziléziai kereskedők az újborokat vásárolták

már Mihály napja előtt elkezdődött a szüret.” Uo.

⁴⁶ „Anno 1603. In disem jahr ist wein wnt trait raichlich geraten.” Payr krónika, 6. o.; „Anno 1604. In disem jahr ist wein wnd draht gnug gewesen...” Uo.

⁴⁷ „Pethe Márton győri püspök ebben az évben is gyötörte és erősen támadta Sopron városát a tized miatt, mivel ő a tizedet rögtön a szüret után be akarta szedni. Ezért a sziléziai borkereskedőktől Szent Márton előtt szekerestől elvette az itt vásárolt borokat és Fertőrákosra vitette. Ezért a belső és külső tanács arra kényszerült, hogy a sziléziai borszállítókat fegyveres védelemmel kísérje Szárazvámgig.” Faut–Klein krónika, 1995, 131. o.

⁴⁸ Faut–Klein krónika, 1995, 139. o.

⁴⁹ Vinkler Bálint: Magyarországi borok Krakkóban a 16. század végén (1589–1600). Debreceni Egyetem, 2013. (doktori disszertáció) 86–90.

https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/179489/Vinkler_disszertacio.pdf?sequence=5&isAllowed=y

⁵⁰ Az óbor a krakkói árszabások szerint is jóval drágább volt, mint az újbor. 1589-ben egy *kwarta* magyar

fel Sopronban, de Krakkóba már óbort vittek, melyet előtte pár évig otthon, saját pincékben tároltak. Ezt azért tudhatjuk, mert a krakkói vámosok és a bepincéző mester is feltüntették jegyzékeikben, ha újborttal volt dolguk. Az ilyen esetek számát vizsgálva megállapítható, hogy az újborkok aránya az óborokéhoz képest elenyésző, alig néhány százalék. Egy bő szüret esetén tehát, amikor a morva és sziléziai kereskedők nagyobb mennyiségű újbort tudtak vásárolni, ennek megfelelő mennyiségű óbort kellett piacra dobniuk, hogy az újnak tárhelyet szabadítsanak fel. Olyan borokat is eladtak ilyenkor, amelyeket egy évig még megtartottak volna – a bor értékének növekedésére számítva. A szüreti eredmények tehát csak indirekt módon, az újborkok tárolási lehetőségein keresztül befolyásolhatták a krakkói borforgalmat. A közvetítő kereskedelem tehát kiegyensúlyozta a csúcs-évjáratok és a „gyenge szüretű évek” közötti szélsőséges ingadozásokat. Bőséges szőlőtermés esetén sem volt dömping a piacon, mint ahogyan a gyenge termés miatt sem keletkezett hirtelen borhiány. Megállapításunk helyességét e tekintetben a morvaországi Nový Jičín/Neutitschein és a sziléziai Głubczyce/Leobschütz városkák levéltári anyaga erősítheti vagy cáfolhatja meg, hiszen a legtöbb alkalommal innen hozzák a sopronit Krakkóba.⁵¹

Felvetődik a kérdés, hogy miért volt szükség egyáltalán közvetítő kereskedelemre? Miért nem a lengyelek jöttek borért Sopronba, vagy miért nem a soproniak vitték a bort Lengyelországba? Az előbbire választ találhatunk egy 1578. évi lengyel törvényben, amely a lengyel kereskedőknek és faktoraiknak arra hivatkozva tiltotta meg a közvetlen magyarországi ló- és borbehozatalt, hogy a külföldiek olcsóbban adják a bort, és az ő közreműködésükkel az egész országban alacsonyabban lehetett tartani az árakat.⁵² Az igazsághoz az is hozzátartozik viszont, hogy a külföldiek fizették a lengyel koronavámost, míg a lengyelek nem, vagyis a külföldiekkel a lengyel kincstár is jobban járt.⁵³ Ami a magyar kereskedőket illeti, itt a magyarországi fiskális érdekek diktálták azt, hogy a külföldiek jöjjenek a borért Sopronba. Az 1578-as lengyel törvényhez hasonló, a magyar kereskedők borkivitelét korlátozó törvény nálunk csak 1609-ben született meg.⁵⁴ Ismeretes, hogy ez a vámháború, egymás kereskedőinek átcsalogatása, Felső-Magyarországon nagy feszültséget okozott. Nyugat-Magyarország esetében azért lehetett a helyzet más, mert a soproni bort harmadik ország kereskedői vitték Lengyelországba (osztrákok, csehek, morvák, sziléziaiak), akik mindenhol vámkötelesek voltak, következésképpen mindkét országban szívesen látták őket. A vámfizetésből adódó többletköltséget feltehetően a fent említett módon – az újborkok felvásárlásával és óborként való értékesítésével – gazdálkodták ki. A lengyel alattvalók soproni vásárlásainak tilalmát 1593-tól véglegesen feloldotta ugyan a

óbor ára 5 lengyel garas, az újbore csak 3. *Ulanowski* 1895. 125.

⁵¹ A kereskedelem útvonalaira és főbb csomópontjaira egy külön tanulmány keretében lesz érdemes bővebben kitérni. Az erre vonatkozó eddigi eredmények összefoglalására lásd doktori disszertációnk vonatkozó részeit, különösen a második térképmellékletet. Vö: 49. lábjegyzet

⁵² Vol. Cons. II/1. 414–415.

⁵³ *Komoróczy* 1944, 44–61.

⁵⁴ *H. Németh* 2004, 90.

lengyel törvényhozás,⁵⁵ de úgy látszik ez az intézkedés nem hozott változást a kereskedők személyi körében: továbbra is morva és sziléziai kereskedők érkeztek Sopronba a borért, és ők hozták azt Krakkóba is.⁵⁶ A magyarok minden bizonnyal megelégedtek a termelői haszonnal, a lengyelek a kimérésből származó haszonnal, a közvetítés hasznát pedig meghagyták a tranzit-országok polgárainak.

Eredményeink a szakirodalom tükrében

A forgalmi adatokat nemcsak a Sopron környéki szürettel, hanem a szakirodalom eddigi megállapításaival is célszerű egybevetni. A bevezetőben utaltunk rá, hogy a soproni és pozsonyszentgyörgyi bor lengyelországi kiviteléről Komoróczy György is közölt adatokat. Az alábbi 2. sz. táblázat felső sora azt mutatja, hogy hogyan alakult az említett borok kivitele Komoróczy szerint akóban (wiadro) mérve, alsó sora pedig azt, hogy hogyan alakult a krakkói források szerint csak a soproni borok és csak Krakkó vonatkozásában.

év	1586	1593	1594	1595	1597	1599	1600	1601	1602	1603	1604	1605
Komoróczy adatsora	3230	104	0	0	0	0	1559	622	0	1072	6089	938
Rekonstruált forgalmi mutatónk	3588	2542	3453	3678	7155	5190	3531	2775	2407	848	2466	5715

2. sz. táblázat.

A Krakkóba vitt soproni bor mennyisége Komoróczy György illetve a jelen kutatás eredményei alapján

A táblázatból jól látható, hogy a két adatsor között sem a részletek, sem a tendenciák szintjén nincsen korreláció. Komoróczy (nem hivatkozott) adatai szerint a pozsonyszentgyörgyi és a soproni borok lengyelországi kivitele jóval kevesebb, mint amit mi a krakkói források alapján csak egy város és csak a soproni tekintetében kimutathatunk.⁵⁷

⁵⁵ Vol. Cons. II/2. 203.

⁵⁶ Ez mutatható ki mind a krakkói vámnaplókban, mind pedig egy 1604 és 1616 közötti évekből fennmaradt soproni borkiviteli jegyzékben. (Lad. XLI et QQ fasc. 4. Nr. 171.) Ez utóbbira Dominkovits Péter, a Soproni Levéltár igazgatója hívta fel a figyelmemet, melyet ezúton is köszönök.

⁵⁷ Komoróczy adatsorának bizonytalanságára egyébként már H. Németh is felhívta a figyelmet (Várospolitikai... II. i.m. 31.), mint ahogy az sem lehet véletlen, hogy a Tokaj-hegyaljai borkivitel mennyiségének és értékének meghatározásakor nem ezt vette alapul N. Kiss (1973, 384–385.). Komoróczy adatsorát mindössze a Benda Kálmán féle Magyarország Történeti Kronológiájában találhatjuk meg: *Benda Kálmán* (főszerk.): Magyarország Történeti Kronológiája II. Budapest, 1982. Komoróczy adatsorának helyességét sajnos ezen borok esetében is cáfolják korábbi saját, Tokaj-hegyaljai borokra vonatkozó eredményeink. Vinkler 2013 (doktori disszertáció) 70–71.

Amint a bevezetőben említettük, a soproni borok 16. és 17. századi exportjáról Házi Jenő és Harald Prickler is közöltek adatokat. A Házi által ismertetett Sopron városi bormérői számadás szerint 1566 májusa és 1567 márciusa között a külföldi kereskedők 11.673 akó bort mérettek meg és szállítottak ki Sopronból.⁵⁸ A kereskedők és kocsisok lakhelyéből következtetve innen a legtöbb bort a régiók szintjén Csehországba (4230,75 akó) az egyes városok szintjén pedig a morvaországi Olmützbe szállították tovább (1187,75 akó). Itt egész Lengyelország részesedése mindössze 1243 akó, ráadásul Krakkó városa nem is szerepel a kiviteli célpontok között. Szintén alacsony Lengyelország részesedése (mindössze 8 %) a bécsi Tabor-hídon északra szállított nyugat-magyarországi borok esetében, amint arra Harald Prickler egy 1650-es évekből fennmaradt hídvám-jegyzék kapcsán rámutat. Bécsnél a Tabor-hídon 1650 és 1657 között – az 1651. ismeretlen évet nem számítva – 53.395 akó nyugat-magyarországi (többnyire soproni) bort vittek át a Dunán. Kiviteli célként – helyesebben a kereskedők lakhelyeként – itt sem szerepel Krakkó.⁵⁹

Krakkói adataink ezzel szemben azt mutatják, hogy igenis nagy mennyiségben érkezett soproni bor a városba, évi átlag 3.453,5 akó (2.469 hl)! Ha Házi nyomán a soproni exportmennyiséget az általunk vizsgált időszakban évi átlag 12.000 akónak vesszük, akkor elmondható, hogy Krakkó a Sopronból piacra került bormennyiség megközelítőleg 30 %-ából részesedett. Feltételezzük azonban, hogy nemcsak a Sopron város pecsétjével ellátott borokat, hanem a Fertőmellék összes borát „eydemburskie” névvel jelölték. Amennyiben ez igaz, akkor a részesedési arányt az egész fertőmelléki borkivitelre is meg kell határozni. Prickler ausztriai adataiból kiindulva, továbbá 5.000 akós közvetlen morvaországi kiszállítással kalkulálva azt mondhatjuk, hogy a Fertőmellék átlagos szüret esetén megközelítőleg 30.000 soproni akó bort exportált észak-nyugatra: Ausztriába, Morvaországba, Sziléziába, Cseh-, Szász- és Lengyelországba. Ha ezt a mennyiséget vesszük alapul, a krakkói fogyasztópiac 10 %-os részesedése még mindig számottevő.

Hogy milyen jelentős a 20 év során Krakkóba szállított kb. 50.000 hektoliteres mennyiség, a következő összehasonlításból is kiviláglik: Felső-Magyarországról ugyanebben a 20 évben ugyanide megközelítőleg 80.000 hl bor érkezett.⁶⁰ Ha meggondoljuk, hogy a tudományos köztudatban eddig csak a tokaj-hegyaljai borok lengyelországi kiszállítása él, akkor a soproni és Tokaj-hegyaljai borok krakkói 5:8-as forgalmi aránya igencsak módosítja mindazt, amit eddig a borkivitelünkről tudni véltünk. Figyelemre méltó tény még, hogy a soproni borok forgalma néhány évben még a Tokaj-hegyaljai borokét is felülmúlja: 1589-ben megközelítőleg 721, 1597-ben 374, 1598-ban 778, 1600-ban 507, 1601-ben pedig 555 hektoliterrel.⁶¹ Gazdaságtörténeti irodalmunkban a Tokaj-hegyaljai bor 16–17. századi lengyelországi kereskedelmének jelentősége megfelelő hangsúlyt kap. Krakkói eredményeink alapján immáron a soproni bor északi kivitelét is „felfelé korrigálhatjuk”.

⁵⁸ Házi 1959, 152.

⁵⁹ Prickler 1965, 515.

⁶⁰ Vinkler, Adalékok... i.m. (megjelenés alatt).

⁶¹ Uo.

Szilézia és Morvaország ugyanis a soproni bornak csupán tranzitállomása, legfőbb felvevőpiaca azonban – csakúgy, mint Tokaj-hegyaljai borok esetében – Lengyelország volt.

Összefoglalás

A krakkói dokumentumcsoporthoz való hozzáférés révén nagymértékben módosulhat mindaz, amit eddig a soproni borok külkereskedelméről tudhattunk. A legfontosabb „újdonság”, hogy Lengyelországba jóval több bort szállítottak Sopronból és környékéről, mint azt az eddigi kutatások alapján gondolhattuk. Krakkóba a soproni bortermés legalább egy negyede érkezett, az egész Fertőmellék bortermését tekintve pedig kb. 10 %. Ezt a mennyiséget a Tokaj-hegyaljai borokéval egybevetve az arány 5:8. Sőt, bizonyos években a soproni bor fogyasztása vetekedett a tokajiéval. Mindez azért kerülhette el a korábbi szakírók figyelmét, mert a soproni és ausztriai forrásokban csak a közvetítő kereskedők lakhelye szerepel, amelyet egyben a szállítmány célállomásaként is értelmeztek. Közvetítő kereskedőkre azért volt szükség, mert a lengyeleknek törvény tiltotta, hogy Magyarországon bort vásároljanak. A Krakkóba beérkezett éves bormennyiséget a soproni szüreti eredményekkel egybevetve arra jutottunk, hogy nincs szoros összefüggés a kettő között. Ennek oka is a közvetítő kereskedelemben kereshető, mivel a kereskedők az árut nem újborként, hanem óborként értékesítették, mielőtt azt egy-két évig tárolták, azaz a szüreti eredmények közötti éves ingadozás csak tompítva jelentkezett. A dokumentumcsoport gazdag anyagot tartalmaz a kereskedők személyére, illetve lakhelyére vonatkozóan is. Ebből rekonstruálhatók lesznek majd a borszállítási útvonalak. Hasonlóan értékes az anyag a borárok tekintetében is, amely téma egy újabb dolgozatnak szolgálhat majd alapul.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy Kövesd (Német-Kövesd, ma: Sopronkövesd) 17. századi plébánosainak papi életútját felvázoljam. Voltaképpen csak a század negyvenes éveitől beszélhetünk katolikus lelkipásztorról; korábban ugyanis, Nádasdy Ferenc 1643-as katolizálása előtt ágostai evangélikus prédikátorok látták el a hívek lelki gondozását.¹ A 17. század, különösen annak második fele a Győri Egyházmegyében is a katolikus megújulás időszaka volt.² Miután Nádasdy 1643-ban katolizált, fokozatosan ment végbe a kövesdi lakosság felekezeti váltása: az evangélikusok pozíciója lassanként gyengült, a katolikusoké erősödött. Az áttérést a földesúr is szorgalmazta: az újonnan katolizált helységekben – köztük a szomszédos Lövön – 1650 körül jezsuita missziót tartatott a katolikus hit megerősítése érdekében.³ Jelzésértékű, hogy 1659. július 2-án a lorettói templomszentelés alkalmával a Nádasdy-falvakkal együtt Kövesd is képviseltette magát.⁴ A katolikus vallás térnyerését jól szemléltetik a század második felében felvett egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Közvetlenül Nádasdy áttérése után, 1646-ban a lakosok fele részben katolikusok, fele részben protestánsok (korabeli szóhasználattal élve: „eretnekek” – „*haeretici*”) voltak.⁵ Az 1663-ban itt járt vizitátor is a faluban élő magyarokat és horvátokat részben katolikusoknak, részben „eretnekeknek” találta.⁶ Létszámuk a következő egyházlátogatásra erősen lecsökkent: 1697-ben 395 katolikus és hat ágostai hitvallású lakos élt Német-Kövesden.⁷ Ebben a kontextusban érthető meg igazán, miért volt kulcsfontosságú a lelkipásztor személye: a tridenti reform a püspök mellett komoly szerepet szánt a plébánosnak a katolikus megújulásban.⁸ Talán nem véletlenül emelték ki

¹ Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron, 1924. 127–130.

² Szabó Tamás: A Győri Püspökség története a 16. századtól napjainkig. In: A Győri Egyházmegye Ezer Éve. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, 2000. 37–49.; Fazekas István: Katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk.: Nemes Gábor–Vajk Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 103–117.

³ Mohl Adolf: Lövő története. Győr, 1930. 34.

⁴ Mohl Adolf: Der Gnadeort Loreto in Ungarn. Eisenstadt, 1894. 46. Más falvak mellett jelen voltak Hideségről, Lövőről és Peresztegről is.

⁵ GyEL I. Püspöki levéltár. I. Egyházmegyei Hatóság iratai. e, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonicae Visitationes). A tanulmányban érintett vizitációk nyomtatásban is megjelentek: Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I., II., IV. (Burgenländische Forschungen. Heft 52, 53, 55.). Herausgeben vom Burgenländischen Landesarchiv. Eisenstadt, 1966., 1967., 1969. (A továbbiakban: Buzás 1966, 1967, 1969.) Itt: Can. Vis. 1647. (1646.) Közli: Buzás 1966. 137–138.

⁶ Can. Vis. 1663. Közli: Buzás 1967. 280–281.

⁷ Can. Vis. 1697. Közli: Buzás 1969. 407–409.

⁸ Fazekas István: Bevezetés helyett: katolikus megújulás a győri egyházmegyében a XVI. és XVII. században (kutatási lehetőségek és eredmények). In: *Üő.*: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014. 7–20, itt: 14.

Kálmánchey Sámuel erélyes fellépését⁹ és Birhány István tekintélyét, erős természetét és jó szóznoki képességeit.¹⁰

Másrészt épp a 17. század az (nem beszélve a korábbi évszázadokról), amelynek forrásadottságai miatt kevésbé ismerjük név szerint a falvak lelkipásztorait. A legkorábbi magyarországi anyakönyvek a 17. század első feléből származnak, de csak az 1600-as évek végén, különösen az 1700-as évek elején váltak általánossá.¹¹ Német-Kövesden az 1697. évi egyházlátogatás idején már volt anyakönyv,¹² ez azonban 1707-ben megsemmisült.¹³ Az anyakönyveket Nylas Ferenc plébános 1708-ban kezdte el újonnan vezetni a településen kisebb birtokokkal rendelkező Dongó család kérésére, és 1702-ig visszamenőleg felírta a Dongó-gyermekek keresztelési évét.¹⁴ A vizsgált korszakban több alkalommal került sor egyházlátogatásra, de ezek között is hosszú évek, esetenként évtizedek teltek el. A Győri Egyházmegye vonatkozó egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1646, 1651, 1659, 1663 és 1697)¹⁵ többé-kevésbé részletesen jellemzik az egyes lelkipásztorokat, de az esetek többségében csupán pillanatképet adnak. Éppen ezért bizonyulnak hasznosnak az uradalmi levéltárak, esetünkben a Széchényi család levéltárának,¹⁶ illetve a megyei levéltárak elszórt adatai:¹⁷ a dokumentumok utalhatnak a plébánosok személyére is, s így megkerülhetetlenek a plébánia archontológiájának elkészítésében. Joggal feltételezzük, hogy vannak még olyan források, amelyek segítségével lehetővé válik a kövesdi lelkipásztorok névsorának pontosítása (esetleg korrigálása), de így is szemléletes képet kaphatunk a 17. században itt szolgált Kálmánchey Sámuel (1646, 1647), Birhány István (valószínűleg folyamatosan: 1651–1660, 1662–1687/88), a Sopron újkori egyháztörténetében is szerepet játszó Kaleschiák Péter (1660–1662), végül Szőke Domonkos (1688) és Komáromy János Ignác (1695–1702/03) életútjáról.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alábbiakban bemutatott papi életutak nemcsak Kövesd, hanem más települések történetével is összefüggésben állnak, amennyiben a lelkipásztor több plébánián is megfordult. Esetünkben külön ki kell emelni a Mohl Adolf által kidolgozott kettős plébánia elméletet. Mohl Lövő történetével kapcsolatban valószínűsítette, hogy 1664–1700 között „a kövesdi plébánosok egyuttal lövői plébánosok is voltak.” Az a tény, hogy a két helységnek ugyanaz volt a papja – ami ebben

⁹ Payr i. m. 129–130.; Zsilinszky Mihály: Az 1637/8-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Értekezések a Történelmi Tudományok köréből. XII. k. III. 22.

¹⁰ Can. Vis. 1651 Közli: Buzás 1966. 249–250.; Can. Vis. 1659. Közli: Buzás 1967. 30–32.

¹¹ Vanyó Aladár Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. Pannonhalma, 1941. 30–31.

¹² Can. Vis. 1697. Közli: Buzás 1969. 409

¹³ GyEL V. Sopronkövesd. Vegyes anyakönyv. Kereszteltek I. 1. lap., Kereszteltek anyakönyve II. címlap.

¹⁴ GyEL V. Sopronkövesd. Vegyes anyakönyv. Kereszteltek I. 1. lap.

¹⁵ GyEL I. Püspöki levéltár. 1. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonicæ Visitationes). Közli: Buzás 1966, 1967, 1969.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MOL) P623 Széchényi-család levéltára. II. 19. sz. Possessio Német Kövesd.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: SL) IV/1003. aa. Sopron Város Tanácsának iratai. Oerteliana.

az időben igen gyakori volt –, nem jelenti azt, hogy egyik filiája, azaz leányegyháza lett volna a másíknak. A tudós pap feltételezte, hogy Kaleschiák Pétert „nagyon rövid ideig”, utána „valószínűleg közvetlenül, Komáromy János Ignácot találjuk a kettős plébánia székeben.”¹⁸ Mohl nem tudhatta, hogy Komáromyt évtizedekkel később, 1694. március 27-én szentelték pappá,¹⁹ és nem ismerte azt az 1667. január 3-án kelt végrendeletet sem,²⁰ amely Gálos Gergely kapornaki apátúrról²¹ és lövői páterről emlékezik meg. Korabeli feljegyzések szerint Lövőnek 1680 körül egyáltalán nem volt plébánosa, a kövesdi plébános gondozta.²² A felvetett problémákra a lövői lelkipásztorok 17. századi archontológiájának elkészítésével kaphatnánk választ, amennyiben a forrásadottságok ezt lehetővé teszik.²³

Kálmánchey Sámuel

Neve Kálmánchey, Kálmáncheyi, Kalmanzay, Kalmanchay és Kalmanczai alakban egyaránt előfordul. 1591 körül született a Somogy vármegyei Kálmáncsán.²⁴ A grazi egyetemen 1620. május 5-én filozófiai baccalaureus, borostyánkoszorús fokozatot szerzett. Az anyakönyvben páterként szerepel, és kettős neve is arra utal (Samuel Ignatius Calmanceus), hogy szerzetes volt.²⁵ Az 1646-os egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint

¹⁸ Mohl i. m. 119–120.

¹⁹ Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951). Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.), 802. sz. (a továbbiakban: *Fazekas, Pazmaneum*); Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13. Közreadja az ELTE Levéltára, Bp., 2004. 2299. sz.

²⁰ Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2001. 61. 27. sz.

²¹ Gálos Gergely 1635 és 1638 között tanult Győrben, 1639. november 19-én beiratkozott a bécsi Pazmaneumba, mint Draskovich György győri püspök növendéke. Vasvár-szombathelyi kanonok: 1647, 1649, 1651, 1652, 1655, majd ugyanez év júniusában megkapta a Philippasich Péter halálával megüresedett kapornaki apátságot. Azonban „beteges ember volt, nem rezideálhatott, apáti kötelességeit nem teljesíthette, azért önként lemondott az apátságról” 1676-ban, s helyébe Tormássy Péter vasvári prépostot választották meg. Rupp Jakab szerint Gálos 1678-ban ismét kapornaki apát, és nagy-horpácsi plébános. Ugyanebben az évben még levelet írt: *Fazekas, Pazmaneum*, 2034. sz.; *Desics Ignác*: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. In: *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935)*. II. Szerk.: Géfin Gyula. 1929. 297–332, itt: 321–322.; *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*. Szerk.: Erdélyi László XII/B. kötet. Az elenyészett bencés apátságok. 1912. 302–303.; *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökségek szerint rendezve. Az Esztergomi Egyház-Tartomány a hozzá tartozó püspökségekkel együtt. Pest, 1870. 298. Bedy-nél Gálos György szerepel: *Bedy Vince*: A győregyházmegyei papnevelés története. Győregyházmegye multjából II. szám. Győr, 1937. 159.

²² Mohl i. m. 119.

²³ MOL P623 Széchényi-család levéltára. II. k. 20. sz. Oppidum Német Lövő. 151. cs. A 1–133., 152. cs. E 1–18. Az általam átnézett 1690 előtti dokumentumokban nem találtam utalást lövői katolikus lelkipásztorra.

²⁴ Az évszámra az 1646. évi vizitációból következtetünk, amely mintegy 55 évesnek írja: Can. Vis. 1647. (1646.) Közli: *Buzás* 1966. 137–138.

²⁵ *Andritsch, Johann*: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. XXII. Band.) Graz, 1965. 48.

a szabad művészetek és a filozófia magisztere volt, és teológiai tanulmányokat is folytatott.²⁶ A Nagyszombati Egyetem létrehozása előtt az 1585-ben alapított grazi jezsuita egyetemnek jutott a legfontosabb szerep a magyar katolikus elit, a katolikus megújulás első generációjának kinevelésében.²⁷ Így talán nem véletlen, hogy Kálmánchey többször szembekerült a nem-katolikusokkal. 1618 körül az Ung vármegyei Gerény plébánosaként az ágostai evangélikusokkal került konfliktusba.²⁸ Az 1630-as évek közepétől 1643-ig az egri káptalan tagja volt.²⁹ 1633-ban mint kanonok Ungváron lévő házáat és a gerényi határban volt szőlőjét lelke üdvösségére a jezsuitáknak adományozta.³⁰ Mint örkanonok, 1635-ben részt vett a jászói egyházmegyei zsinaton.³¹ Az egri káptalan dékánjaként Abaúj vármegye 1636-os tisztújító közgyűlésén, Garadnán táblabíróvá választották.³² Kálmánchey ellen az 1637/38. évi pozsonyi országgyűlésen is panaszt emeltek a protestánsok, ugyanis gyereni (gerényi) plébánossága idején „az ungvári evangélikus lelkészt illető tizenhatodrészt nemcsak lefoglalta, hanem a város biráját is az egri káptalan széke elé idéztette.”³³

Az 1640-es évek második felében már győri egyházmegyei pap volt, valószínűleg az 1644/45. évi háború miatt távozott az egri káptalanból.³⁴ Kálmánchey az 1646. évi Canonica Visitatio jegyzőkönyve szerint a kövesdi plébánián szolgált. Feljegyezték származási helyét, életkorát – mintegy 55 évesnek mondta ekkor magát –, tanulmányait, és azt is, hogy korábban az egri káptalan kanonokja volt.³⁵ Erélyes fellépését Kövesden is kimutatta. Amikor ugyanis a linzi béke értelmében a templomok protestáns kézbe történő visszavétele ügyében kiküldött második bizottság 1646. november 14-én a templomot, a paplakot és az iskolát az evangélikusoknak engedte át, a plébános kijelentette, hogy már

²⁶ Can. Vis. 1647. (1646.) Közli: Buzás 1966. 137–138.

²⁷ Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25. Bp., 2002. 71.

²⁸ Okolicsanyi, Paulus: Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria in Tres Periodos Distincta. Anno Domini MDCCX. 23.

²⁹ Fazekas István: A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. In: Történelmi Szemle XXXV. évfolyam, 1993. 1–2. szám. 101–131, itt: 109–110. A közelmúltban tanulmánykötetben is megjelent: Uő.: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014. 69–115, itt: 81.

³⁰ Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis nevezetes városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. Második kötet. Az Egri Érsek-Egyház-Tartomány a hozzá tartozó püspökmegyékkel együtt. Pest, 1872. 403.

³¹ Szvorényi, Michael: Synopsis critico-historica Decretorum synodaliū pro Ecclesia Hungaro-Catholica editorum. Vespriū, 1807. 259–263. „Samuel Kálmánchey Custos”

³² Szendiné Orvos Erzsébet: A Kálmánchey család története. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 31. Debrecen, 2009. 31–53, itt: 41.

³³ Zsilinszky Mihály: Az 1637/8-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Értekezések a Történelmi Tudományok köréből. XII. k. III. MTA, Bp., 1885. 22.

³⁴ Fazekas i. m. 81.

³⁵ Can. Vis. 1647. (1646.) Közli: Buzás 1966. 137–138.

konszekrálta a kelyhet, és nem adta vissza azt.³⁶ A királyi biztosok 1647 áprilisában is a Dunántúlon jártak, ekkor Kálmánchey „kinyilatkoztatta, hogy ilyes ügyben neki nem parancsolnak Pozsonyból, s hogy biztos uraim ezt bejelenthetik az országgyűlésnek.”³⁷ Az 1651. évi egyházlátogatási okmány már Lózs (ma: Nagylózs) plébánosaként nevezte meg. A jegyzőkönyvből azt is megtudhatjuk, hogy két hold (*jugerum*) szántóföldet hagyott a kövesdi plébániára.³⁸ Kálmánchey 1653 márciusában is Lózson szolgált,³⁹ az 1659-es vizitáció azonban már elhunytként emlékezik meg róla.⁴⁰ Valószínűleg ő volt az a „szegény I[sten]ben el nyugodott Pater”, akinek halálhíréről és egykori szülőinek felszabadításáról Nádasdy Ferenc 1658. május 24-én kelt levelében tett említést.⁴¹ Úgy tűnik, Kálmánchey volt az első kövesdi plébános a több évtizedes protestáns időszakot követően. Talán éppen erélyes fellépése miatt helyezték egy olyan plébániára, ahol nemrégiben szűnt meg a gyülekezeti élet. Elképzelhető, hogy lózsi áthelyezésének is ez volt az oka: az 1650-es években itt még evangélikus lelkész működött a plébános mellett, utóbbinak a földesúr biztosított szállást és ételmezést a kastélyban.⁴² Egy 1658-as végrendelet tanúsága szerint a lózsi templomot az „augustana confession levő loosi keresztyenség” használta Ódor István prédikátorsága alatt.⁴³

Birhány István

Birhány (Birhányi, Birhám) nevét a róla elnevezett alapítvány tette széles körben ismertté:⁴⁴ 1687. november 27-én kelt végrendeletében 3500 forintot hagyott Szombathely mezővárosra, hogy annak kamataiból évente négy szegény sorsú szombathelyi fiú taníttatásáról gondoskodjanak valamelyik környékbeli gimnáziumban.⁴⁵ Az alapítvány tőkéje

³⁶ Payr i. m. 129–130.

³⁷ Szalay László: Magyarország története. Ötödik kötet. Második kiadás. Pest, 1866. 6. oldal, 1. számú lábjegyzet. Szalay a biztosok kiküldését a dunántúli részekre vonatkoztatja. Ugyanakkor Horváth Mihály: Magyarország történelme. Az új dolgozat második, bővített kiadása. Ötödik kötet. Pesten, 1872. 461. Kövesdet Mezőkövesddel azonosítja, feltehetően az Egerhez való közelsége miatt.

³⁸ Can. Vis. 1651. Közli: Buzás 1966. 246., 249–250.

³⁹ Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk.: Varga Endre. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok.) Bp., 1958. 456.: „*itth valo plebanus Kalmanchay Samuel*”. Ugyan az 1653. március 17-én kelt dokumentum az előző év karácsonyára utal, mindenesetre „*itth valo*”-ként, és nem akkorebeli, illetve néhai plébánosként emlékezik meg róla.

⁴⁰ Can. Vis. 1659. Közli: Buzás 1967. 30. Kövesdnél: („*piae memoriae reverendus dominus Kalmanczai olim parochus loci*”)

⁴¹ SL IV/1003. aa. Lad. XXIV. et Y. Fasc. XIV. Nr. 950.

⁴² Vö.: Mikó Sándor: Nagylózs – egy Sopron környéki falu története. Nagylózs, 1998. 217–219.

⁴³ Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Sopron, 2001. 46–47.

⁴⁴ A végrendeletre és az alapítványra vonatkozóan lásd még: Kelemen Dávid: Birhány István kövesdi plébános 1687. évi végrendelete és szombathelyi kötődése. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 2013/1. 5–13.

⁴⁵ A végrendelet eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) V. 107. a. ee. Szombathely Város Számvevőségének iratai. Kisebb vegyes számadások. Birham-féle alapítvány számadásai, 1687–1849. (továbbiakban: Birham alap.) 1. d. Nr. 1. A latin nyelvű végrendelet 1902. évi

évtizedek múltán is tekintélyes összegnek számított, ezért a város vezetősége 1768-ban elhatározta, hogy az összeget egy kisközségi felállítására használja fel. A kamatok ugyanis fedezték két tanár évi fizetését. Miután az 1770. évi városi közgyűlés a javaslatot elfogadta, határozott arról, hogy a ferences tartományfőnököt kérjék fel a város által fizetett tanerők biztosítására a helyi ferences rendház tagjai közül. A gimnázium alapításához azonban a kegyúr támogatása mellett királyi engedélyre is szükség volt. Gróf Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783), a város kegyurának közbenjárására Mária Terézia 1772. július 1-jén aláírta a gimnázium – a későbbi Nagy Lajos Gimnázium – alapítólevelét, melyet a megyének szeptember 14-én, a városnak szeptember 19-én tartott közgyűlésén hivatalosan is kihirdettek.⁴⁶

Birhány István Szombathely mezővárosban született 1610 körül. Családjáról az 1560-as évektől maradtak fenn adatok. Apját, Birhám Jánost 1618-ban a szabócéh egyik céhmestereként említik. Feleségét Ilonának hívták, két fiukról van tudomásunk, az idősebb Jánosról és a fiatalabb Istvánról. István „Győrré ment tanuságnak okáért”:⁴⁷ 1636–1638 között Győrben tanult. Mint Draskovich György győri püspök növendéke, 1639. november 19-én beiratkozott a bécsi Pazmaneumba.⁴⁸ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint a szabad művészetek és a filozófia magisztere volt, egykor teológiai tanulmányokat is folytatott. Győrben szentelték pappá.⁴⁹ Az 1646-os vizitáció idején (Káptalan) Vis plébánosa, aki a szomszédos zsirai plébániát is adminisztrálta, továbbá a gyalócai, gyülevízi, salamonfai és gereblényi hívekről is gondoskodott.⁵⁰ Mivel 1647-ben nem tudták megállapítani a javadalmát, bírói úton volt kénytelen kerestetni a zsirai plébániához tartozó gereblényi földeket.⁵¹ Birhány 1650-ig szolgált Visen, ezt követően talán közvetlenül,⁵² de 1651 áprilisától már biztosan Német-Kövesd plébánosa volt. Egy 1651. április 24-én kelt szombathelyi városi jegyzőkönyv tanúsága szerint ugyanis egy bizonyos összeget vettek fel „az Nemes és Bötsületes Birhann Istuan Uramtul az ki mostan Köesdi Plebanus”.⁵³ Rövid ideig, 1660. június 22-től 1662. január 1-ig a csepregi felső templomi plébánián szolgált, majd ezt követően ismét Kövesden találjuk. 1661. július 25-én

hiteles másolata és magyar fordítása, valamint az alapítólevelét megtalálható: VaML IV. 442/1. Alispáni különgyűjtemények. Alapítványok alapítólevelei. 21/201/13. Birhány István alapítványa a szombathelyi gimnáziumi tanulók javára. 1902.

⁴⁶ A Szombathelyi Nagy Lajos Gimnázium jubileumi évkönyve az intézet 200 éves alapítási évfordulója alkalmából 1971–1972. Szerk.: Dr. Kővári Ferenc. [Szombathely, 1972.] 5., 42.; Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Bp., 2000. 143.

⁴⁷ Horváth Tibor Antal: Szombathely a XV–XVIII. században. (Acta Savariensia 8.), Szombathely, 1993, 333.

⁴⁸ Fazekas, Pazmaneum, 2031. sz.

⁴⁹ Can. Vis. 1646, 1659. és 1663. Közli: Buzás 1966. 113.; Buzás 1967. 31–32., 280.

⁵⁰ Can. Vis. 1646. Buzás 1966. 113.

⁵¹ Ősi sopronmegyei nemzetségek. Képek a sopronmegyei községek és családok történetéből. Szerk.: Horváth László. Székely és Társa, Sopron, [1940.] 290.

⁵² Fazekas, Pazmaneum, 2031. sz. Fazekas 1650-től jegyzi németkövesdi plébánosként.

⁵³ VaML Szombathely városi közgyűlésének és tanácsülésének iratai. Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek. 1648–1861. p. 89.

27 csepregi jobbágyát Német-Kövesdre rendelte zabot aratni 20–20 forint bírság terhe mellett; néhány jobbágya azonban nem engedelmeskedett, mondván, a csepregi határon kívül nem tartoznak szolgálatot teljesíteni.⁵⁴ Birhány 1661. augusztus 31-én csepregi plébánosként keresztelt Sopronban.⁵⁵ Csepregi utódja, Olasz István 1662. január 1-jén kelt kinevezési okiratában Birhány már németkövesdi plébánosként szerepel.⁵⁶ Nádasdy Ferenc ugyanez év áprilisában ezer forintot kért kölcsön „*Tisztelendő Pater Birhany Istvan Ur Kövesdi Falunkbéli Plebanussunktul*”, és ezért cserébe hat egész jobbágyhelyet adott neki zálogba.⁵⁷

Birhány kövesdi működését az alábbi évekből származó említések támasztják alá: 1651,⁵⁸ 1654,⁵⁹ 1659,⁶⁰ 1662,⁶¹ 1663,⁶² 1674,⁶³ 1676,⁶⁴ 1677,⁶⁵ 1679,⁶⁶ 1687,⁶⁷ és egy bizonytalan említés 1693-ból.⁶⁸ Ezek alapján valószínűleg – bár nem zárhatjuk ki, hogy rövid időre áthelyezték – Kálmánchey utódeként 1651-től folyamatosan Német-Kövesd plébánosa volt, leszámítva a Csepregen töltött másfél évet. Végrendeletet is kövesdi plébánosként tett 1687. november 27-én,⁶⁹ ekkor már betegeskedett.⁷⁰ Testamentumának 1688. március 19-én kelt végrehajtó okirata már néhainak és elhunytak mondja, s utódját, Szőke Domonkost is megnevezi a kövesdi plébánia képviselőjében.⁷¹ (Ugyan az 1693.

⁵⁴ Birhány csepregi működésére: *Farkas Sándor*: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887. 443–446.

⁵⁵ GyEL Mikrofilmtár. III/278. tekercs. Sopron. Kereszteltek és házasultak anyakönyve 1652-től. 183. lap.

⁵⁶ A dokumentumot közli: *Farkas*, i. m. 446–447.; A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László dr. Kilencedik kötet. A bakonybéli apátság története II. Írta: *Sörös Pongrácz*. 508–509.

⁵⁷ MOL P623 II. k. 19. sz. 145. cs. A 1–27. p. 40.

⁵⁸ VaML Szombathely város közgyűlésének és tanácsülésének iratai. Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek. 1648–1861. p. 89.; Can. Vis. 1651. Közli: *Buzás* 1966. 246.

⁵⁹ MOL P623 II. k. 19. sz. 150. cs. J 1–32. p. 387. „Stephano Birhányi Parocho Kövesdiensi” (1654. július 13.).

⁶⁰ Can. Vis. 1659. Közli: *Buzás* 1967. 30–32.

⁶¹ 1662. április 21-én és május 19-én említik: MOL P623 II. k. 19. sz. 145. cs. A 1–27. p. 38–40. Olasz István 1662. január 1-jén kelt kinevező okirata: *Farkas*, i. m. 446–447.

⁶² Can. Vis. 1663. Közli: *Buzás* 1967. 295.

⁶³ MOL P623 II. k. 19. sz. 145. cs. A 1–27. Kövesdi Dongó Gergely Ur Leveleinek párjok. p. 16. „Losánczki Márton és Birhányi István Uraimék Szomszédtságokban” (1674. július 8.)

⁶⁴ MOL P623 II. k. 19. sz. 150. cs. H 1–19. Regestum Juris Montani ex Promontoris Possessionis Kövesdiensis provenientis. Anno Domini 1676. p. 215., 217.

⁶⁵ MOL P623 II. k. 19. sz. 145. cs. A 1–27. p. 28. Birhány saját kezű elismervénye. „Stephanus Birhany parochus Nemet Kovesdiensis” (1677. október 1.); 150. cs. H 1–19. Regestum Juris Montani ex Promonthor s Possessionis Kövesdiensis provenientis. Anno Domini 1677. p. 221., 223.

⁶⁶ MOL P623 II. k. 19. sz. 145. cs. A 1–27. Kövesdi Dongó Gergely Ur Leveleinek párjok. p. 20. (1679. január 15.).

⁶⁷ VaML V. 107. a. ee. Birham alap. sz. 1. d. Nr. 1.

⁶⁸ MOL P623 II. k. 19. sz. 150. cs. H 1–19. Regestum Jurismontani Decimae Promontorii Kövezdiensis. Anni 1693. p. 227., 229.

⁶⁹ VaML V. 107. a. ee. Birham alap. sz. 1. d. Nr. 1.

⁷⁰ *Horváth Tibor Antal*: Szombathely a XV–XVIII. században. 334., 393.

⁷¹ VaML V. 107./a. ee. Birham alap. 4. d. Vegyes iratok. 1688. március 19. A dokumentumban többször

évi bordézsmajegyzékben még szerepel Birhány neve,⁷² itt azonban legnagyobb valószínűséggel csupán a szőlők azonosítása miatt írták oda az egykori tulajdonos nevét. Ezeket a szőlőket az 1699. és 1703. évi összeírások szerint – végrendeletének megfelelően – már rokona, Bánffy Mátyás birtokolta.)⁷³ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek Birhány példás életét, jó és serény gazdálkodását, a beszédekben való jártasságát és tekintélyét emelték ki. Feljegyezték róla, hogy korán felül (korát meghazudtolóan) értelmes, bár kis termetű ember, mégis természetére nézve erős. 1663-ban pedig úgy jellemezték, hogy önféjű ember, és sokat gondol magáról. Csak magyarul és latinul tudott.⁷⁴

Kaleschiák Péter

Neve a forrásokban Kaleschiák, Kalechiák, Kalischiák, Kalechák és Kaleczak alakban fordul elő. A horvátországi Krapinában született 1616 körül. Gimnáziumi tanulmányait Győrött végezte a jezsuitáknál 1636 és 1642 között, 1643-ban pedig a Nagyszombati Egyetemen tanult logikát.⁷⁵ Teológiai tanulmányainak színhelyéről nem rendelkezünk információval. Az egyházlátogatások megjegyzik, hogy Bécsben szentelték pappá, végzett filozófus és theologus moralis. Négy nyelven beszélt: magyarul, horvátul és valamelyest németül, a latin nyelvtudás ekkor magától értetődő volt. Érdekes, hogy az 1651-es fülesi jegyzőkönyvben mégis azt olvassuk, hogy bár nem kiemelkedő műveltségű, de jó életű férfiú volt.⁷⁶ Kaleschiák mint a győri püspök növendéke, Bécsben részesült a papság szentségében. A „*Matricula ordinandorum 1638–1708*” szerint Philipp Friedrich Breuner bécsi püspök kezéből 1645. március 11-én vette fel a négy kisebb rendet, a püspöki palota kápolnájában. Alszerpappá (*subdiaconus*) 1646. március 17-én, szerpappá (*diaconus*) március 31-én szentelte a bécsújhelyi püspök, pappá pedig Breuner bécsi püspök, 1646. május 26-án, a Szent István dómban.⁷⁷ Ennek ellentmondanak azok az adatok, amelyeket a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében az egyháztörténeti kutatások kimutattak, és amelyek Kaleschiák – a soproni városplébánia 1652-ben megnyitott anyakönyvében található – feljegyzésein alapulnak: „*Ego Petrus Kalichiak*

szerepel a „quondam”, „olim” (néhai) és „defuncti” (elhunyt) kifejezés, valamint a temetésre is történik utalás.

⁷² MOL P623 II. k. 19. sz. 150. cs. H 1–19. Regestrum Jurismontani Decimae Promontorii Kővezdiensis. Anni 1693. p. 227., 229. „Birhany Istvan”.

⁷³ MOL P623. Széchényi csl. Poss. Német-Kövesd. 150. cs. H 1–19. Kövesd Hegyvám Désma Laistroma. Anno 1699. 233. p.; Regestrum super Jure Montano et Decima Promonthory Kővesdiensis conscriptum Anno 1703. 257. p.

⁷⁴ Can. Vis. 1646. és 1651 Közli: *Buzás* 1966. 113., 249–250.; Can. Vis. 1659. Közli: *Buzás* 1967. 30–32.; Can. Vis. 1663. Közli: *Buzás* 1967. 280–281.

⁷⁵ *Fazekas István*: A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. In: *Uő*: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014. 69–115. (80–81.)

⁷⁶ Can. Vis. 1651. és 1663. Közli: *Buzás* 1966. 250., 1967. 295.

⁷⁷ Diözesanarchiv Wien. *Matricula ordinandorum 1638–1708*. 150., 174., 178., 185. p. Itt is köszönetet mondok dr. Johann Weißensteiner úrnak, a levéltár munkatársának önzetlen segítségéért, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Kaleschiákra vonatkozó adatokat.

*Parochus olim Csaszarfalu, Baingrob et Lanser: tandem p[ro]motus fui quarto anno ad Parochiam Filesiensem, Unden[sem] et Malomhaziensem, ex quibus post sex annos amiseram [?],*⁷⁸ *et coactus fui venire ad Doctores Sopronium.*⁷⁹ Az eredeti szöveg az anyakönyv sérülése miatt helyenként nehezen olvasható, a városplébánia történetét feldolgozó Póda Endre pedig ezeket a részeket kihagyta az idézetből, és így adta vissza Kaleschiák feljegyzését: „*olim Parochus in Császárfalva et Breingroben et Lanszér, quarto anno ad parochiam Füles–Und–Malomháza promotus, post sex annos coactus fui venire ad Doctores Sopronium*”⁸⁰ Póda úgy értelmezte e sorokat, hogy Kaleschiák „4 évig császárfalvi, azután 6 évig fülesi plébános volt s mint ilyen kényszerült, Sopronba jönni, hogy magát gyógyíttassa.”⁸¹ Ez utóbbi értelmezés szerint Kaleschiák, mielőtt 1652 januárjában Sopronba kényszerült, négy évig Császárfalu (ma: Kaisersdorf, Ausztria) és filiái: Weingraben (ma község Ausztriában) és Lánzsér (ma: Landsee, Ausztria), ezután hat évig Füles (ma: Nikitsch, Ausztria) és leányegyházai: Malomháza (ma: Kroatisch Minihof, Ausztria) és Und plébánosa volt. Valószínűleg ez alapján írta Bán János a következőket: „1642-ben történt pappászentelése után Draskovich [György győri püspök] a nagy paphiány miatt mindjárt plébánosnak küldötte a sopronmegyei Császárfaluba, ahol négy évig működött. 1646-ban Draskovich a sokkal nagyobb munkakört jelentő undi–fülesi–malomházi plébánia lelképásztorává tette. Itt munkálkodott 1652. január haváig, amikor súlyosan megbetegedett és kénytelen volt Sopronba jönni, hogy magát orvossal gyógyíttassa. Betegségéből szerencsésen ki is gyógyult, de régi plébániáját nem foglalta el többé. Soproni tartózkodása alatt ugyanis annyira megnyerte Vitnyédy Ferenc plébános tetszését, hogy az rábeszélte, maradjon mellette segítőtársnak.”⁸² Újabban azonban felhívták a figyelmet egy ellentmondásra: ha 1646-tól Fülesen szolgált, akkor hogyan lehetséges az, hogy 1648. január 15-én még Császárfalu plébánosaként írt alá egy végrendeletet?⁸³ Kaleschiák ekkor még azért sem lehetett Füles plébánosa, mert 1648. szeptember 7-én és 1649. július 2-án Antalkovics János töltötte be e tisztséget, aki az 1646. évi vizitáció idején is fülesi plébános volt.⁸⁴ Mindezek fényében újra kell értelmeznünk eddigi ismereteinket. Kaleschiák feljegyzését – saját életútjáról lévén szó – hitelesnek kell tartanunk, ha csak nem akarta valamiért elferdíteni a valóságot, vagy elírás következtében nem akart az anyakönyvben utólagosan javítani – ez azonban kevésbé valószínű. Póda Endre fordítása és értelmezése – a kihagyott néhány szó ellenére is – megfelel a latin nyelv szabályainak. Azonban ha más forrásokkal összevetjük

⁷⁸ Ez utóbbi szó feltételezés, a dokumentum kopása és foltosodása miatt nehezen olvasható.

⁷⁹ GyEL Mikrofilmtár. III/278. tekercs. Sopron. Kereszteltek és házasultak anyakönyve 1652-től. 1–2. lap.

⁸⁰ *Póda Endre: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története.* Sopron, 1892. 46.

⁸¹ Uo. 46.

⁸² *Bán János: Kaleschiák Péter (1616–1696).* In: SSz. 6 (1942), 86. (a továbbiakban: Bán, Kaleschiák).

⁸³ *Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek.* Sopron, 2001. XLV., 36.

⁸⁴ *Farkas i. m. 436–437.* Farkas szerint Antalkovics 1648-ban a csepregi alsó templom kinevezett plébánosa volt, de mivel „az alsó plebánia még 1652-ben is a prot. predikátorok kezén volt”, plébániáját nem tudta átvenni, és a dokumentumok mindvégig fülesi plébánosként emlékeznek meg róla. *Can. Vis.* 1646. és 1651. Közli: *Buzás* 1966. 136.

és átgondoljuk a néhány soros szöveget, akkor felmerül egy másik értelmezési lehetőség is. Kaleschiák Péter írása ugyanis egyetlen évszámot sem tartalmaz, csak a feljegyzés éve (1652) ismert, és az ehhez viszonyított négy, illetve hat éves időtartam: mint korábbi császárfalusi plébános, a negyedik évben (*quarto anno*) nyerte el a fülesi plébániát, és hat év után (*post sex annos*) kényszerült arra, hogy felkeresse a soproni doktorokat. Póda Endre ezt a hat évet Kaleschiák négy évig tartó császárfalusi plébánosságára után számolta. A papszentelési jegyzőkönyv, az 1648-as végrendelet és Antalkovics János fülesi plébánosra vonatkozó feljegyzések ismeretében valószínűsítjük, hogy ezeket az éveket összeségében is lehet értelmezni: ennek megfelelően császárfalusi plébánosságának kezdete négy évvel „eltolódik”, és a Fülesen töltött hat év helyett is kevesebb kell számolnunk. Ha tehát Kaleschiák Péter 1646-ban – közvetlenül pappá szentelése után – Császárfalu, a negyedik évben pedig (1649-ben vagy 1650-ben) Füles plébánosa lett, akkor 1652-ben pontosan hat év után kezdte meg soproni szolgálatát. Így megszűnik az ellentmondás a korabeli dokumentumok között. A császárfalusi templom Kaleschiák első szolgálati helye volt, erről végrendeletében is megemlékezett („*quo fuit mea primo Parochia*”).⁸⁵ Az 1646. évi vizitáció idején valóban Császárfalu (Calisdorf) és leányegyházai (Baigrom és Lánzsér), az 1651. évi látogatáskor pedig Füles (Malomháza és Und) plébánosa volt.⁸⁶ A felállított teória pontosítását segítené, ha a kérdéses évekből is kerülnének elő további dokumentumok Kaleschiákra,⁸⁷ illetve a települések ekkori plébánosaira vonatkozóan.⁸⁸

Kaleschiák fülesi szolgálatát követően, 1652 januárjában a soproni városplébánia káplánja lett. Négyyszer érte meg a plébánia üresedését – Vitnyédy Ferenc (1650–1666), Tolnay Ferenc (1666) és Zichy György (1666–1675) plébános halálakor, valamint Kuzmits Péter (1675–1676) távozásakor –, mind a négy alkalommal Kaleschiák volt a plébánia adminisztrátora. Hivatalát rövid megszakitással (1660–1665) 1676 novemberéig lelkiismeretesen viselte. 1657. február 9-én elnyerte a Keresztelő Szent Jánosról nevezett beneficiumot, ettől kezdve javadalmas káplán.⁸⁹ Oltárt is állíttatott a Szent Mihály templomban, a hajó jobboldali második oszlopánál.⁹⁰ Ebben a kitüntetésben sem előtte, sem utána káplán nem részesült, mert a város a beneficiumokat általában csak kanonokoknak és püspököknek adományozta, hogy befolyásukat annak javára fordítsák.⁹¹

⁸⁵ GyEL II. Győri káptalan levéltára. 2. A győri káptalan hiteleshelyi (országos) levéltára. a, Cimeliotheca et theca sorozat. 302. Fasc. 29088. sz.

⁸⁶ Can. Vis. 1646. és 1651. Közli: Buzás 1966. 124., 250.

⁸⁷ MOL P108 Esterházy-család levéltára. Rep. 80. fasc. T. nr. 243–334. Az egyházi személyek ajánlólevelei és a plébániáért való folyamodások között nem történik utalás Kaleschiák Péterre. Draskovich Győri püspök 1647-ben és 1650-ben kelt levelében sem Kaleschiákról van szó: MOL P124 Esterházy László iratai. Idegenek hozzá intézett levelei. 641. cs.490–491. sz.

⁸⁸ MOL P108. Rep. 17. fasc. X. nr. 855–936. Gálosháza és Füles.

⁸⁹ Póda i. m. 46. Bán Jánosnál 1668 olvasható. *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győregyházmegye multjából I. szám. Győr, 1936. 447–448. úgy vélte, hogy a legszentebb Megváltóról címzett soproni oltárjavadalmat nyert.

⁹⁰ *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Győregyházmegye multjából. IV/2. Sopron, 1939. 220., 239., 260. (a továbbiakban: *Bán*, Egyháztörténet).

⁹¹ *Bán*, Kaleschiák, 87.

Mivel Kövesd plébánosa, Birhány István 1660. június 22-től 1662. január 1-ig a csepregi felső templomi plébánián szolgált,⁹² Kaleschiák 1660 júniusában kövesdi plébános lett. Bán János szerint „onnan is be-bejárt keresztelni, esketni” Sopronba, és 1665-ben tért vissza oda, hogy a betegeskedő Vitnyédi Ferenc plébános segítségére legyen.⁹³ Noha 1660 és 1665 közötti működését a Kaleschiákra vonatkozó régebbi kutatások teljes egészében Kövesdre helyezik, a levéltári források alapján ezt is pontosítani tudjuk. Életrajzírója, Bán szerint 1660-ban püspöki utasításra fogadta el a kövesdi és vele rövid időre a lövői plébánia vezetését.⁹⁴ Szolgálatának végét Póda Endre – s ez alapján Mohl Adolf – 1665. február 25-ére teszi.⁹⁵ (Lövon 1659-ben Návay Gergely plébánost említik, aki 1664-ben életét veszítette.⁹⁶ Vajon 1660-ban miért volt szükség a helyettesítésére?) Korabeli feljegyzések szerint Birhány István 1662. január 1-jén már ismét kövesdi,⁹⁷ Kaleschiák pedig 1663. április elején Peresztzeg,⁹⁸ december 9-én Újkér plébánosa volt.⁹⁹ Mindezeket figyelembe véve először Német Kövesden (1660–1662), ezt követően – talán közvetlenül – a szomszédos Peresztzegen, később Újkéren (1663) gondozta a rá bízott híveket. Kövesdi működését éppen saját feljegyzései támasztják alá a soproni városplébánia általa megkezdett anyakönyvben. Eszerint káplánként 1660. május 31-én keresztelt utoljára Sopronban. Búcsút mondott a szolgálatnak: „*Vale dixi servitiis*” – jegyezte fel az anyakönyvben. November 16-án már kövesdi plébánosként esketett ugyanitt. A következő évben (1661) pedig január 2-án, május 6-án, október 21-én és 25-én keresztelt: a neve után minden esetben odaírta, hogy kövesdi, illetve németkövesdi plébánosként („*Parochus Nemet Kövesdiensis*”) végzi a szertartást. A későbbiekben 1663. január 25-én és április 30-án találkozunk nevével, szolgálatának megjelölése nélkül. Feljegyzése szerint 1665. február 25-én lett újra a városplébánia káplánja. Távozásához hasonlóan visszatérését is megörökítette: „*Redii iterum ad servitiis*” (Ismét visszatértem a szolgálatra.)¹⁰⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján talán nem tévedünk, ha úgy véljük: Kaleschiák azon idő alatt volt Német-Kövesd plébánosa, amíg Birhány István Csepregen szolgált, tehát 1660 júniusa és 1662. január 1. között, ezt követően pedig a peresztégi, majd az újkéri,

⁹² Farkas i. m. 443–446.

⁹³ Bán, Kaleschiák, 87.

⁹⁴ Bán, Egyháztörténet 201.; Bán, Kaleschiák, 87. (Lövon 1659-ben Návay Gergely plébánost említik, aki Mohl Adolf szerint 1664-ben életét veszítette. Vajon 1660-ban miért volt szükség a helyettesítésére?)

⁹⁵ Póda i. m. 46.; Mohl i. m. 119–120. Ennek oka talán abban keresendő, hogy 1660-ban és 1661-ben több alkalommal valóban kövesdi plébánosként keresztelt, illetve esketett Sopronban, és 1665. február 25-én lett újra a városplébánia káplánja. GyEL Mikrofilmtár. III/278. tekercs. Sopron. Kereszteltek és házasultak anyakönyve 1652-től. 171., 178., 186., 240. lap.

⁹⁶ Mohl i. m. 119.

⁹⁷ Farkas i. m. 446.

⁹⁸ Can. Vis. 1663. Közli: Buzás 1967. 295.

⁹⁹ SLIV/1003. aa. Lad. XLI. et LL. Fasc. VIII. Nr. 268. „*Tisztelendeő Kalechia Peter Uykerj Plebanus Uramhoz?*”

¹⁰⁰ GyEL Mikrofilmtár. III/278. tekercs. Sopron. Kereszteltek és házasultak anyakönyve 1652-től. 158., 168., 171., 178., 186., 203., 207., 240. lap.

1664 után esetleg a lövői¹⁰¹ híveket gondozta, mielőtt visszatért Sopronba. Valószínűleg a nagy paphiány következtében¹⁰² volt szükség a városplébánia káplánjára, aki korábban évekig maga is plébánosként szolgált, tehát rendelkezett a plébánia vezetéséhez szükséges gyakorlattal.

Az ötvenes éveiben járó Kaleschiák Péter tehát 1665. február 25-én tért vissza Sopronba,¹⁰³ megkapta korábbi oltárjavadalmát és 1688-ig megtartotta. Sopron rendszerető, buzgó, szorgalmas és alázatos érzésű káplánja volt, előljárói megbecsülésének örvendett.¹⁰⁴ Pályája fokozatosan ívelt felfelé: 1676. november 4-én Győrbe távozott, ahol Kuzmits Péter kanonok közbenjárására magyar karkápláni állást kapott. Tíz évig tartó székesegyházi karkáplánság után 1687-ben győri kanonoknak nevezte ki Kollonits Lipót püspök.¹⁰⁵ A győri káptalan számadáskönyve szerint nagyjából június végén (*circa finem Junij*) iktatták be stallumába.¹⁰⁶ Egyúttal mosoni főesperes is volt, 1692-től pedig soproni főesperes.¹⁰⁷ Négy ízben tett végrendeletet: 1693. június 17-én és november 12-én, valamint 1694. március 18-án és április 4-én. Az egyházi intenciók sorában többek között a krapinai plébánosra és a helyi ferencesekre, a császárfalusi templomra, a soproni plébániára, a bánfalvai pálosokra, a győri székesegyházra, az abdai Szent József kápolnára, a fehértói és a vámosi templomra is hagyott kisebb-nagyobb összeget.¹⁰⁸ Halálát Bedy Vince 1696. március elejére valószínűsítette: „e hó 18-án és 27-én vették fel hagyatékából örökrészüket testvére, Mihály és a győri magyar kongregáció. 1696. február 1-én még élt, mert a szentmártoni kolostornak ekkor rendelt vagyonából 10 forintot.”¹⁰⁹ Az utóbbi dokumentumból valóban úgy tűnik, mintha az összeget Kaleschiák adta volna a kolostornak,¹¹⁰ hátrahagyott vagyonának egy nappal korábban keltezett összeírása szerint azonban január 29-én hunyt el, és a dokumentum máshol is azt támasztja alá, hogy ekkor már eltávozott az élők sorából: „*pie defuncti D[omi]ni Adm[odum] R[everen]di Petri Kalechák*”.¹¹¹

¹⁰¹ Mohl i. m. 119.

¹⁰² A nagy paphiány miatt kényszerült arra Kuzmich Péter – 1672-től győri mesterkanonok, 1674 és 1676 között komáromi főesperes –, hogy 1671. május 30-tól 1675. április 20-ig egyúttal kőszegi, 1675. március 29-től 1676. június 17-ig soproni plébános is legyen. Pfeiffer János: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Görres Gesellschaft, München, 1987. 148.

¹⁰³ Póda i. m. 46.; Mohl i. m. 119–120.

¹⁰⁴ Bán, Egyháztörténet, 201., 220., 239., 260.

¹⁰⁵ Bán, Kaleschiák, 87–88.; Bedy i. m., 447–448.

¹⁰⁶ GyEL II. Győri káptalan levéltára. 1. A győri káptalan magánlevéltára. d. Feudáliskori gazdasági iratsorozat. Nr. 4. (Bedy Vincénél: V. Számadáskönyv). 270. lap.

¹⁰⁷ Bán, Kaleschiák, 87–88.; Bedy i. m., 447–448.

¹⁰⁸ GyEL II. Győri káptalan levéltára. 2. A győri káptalan hiteleshelyi (országos) levéltára. 302. Fasc. 29088. sz.

¹⁰⁹ Bedy i. m. 447–448.

¹¹⁰ GyEL II. Győri káptalan levéltára. 1. A győri káptalan magánlevéltára. b. Cimeliotheca et theca sorozat. XLIII. d. Kanonoki autographok I. 488. sz.

¹¹¹ GyEL II. 1. f. Testamenta. I. d. 1. sz. Kaleschiák javaival, többek között könyvtárával is érdemes lenne behatóbban foglalkozni. A leltárban „Jus Canonicum et Civile” néven felvett két könyv egyike a győri

Ő kezdte el a soproni városplébánián 1652. augusztus 1-jén a keresztelesek és házasságok anyakönyvezését, az elhunytak nevét azonban csak 1676. január 1-től jegyezte fel. A mintegy 1200 lapos anyakönyv mellékleteként az általa fontosnak vélt helyi történéseket – például az 1656–1657. évi pestist és az 1669-ben kiütött tűzvészt – is feljegyezte. Jellemzést adott a kor soproni plébánosairól,¹¹² de a város huszonegy oltárjavadalmát, a hozzájuk kötődő szolgálatokat és birtokokat megörökítő – Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok által elkészített jegyzéken alapuló – 1673-as conscriptiót is neki köszönhetjük.¹¹³

P. Szőke Domonkos OSB

Amikor az idős Birhány István végrendelkezett, utolsó akaratának végrehajtásával vitézlő Csákány (Csókányi) Mihályt, Szombathely mezőváros bíráját és Szőke Domonkos szentmártoni (pannonhalmi) bencés szerzetest bízta meg. A már említett 1688. március 19-én keltezett dokumentumot Szőke kövesdi plébánosként írta alá: „*Pater Dominicus Szőke Plebanus Kövesdiensis*”.¹¹⁴ Hivatali idejét nem tudjuk pontosan meghatározni, mindenestre 1693-tól 1700-ig szerzetesként a győrszentmártoni hívek lelki gondozását látta el.¹¹⁵ A pannonhalmi rendtörténetben a következőket olvashatjuk Domonkosról: „a győrmegyei Abdán született, magyar nemesi család sarja; 1693-tól Pannonhalmán magyar szónok és sekrestyeigazgató, 1697–1700-ig alperjel, ettől kezdve Deákiban szónok. [...] Midőn 1701-ben a plébános [Fáy Zoerard] meghalt, utóda Domonkos lett”.¹¹⁶ A felvidéki Deákiban (ma: Diakovce, Szlovákia) ő kezdte el a vegyes anyakönyv vezetését: a kereszteleseket 1700. március 31-étől, az esketéseket április 18-ától, a temetéseket pedig április 22-étől jegyezte fel. Az anyakönyv 1700. augusztus 28-i (házassági) bejegyzésénél már plébánosnak (!) írta magát: „*Ego P[ater]. Dominicus p[ro]. t[empore]. Plebanus Diakiensis*”.¹¹⁷ Meghalt Deákiban, 1709. október 4-én. Feljegyezték róla, hogy több karénekes könyvet állított össze, buzgó és tanult ember volt.¹¹⁸

székesegyházi könyvtárban megtalálható *Corpus juris civilis* (1590) lehet, amelyhez 1666-ban jutott hozzá. *Vásárhelyi Judit*: A győri székesegyházi könyvtár possessorai. II. Az „erdélyi” gyűjtemény. III. Győri könyvtulajdonosok. In: Magyar könyvszemle. 1980. 3. szám. 230–263, itt: 250.

¹¹² Bán, Kaleschiák, 88–89); Póda i. m., 45–64.

¹¹³ *Dominkovits Péter*: Javadalmak – javadalmasok – patrónusok (Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének, várospolitikájának a kutatásához, a 17. század első feléből). In: „In labore fructus.” Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk.: Nemes Gábor – Vajk Ádám. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 77–102, itt: 80.

¹¹⁴ VaML V. 107./a. ee. Birham-féle alapítvány számadásai 1687–1849. 4. d. Vegyes iratok. (1688. március 19.)

¹¹⁵ GyEL I. 1. o. Egyházkorm. 1849/1955. Különgyűjtemény: Plébánosok. Győrszentmárton.

¹¹⁶ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. IV. k. 185., 679.; V. k. 148.

¹¹⁷ MOL Mikrofilmtár. 51243–51244. tekercs. Deáki. Vegyes anyakönyv. 1., 291., 403. lap.

¹¹⁸ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. IV. k. 605.; V. k. 730.

P. Komáromy (Komáromi) János Ignác

Komáromban született az 1660-as évek második felében, polgárcsalád gyermekeként.¹¹⁹ A győri jezsuita gimnáziumban 1686-ban poétikát, 1687-ben retorikát tanult. Esztergomi növendékként 1689. február 2-án iratkozott be a bécsi Pazmaneumba. Itt folytatta filozófiai és metafizikai tanulmányait, majd 1691. május 15-én a filozófia borostyánkoszorúsává (*baccalaureus*) avatták. A teológiát 1692 és 1694 között végezte el. Bécsben szentelték pappá 1694. március 27-én. (Ekkor már az Ignác nevet is viselte.)¹²⁰ A német-kövesdi plébániára Nagy Ferenc locsmándi kerületi esperes vezette be és iktatta be, az investitúrát Dvornikovits Mihály győri vicarius végezte.¹²¹ Plébánosi kinevezésére valószínűleg közvetlenül felszentelése után sor került, ezt azonban források hiányában nem lehet biztosan megállapítani. Komáromy lövői plébános is volt: amikor 1695. november 21-én megkezdte a lövői anyakönyvek vezetését, kövesdi és lövői plébánosnak, egyúttal páternek írta magát.¹²² Hogy mindkét egyházközséget ő vezette, azt az anyakönyveken kívül az 1697-es vizitáció is megerősíti,¹²³ az 1699. évi egyházlátogatás jegyzőkönyvében pedig a következő mondat olvasható, melyet saját kezűleg jegyzett fel: „P[ater]. Joannes Ignatius Komáromi, Parochus Kövesdiensis et Lőveiensis in bonis Illustrissimi D[omini]. Georgy Szecseny.”¹²⁴ Kettős neve és páter megszólítása arra utal, hogy szerzetes volt. Miután a lövői plébánia vezetését 1700 júniusában Czuppon János vette át,¹²⁵ Komáromy már csak a kövesdi híveket gondozta. A locsmándi főesperesség keltezetlen, de a lövői és a (fertő)szentmiklósi plébánosok szolgálati ideje alapján az 1700. év második felére, vagy 1701-re datálható összeírásában is Komáromi neve szerepel.¹²⁶ 1702-ben ő keresztelte meg nagyságos Dongó Gergely és Sillagy (Szilágyi) Katalin egyik gyermekét, Ferencet.¹²⁷ Ugyanez év május 23-án mint páter és helybeli plébános nevezte meg magát („*patre Joanne Komáromy Plebano Loci*”).¹²⁸

¹¹⁹ Születésének éve nem állapítható meg pontosan, még a komáromi anyakönyvek segítségével sem. Az 1697. évi vizitáció mintegy 33 évesnek írja, 1686-ban pedig 18 évesnek mondták. Születési évét így 1665 és 1669 közé tehetjük. Can. Vis. 1697. Közli: Buzás 1969. 407–409.; Fazekas, Pazmaneum, 802. sz.

¹²⁰ Fazekas, Pazmaneum, 802. sz.; Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13. Bp., 2004. 2299. sz.

¹²¹ Can. Vis. 1697. Közli: Buzás 1969. 407–409.

¹²² GyEL Mikrofilmtár. III/193. tekercs. Lövő, Vegyes anyakönyv. A Keresztelési anyakönyv elején 1695. december 27., a Házassági anyakönyv elején, a 290. lapon 1695. november 21. szerepel. Vö.: Mohl, i. m. 119.

¹²³ Can. Vis. 1697. Közli: Buzás 1969. 410.

¹²⁴ Az 1699. évi egyházlátogatás részére beküldött jelentés: ELTE Egyetemi Könyvtár, Kéziratok és régi nyomtatványok osztálya. Collectio Hevenesiana. Tom. 66. 277. p. Vö.: Mohl, i. m. 119.

¹²⁵ Mohl, i. m. 120. Mohl írja, nyilván lövői adatok alapján: „1699. után Komáromy névvel többé nem találkozunk. Elköltözött alkalmasint az örökkévalóságba.” A lövői anyakönyvből megállapítható, hogy 1700. május 29-én még Komáromy, június 29-én már Czuppon keresztelt. Ő is a Pazmaneumban tanult, 1699. április 18-án subdiaconus lett: Fazekas, Pazmaneum, 953. sz.

¹²⁶ GyEL I. Püspöki levéltár. 1. Egyházmegyei Hatóság iratai. a, Keresztély Ágost iratai. I. kötet. 541–550. p. (Újabban: 402–410. p.) A dokumentumot az 1700. év elejénél helyezték el a kötetben.

¹²⁷ GyEL V. Sopronkövesd. Vegyes anyakönyv. Kereszteltek I. 1. lap.

¹²⁸ MOL P623 II. 19. sz. 145. cs. 145. A 1–27. Kövesdi Dongó Gergely Ur Levelleinek párjok. p. 18.

Az 1703. évi bordézsmajegyzékben is még kövesdi plébánosként jegyezték fel;¹²⁹ azonban a (nagy)cenki plébánia üresedése alkalmával, 1703. április 12-én már Nylas Ferenc kövesdi plébános keresztelt,¹³⁰ és a következő évi dézsmajegyzékben is az ő nevével találkozunk.¹³¹ A vasszentmihályi anyakönyv 1723-tól rendelkezésre álló kötetében található feljegyzés azonban 1702-től már szentmihályi plébánosként említi Komáromit.¹³² A fennmaradt források alapján Komáromy János kövesdi szolgálata 1695 és 1702/03 közé tehető. Ezután 1710 januárjáig Vasszentmihály,¹³³ 1715/16-ig Dozmat,¹³⁴ majd valószínűleg a következő években Pázmándfalú plébánosa volt, s ezalatt a péri hívek lelki gondozását is ellátta.¹³⁵ 1720. január elejétől haláláig Mezőörs plébánosa.¹³⁶ 1727-ben panaszos soraival fordult Kontor István püspöki helynökhöz, mivel az egyik filiában, Rétalapon azt felelték a hívei az egyházi adót szedő egyházfinak, „ha akarunk adni adunk, ha nem, akkor nem...”¹³⁷ Komáromi 1734. március 25-én keresztelt utóljára Mezőörsön, ettől kezdve nem találkozunk kézírásával. Halálának időpontja nem állapítható meg, mert a mezőörsi meghaltak anyakönyve csak az 1737. évvel kezdődik.¹³⁸ Hozzávetőlegesen 65–68 éves korában hunyt el, papságának 40. esztendejében. Nem állíthatjuk biztosan, hogy kövesdi plébánossága Szőke Domonkos szolgálatának közvetlen folytatása volt. Mivel utóbbi 1693-tól már nem, Komáromy János pedig 1694 márciusa előtt még nem lehetett helyi plébános, három eshetőségre gondolhatunk: vagy átmeneti ideig nem volt pap a faluban, vagy valamelyik szomszédos (közeli) plébániáról látták el a hívek lelki gondozását, de az is elképzelhető, hogy ezen idő alatt is volt Kövesdnek saját lelképásztora, akinek nevét ma már nem ismerjük.

A kövesdi plébánia példáján keresztül is látható, hogy a kisebb települések, falvak 17. századi lelképásztori archontológiájának elkészítéséhez, pontosításához nemcsak az anyakönyveket és az egyházlátogatási jegyzőkönyveket, hanem más, akár világi forrásokat is kitűnően lehet hasznosítani; amennyiben a forrásadottságok ezt lehetővé teszik.

¹²⁹ MOL P623 II. k. 19. sz. 150.cs. H 1–19. Regestrum super Jure Montano et Decima Promonthory Kövesdiensis conscriptum Anno 1703. p. 259.. Neve az 1699. évi jegyzékben is megtalálható. Uo. p. 235. „Kövesdy Plébá[nos] Komáromy János Úr”.

¹³⁰ MOL Mikrofilmár. A1858. tekercs. Nagycenk. Vegyes anyakönyv. 165. lap. E bejegyzésből ismerjük szerzetesi nevét: Franciscus Antonius Nylas. Az Antal nevet a kövesdi anyakönyvek tanúsága szerint nem használta.

¹³¹ MOL P623 II. k. 19. sz. 150.cs. H 1–19. Regestrum super Jure Montano et Decima Promonthory Kövesdiensis conscriptum Anno 1704. p. 265. „P. Nylas Ferencz”

¹³² Az anyakönyvek 1723-tól kezdve maradtak fenn. VaML Mikrofilmár. 349. t. Vasszentmihály. Házasultak anyakönyve, első lap.; SzPL Géfin-hagyaték. Papi névtár. Vasszentmihály. V. ö.: Vasszentmihály, in: Magyar Katolikus Lexikon. XIV. Szent István Társulat, Bp., 2009. 847.

¹³³ VaML Mikrofilmár. 349. t. Vasszentmihály. Házasultak anyakönyve, első lap.; SzPL Géfin-hagyaték. Papi névtár. Vasszentmihály.

¹³⁴ Dozmat, in: Magyar Katolikus Lexikon. II. Szent István Társulat, Bp., 1993. 695.

¹³⁵ *Karácsonyi Sándor*: Pér község és plébánia története. Győr, 1941. (2. kiadás: Magyar Műhely, 1998.) 180–181.

¹³⁶ GyEL Mikrofilmár. III/199. tekercs. Mezőörs, vegyes anyakönyv. Az 1720. évnél.

¹³⁷ *Varga Imre*: A Canonica Visitatio. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1. k. 1989. Főszerk.: Uzsoki András. 337–355, itt: 347.

¹³⁸ GyEL Mikrofilmár. III/199. tekercs. Mezőörs, vegyes anyakönyv. Az 1734. évnél.

MŰHELY

Koppány Tibor

Soproni mesterek a Dunántúl
16–17. századi építészetében –
Egy 17. századi soproni ácsmester,
Picheler János példája

A 16–17. század, különösképpen az 1541 utáni időszak állandó török háborúinak kora a végvárak építési munkái, erősítése kivételével köztudomásúan aligha kedvezett az építészetnek. A nagy végvárak építése a bécsi udvar, illetve a Haditanács által kiküldött szakemberek, főként itáliai építőmesterek irányítása, tervei alapján folyt, bár azokon is részt vettek hazai kőművesek, kőfaragók, ácscok és más iparosok. Az utóbbiak azonban – a rendelkezésre álló levéltári források alapján – a végvárak mögötti területen épülő magánföldesúri udvarházak és kastélyok építési munkáin szerepeltek nagyobb számban.

A Dunántúlon építési szakemberek csak a városokban voltak, azok között is elsősorban a szabad királyi városi előjogokkal bíró Sopronban. A város műemléki topográfiajának várostörténeti bevezetője 1526-ban Ágoston és Mátyás kőfaragókat, 1540-ben szakmájának megjelölése nélkül Ferenc mestert, a század második felében pedig a valószínűleg olasz Schuana (Zuana) Pétert, Saller János és Hutter kőműveseket, 1568-ban Ludwig Stainmetz kőfaragót, a wormszi származású Gazcklin Benedek kőművest, 1597-ben pedig Wiemrer Móric nürnbergi építőmestert említi.¹

A végvárak mögötti területen meginduló magánföldesúri vár és kastélyépítések sem nélkülözhatték a soproni mestereket, akik a levéltári forrásokban a század közepső évtizedeinek egyik legnagyobb építetője, Nádasdy Tamás nádor építkezéseivel kapcsolatban jelennek meg. A sárvári vár nagyszabású reneszánsz átépítésének befejező munkái közé tartozott a lakoszobák cserépkályháinak elkészítése. 1559. szeptember 10-én a Nádasdy-javak legfőbb irányítójának, Sennyey Ferencnek a parancsára 40 dénár borralalót fizettek a soproni János fazekasmesternek.² Ugyancsak 1559-ben a nádor épülő bécsi háza számára a soproni Berkes Egyed mester zsindely és lécszegeket gyártott.³ 1560. január elején Sombory Gergely tisztartó Sopronkeresztúrról írta Nádasdy Tamásnak az ottani kastély építésével kapcsolatban: *Sopronba az polgármester és bíróhoz az Nagyságod levelét el küldtem az ivég ablak csinálóért, kocsit es küldtem érte.*⁴ A sárvári várban dolgozott 1560

¹ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Magyarország műemléki topográfiaja. II. Bp., 1956., 129.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), A Magyar Kamara Archivuma, E.185. Archivum familiae Nádasdy. B. 1546. Missiles Sombory Gergely f.39-40. A Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban MTA) Művészettörténeti Intézete, Adattár (a továbbiakban Nádasdy levéltár).

³ MOL, Nádasdy levéltár, B.1558.p.106-107/b.

⁴ Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Sombory Gergely levelei Nádasdy Tamáshoz. Történelmi Tár, 1911., 171.

körül Martin Moser kőfaragómester is, aki abban az évben vásárolta meg Sopronban az Új utca 11. számú házat.⁵

Az 1560-as években építtette át a középkori egervári kastélyt Nádasdy nádor Krisztof öccse számára. Az akkor ott dolgozó mesteremberek között volt *Magister Ludovicus lapicida Soproniensis*, a kastély ablakai kőkeretének készítője, aki 1567. február 8-án 16 forintot vett fel Egerváron.⁶ A Nádasdyaknak dolgozott ebben az évben, a cenki szőlőjünkben épülő pincén *Magister Bartolomeus Murator Soproniensis* is, neki október 18-án fizettek 8 forintot.⁷

A dunántúli építetők nemcsak szakembereket foglalkoztattak Sopronból, hanem más módon is igénybe vették a város segítségét. A század közepétől ismert a soproni téglavető és -égető, valamint mészégető működése, amely a város szükségletein túlmenően eladásra is termelt. A városnak kiterjedt erdei voltak, az innen származó épületfa forgalmazásán túlmenően faanyag beszerzésével és eladásával is foglalkoztak. 1583-ban többek között 20 szekérre való fát kért Viczay György Lózson megkezdett kastélya építéséhez,⁸ 1585-ben pedig Körtvélyessy János, a győri püspök tiszttartója a már korábban a városból vásárolt téglá és mész után 12 nagy gerendát és 2 kötés szarufát kért a tanácstól, valószínűleg a fertőrákosi kastély építéséhez.⁹ Ugyancsak 1585-ben Dénesfán megkezdett kastélyépítéséhez Cziráky Mózes kért 40 köből égetett meszet a várostól.¹⁰ A városi téglavető fennmaradt számadásainak átnézése további dunántúli építkezésekhez nyújtanak adatokat.

A 17. század a megelőzőnél bőségesebb adatokat szolgáltat a város és a dunántúli építkezések kapcsolatáról. Ezekből csak néhány példát említek. A műemléki topográfia bevezető tanulmánya számos ismert nevű városi kőfaragót és kőművest sorol fel: 1532-ből Münzer Mihály, 1633-ból Müller János, 1637-ből Krausz Jakab kőfaragókat, 1639-ből Nagy László kőművest.¹¹ A levéltári adatok ebből a századból is főként üvegesek és kőfaragók dunántúli szerepléséről nyújtanak felvilágosítást. 1628-ban Szily Gáspár számoltató a hegykői Nádasdy udvarház építéséről fennmaradt elszámolásában szerepel az *Soprony Üveg jarto*, egy évtizeddel később, 1637-ben ugyancsak egy soproni üvegesnek fizetett gróf Batthyány Ádám generális rohonci központi pénztára a rohonci kastélyban és a szalónaki várban végzett munkájáért.

Sopronban az üvegesek mellett számos más, építkezésnél szükséges mesterség képviselői működtek. Az 1671-ben a Sibrik család által Batthyány Kristófnak eladott bozsoki

⁵ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok II. Bp., 1982., 680. és *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008., 259.

⁶ MOL, Nádasdy levéltár, B. 1559. Számadások, p. 180/b.

⁷ Ugyanott, p. 203.

⁸ *Házi Jenő*: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928., 130.

⁹ Ugyanott, 149.

¹⁰ Ugyanott, 146.

¹¹ *Csatkai – Dercsényi i.m.*, 129.

felső kastélyt új birtokosa átépíttette és bővítette.¹² Új torony épült, aminek tervrajzát Békássy Miklós ottani tisztartó 1688-ban elküldte Rohoncra Batthyányhoz, és ahogyan írta: *az irant valaszat várom*.¹³ Két nappal későbbi leveléből kiderül, az ácsok addig nem tudják a torony sisakját összerakni, amíg a tetején lévő gombot Sopronból meg nem hozzák, és nem tudják a súlyát.¹⁴ A torony tetejére tervezett fém, valószínűleg rézből készült díszgombot ezek szerint soproni rézműves mester készítette.

A fenti példák azt bizonyítják, hogy a sokféle szakiparossal rendelkező Sopron szabad királyi város a kora újkorban a Dunántúlban a töröktől meg nem szállt területén egyedülálló lehetőségekkel rendelkezett. Az alábbiakban a soproni mesterek szerepvállalásának egy figyelemre méltó példáját részletesebben ismertetem.

1688. március 10-én a Vas megyei Asszonyfalván, a mai Ostffyasszonyfán Ostffy Miklós szerződést kötött Picheler János ácsmesterrel¹⁵ arról, hogy az fából házat épít neki az említett faluban. A szerződés a vállalkozó Picheler kézírásával maradt fenn az Ostffy család levéltárában, az elején és a közepe táján szakadt állapotban, ahhoz azonban elégséges szöveggel, hogy megállapítható legyen az elképzelt ház és annak formája, illetve a mester által vállalt munka.¹⁶

A házépítésre azért volt szüksége Ostffynak, mert előző lakóhelyét, családjának ősi, középkori eredetű kastélyát 1680-ban császári parancsra megsemmisítették. Ostffy ugyanis annak a dunántúli evangélikus nemességnek volt a vezéralakja, amely megtagadva Lipót császárnak az evangélikus lelkészek száműzetését elrendelő parancsát, fegyvert fogott Fekete István kőszegi lelkész és dunántúli püspök védelmére. Fekete püspököt Ostffy asszonyfalvi kastélyába fogadta, aminek hírére felsőbb utasításra Esterházy János győri vicegenerálist az állig felfegyverzett győri német várórség élén az asszonyfalvi kastély ellen küldték. 1680. augusztus 4-én Esterházy a következő levelet küldte Batthyány Kristóf dunántúli főkapitányhoz: *„Tegnap hogy az lovakrol le szállottunk, küldte Czengről az obester Furlain uram az Hadakozó Tanács parancsolatiat, melyet csak tegnap hoztak kezeihez, parancsoliak neki, hogy az Kastelyt itten demoliálják, addig semmi képpen el ne távozzék, a míg azt végre nem viszi, immár bizony nem tudom, ma fog e hozza, vagy holnap, de meg tart holnapig is a munka raita, az minemő falai vannak, bár inkább Esztergom es Buda falait vonhatnánk, mint ezt.*”¹⁷

A győri sereg közeledtére a felfegyverzett nemesi sereg megfutott, Ostffy és Fekete püspök elmenekült, a védtelenül maradt kastélyt földig rombolták, Ostffy javait pedig

¹² MOL, A herceg Batthyány család levéltára, P.1313. Senioratus. Ladula 9. no.126.

¹³ Ugyanott, Miss. no. 5681.

¹⁴ Ugyanott, no.5682.

¹⁵ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok I–II. Bp.,1982. 1031. sz. Pichler János ács az ausztriai Hauseck helységéből való, 1682. szeptember 11-én esküszik fel polgárnak.

¹⁶ MOL, P.532. Az Ostffy család levéltára (a továbbiakban Ostffy lt.), 1.csomó, T. Fasc., folio 323.

¹⁷ MOL, Herceg Batthyány család levéltára. P.1314. Missiles no.12.022. Idézi *Gerőné Krámer Márta*: Adatok a nagyecenki volt Széchenyi-kastély építéstörténetéhez. In: *Építés–Építészettudomány* 5 (1973), 3–4., tévesen Nagyecenkre vonatkoztatva.

elkobozták.¹⁸ A pusztítás oly mértékű volt, hogy Esterházy vicegenerális 1681. október 23-án így írt Sopronból, az ottani országgyűlésről: *Eszterházy Janos Csaszar, és Koronas Kyraly Urunk eö Fölséghe Györy, és ahoz tartozando veghazainak Vice Generalis Kapitanya, ... az midön eö Fölséghe Parancsolattyából Ostffy Asszonyfalva alatt voltunk, valamenny Leuelek ott Szellel el hányttattanak, azokat mind eösze szedettem.* Esterházy az iratokat zsákba rakatta és lepecsételte, majd átadta Pozsgay András szolgabírónak, hogy adja tovább Ostffy Miklósnak.¹⁹

Az idézett soproni országgyűlés Ostffy Miklós panaszára megtárgyalta a fentieket és elrendelte javainak visszaadását. Mindenesetre évek teltek el, mire Ostffy visszatérhetett Asszonyfalvára. Visszakapott birtokai központjában végül 1688-ban építtethetett új lakóházat magának Picheler János ácsmesterrel, az említett szerződés alapján, amelyet Örsy Mihály vasi szolgabíró előtt kötöttek. Ennek szövege a következő volt:

Contractus ... [kiszakadt, hiányos szöveg]... Soprony Ács Picheler Jánossal, az ki Soprony vároшы Polgáris alkudott meg ily forman hogy it Asszonfalvan egy Pinczet az földben boronabul, fölöttö egy kamorat és annak is fölöttö egy hazat kötesekre folyosojavall köröskernyül és rea jarando gradicscsaval egy szoival az sendel föl veresen kívüül leczezesigh minden ács mesterseghez valo munkajat azon három Contignationak veghez fogja vinyyi az emeletet Ács János, kiért ígért Ostffy Vramis neky alku keppen kesz penzt f. 30. és egy köből Buzát az mint hogy in instanti megis atta ö kegyelme az tiz forintyat neki, tettek mind a ket reszrül tiz taller kötest. A ki közülök ö kegyelmek az alku meg masolna, az meg allo fél az meg nem allo félen vigore solum praer... [kiszakadt, hiányos] ... meg vehette. Kirül adom ezen testimonialisomat kezem irasa és petsetem alat. Actum Asszonfalva die 10 marty 1688.

Idem qui supra Michael Örsy Judlium Comitatus Castriferrei. [Vörös viasz pecsét] P.S. Maganak az Mesterembernek Ostffy Vrammal lévén asztala, az vele levö Legenyeknek penigh fölöstökömrre kenyér, ebedre és vacsorara föt etelek fognak jarnyi migh az munka tart. Actum 10 Marty 1688.

A ház, amelyet szerződése szerint Picheler János felvállalt Ostffy Miklós számára, fából készült, mégpedig boronaszervezettel, ami azt jelenti, hogy lehántolt és durván megfaragott, a sarkokon egymáson átmetsződő fatörzsekből készült, a földbe mélyített pincétől – amelynek a falait alkotó fatörzseket felszínükön megszenesítve kellett hogy összerakják – a felette lévő földszintig és az afölötti emeletig, a belső lakótérben simára bárdolt felülettel. Az emeleten köröskörül ugyancsak fából ácsolt külső folyosó húzódott, a tető valószínűleg föléje kinyúló ereszével fedve, s az arra felvezető külső falépcsővel. Az épület feletti tetőszerkezetet a szerződés szövege szerint faszindely fedte. A szerződés szövege nem jelöli meg, hogy a három szint helyiségei milyen célt szolgáltak. Közülük a pincét feltételezhetően a bor és az élelmiszerek tárolására használták, a földszint lehetett a nappali tartózkodás színtere, az emelet pedig a hálólhelyé. A kor szokása szerint a tűzve-

¹⁸ Chernel Kálmán: Kőszeg szabad királyi város jelene és múltja II. Szombathely, 1878., 116–117.; *Hetyéssy István*: Ostffyasszonyfa ostroma és „ismeretlen” megmentője. In: Vasi Szemle 28 (1974), 243–250.

¹⁹ MOL, Ostffy lt. 1.cs. D.fasc. no. 116.

szélyes konyha különálló épületben kaphatott helyet, és önálló épülete lehetett a feltétlenül szükséges istállónak, valamint más, gazdasági célú épületeknek.

Az új ház építésének előzményeit ismerve a tehetős, jómódú Ostffy Miklós számára ez az egyszerű, emeletes faépület a korábbi, kőből vagy téglából épült, sokkal gazdagabb kastéllyal szemben szükségszerűen megalkuvást jelentett. Későbbi sorsa ismeretlen, nem tudható, meddig állt és mikor építettek helyette maradandó anyagból más, a nemesi és földbirtokos család anyagi helyzetéhez méltóbb lakóhelyet.

A szerződésnek még két figyelemreméltó szövegrésze van, az egyik a fizetség, a másik a mesternek és legényeinek ellátása a munka végzésének idejére. A készpénzben fizetett 30 forint és a természetben adott egy köből búza abban a korban – a szöveg szerint ugyanis kölcsönösen megalkudtak benne – tisztességes juttatás volt. A készpénzből előlegként fizetett 10 forint egyrészt az ácsmester részére az építkezéshez szükséges szerszám és anyag beszerzését biztosíthatta, másrészt – amint a szövegből kiderül –, az építető és építő számára kölcsönös biztosíték volt. Az utóiratban feljegyzett étkeztetés azért feltűnő, mert az ismert építési szerződésekben sehol nem olvasható, hogy a mester az építető nemes úrral azonos asztalt, vagyis étkezést kapott volna. Az azonban természetesnek tartható, hogy az ácslegények ebédre és vacsorára főtt ételt kaptak a munka végzésének idején.

A szerződés, amelyet Picheler mester saját kezűleg vetett papírra, egy olyan öntudatos „Soprony városy Polgar” írása, aki tisztában volt szabad királyi városi polgári létével és abból eredő jelentőségével, amit megbízója is elismert. Mindez a Dunántúl építészetében sok helyen megtalálható soproni mesterek jelentőségét bizonyítja: azt, hogy iparos mestereivel a város még a 17. század végén is komoly szerepet játszott e téren.

A Szentlélek-templom Rieger-orgonája 2012-ben volt 100 éves. Ebből az alkalomból december 30-án ünnepi szentmisét tartottak, amelyen Horváth Imre városplébános emlékezett meg a templom eddigi orgonáiról, s áldotta meg további szolgálatra a százéves hangszeret. E neves jubileum alkalmából került sor a templom orgonatörténetének részletes feltárására.

Sopron legelső orgonái

A források már a 15. század derekától hírt adnak Sopron orgonáiról. Legfőképpen végrendeletek szólnak orgonaépítésre vonatkozó hagyatékról. Sajnos, olyan írásos emlék nagyon kevés maradt fenn a 15–16. századból, amely közelebről körülírna egy orgonát. Sopron környékén legkorábban a 16. század végéről sikerült egy orgona részletesebb leírását fellelni a bécsújhelyi városi levéltárban.¹ Sopronban legfeljebb az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adnak némi tájékoztatást a 17. századtól, de a 15–16. században ilyen iratok még nem állnak rendelkezésre.

Ismereteink szerint legkorábban 1476-ban a Szent Mihály-templom már meglévő orgonájáról esik szó, amikor a Szent Anna-oltár javadalmát élvező papnak előírják, hogy minden vásár- és ünnepnap orgonáljon.² S mivel az organisták nevei az elkövetkező közel száz év alatt végigkísérhetők, ez bizonyíték arra, hogy a templomnak ebben az időben végig működőképes orgonája volt. A Szent György-templomnak 1515-ben már bizonyára volt orgonája, mivel az organistának Szent György ünnepén fizettek a játékáért.³ A hangszer építójének nevét itt sem tudjuk. Az egykori várarok menti Boldogasszony-templomban 1521-ben orgonaszóval kísért adventi énekes misék voltak, azonban orgonája ekkor már régi lehetett, mert egy 1529-es végrendeletben új orgona megvételre tettek adományt.⁴ A török veszedelem hírére azonban 1532-ben – a Belváros hathatósabb védelmére – ezt a templomot lebontották, s berendezéseit a Szent György-templom kapta meg. Talán ez a kis hangszer lehetett a Szent György-templom processziós regálja.

A ferences templom – azaz a mai Nagyboldogasszony (Bencés) templom – a lutheránus szellemben prédikáló Kristóf szerzetesről lett nevezetes a lakosság szemében. Az 1524. október 30-án a polgárság köréből bűnösnek nyilvánított, s büntetésül nyilvános

¹ Wiener Neustadt, Stadtarchiv Cc. N° 90/1–2 jelű iratok, 1579: a helyi plébániatemplom orgonájának építésére vonatkoznak. Ld. részletesebben: *Kormos Gyula: Sopron és környéke evangélikusainak orgonái I. Magyar Egyházzene 8 (2000/2001), 1. szám, 61–104.* (a továbbiakban: *Kormos 2000/2001*)

² *Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek (Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerületéhez) I. kötet. Sopron, 1910. 117.*

³ *Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 16.*

⁴ *Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 201–202.; Kormos 2000/2001.*

bűnvallásra ítélt Paul Moritz kalmárnak a vizsgálóbizottság, a polgármester, a városbíró, a tanács és a bámulók sokasága jelenlétében háromszori harangozás és orgonajáték után kellett bűnhődnie tetteért.⁵ Bár az orgona létét a vizsgálati jegyzőkönyv bizonyítja,⁶ a hangszerről és későbbi sorsáról azonban bővebbet nem tudunk.

Nem valószínű, hogy Sopron többi kápolnijában pozitív vagy regál lett volna, hiszen a városnak ebben az időben általában csak egy orgonistája volt. Majd csak az 1600-as évek végétől, az 1700-as évek elejétől, vagyis a katolikusok létszámának növekedésétől lehet számítani arra, hogy a kisebb helyekre is kerül valamilyen hangszer. Így például az ispotály Szent Erzsébet-kápolnijában is csak az 1713. évi vizitáció ad hírt arról, hogy a fából készült kóruson egy kis hordozható orgona áll.⁷ E tudósítás azonban már csaknem 40 évvel a templom-visszaadások utáni időből való.

A Szentlélek-templom (-kápolna) orgonájáról először 1533-ban tesznek említést az iratok, amikor „... az olmützi István orgonakészítőnek az orgonáért, amelyet a Szentlélekben készített...” fizettek ki 20 font dénárt. Mindhárom templomra közös adat az 1549/50-es számadáskönyv bejegyzése, miszerint „Jacob orgonakészítő úrnak január 6-án 4 tallér borraivalót adtunk azért, hogy a 3 orgonát megtekintette és ezek renoválását elvállalta...”⁸ Nyilván a fenti három templomról lehetett szó, hiszen Sopron templomaiban ekkor még csak három orgonáról van tudomásunk.⁹

A reformáció tanainak térhódításával 1565–1583 között az evangélikusok már négy templomban tartottak istentiszteleteket. A Szent Mihály-, a Szent György- és az ispotály Szent Erzsébet-templomában németül, a Szentlélek-templomban pedig magyarul hangzottak el a prédikációk.¹⁰ 1573-ban a magyar evangélikusok azonban a Szentlélek-templomot átengedték a katolikusoknak, s ők a Szent Jakab-kápolnába költöztek át.¹¹ Ekkor még sem az ispotályban, sem a Szent Jakab-kápolnában nem volt orgona.

A Szentlélek-templom első orgonái

A Szentlélek-templom első orgonáját tehát 1533-ban az olmützi István orgonakészítő készítette 20 font dénárért. Jóllehet, mintegy 80 évvel korábban 1452-ben Fraknoi Pál özvegye, Pottendorfi Anna végrendeletében egy oldalkápolna építését írta elő, s elrendelte,

⁵ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron 1939. 55–56.

⁶ „pulsatis organis”: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története I. rész 7. kötet. Oklevelek, levelek és iratok, 1521-től 1531-ig. Sopron, 1929, 129.

⁷ Bárdos i. m. 128.; Kormos 2000/2001, 75–76.

⁸ Bárdos i. m. 17.; Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, a Szent Mihály-templom 1549/50. évi számadása (a továbbiakban a számadások, számadáskönyvek, így Kirchen-Rechnung, Rättung, Kirchen-Raitten, Raitten-Buch, stb., rövidítése: KR.) 11. Ez a három orgona nyilván a Szt. Mihály-, Szentlélek- és Szt. György-templomban lehetett.

⁹ Bárdos i. m. 17.; Kormos 2000/2001, 74.

¹⁰ Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917., 113.

¹¹ Bárdos i. m. 34. és 11. jegyz.

hogy ebbe egy kis orgonát is vegyenek, az oldalkápolna építéséből az anyagi eszközök hiányában nem lett semmi, így orgona építéséről sem tudunk.¹²

Egy jó évszázaddal később, 1670-ben a vizitáció egy 5 regiszteres pozitív orgonát említ, ez azonban egy teljesen új hangszer, amelyet 1668-ban építettek 125 ft-ért.¹³ Sajnos építőjéről nem tudósítanak a gyéren megmaradt korabeli iratok. Nyilván feltételezhető, hogy az előbbi pozitív még ennél is kisebb volt. Ezt az új pozitívot Jacob Harrer regensburgi orgonaépítő javította 16 ft-ért. Az összeget 1690. február 27-én fizették ki neki, és akkor lett kész az evangélikus imaház új orgonájával is.

Az 1713-as vizitáció szerint a Szentlélek-templomban még 5 regiszteres az orgona, míg a Szent Mihályban 12 regiszteres, igen szép külsejű hangszerről számol be, amit még az evangélikusok építettek.¹⁴ Habár az 1745–1776 között működő Primes György városplébános rendbe hozatta a Szent Mihály-templomban az evangélikusok által 1651-ben épített hangszert, a Szentlélek-templomban azonban sem az ő idejében, sem a 18. században újabb orgona nem épült.¹⁵ A régi ötregiszteres kis orgonát Joseph Zeißke bécsújhelyi orgonaépítő 1782-ben 20 ft-ért hozta rendbe. Ugyanebben az évben 3722 ft-ba került a templom restaurálása, ezen belül Dorffmaister István kiváló soproni barokk festőművész munkáját 670 ft-ra értékelték, s az aranyozásért pedig Sedlmayr Andrásnak 485 ft-ot fizettek.¹⁶ Ezután 1784-ben 10 ft-ért Johann Wiest bécsi orgonaépítő, majd végül 1793-ban Christian Kleeblatt soproni evangélikus [!] orgonakészítő még javította ezt a pozitívot.¹⁷ A hézagosan fennmaradt számadások egyike a kóruson egy kis régi orgonáról számol be, de nem jegyzi meg annak állapotát. Így arra következtethetünk, hogy az akkor 122 éves pozitív még nem volt rossz állapotban.¹⁸

Christian Gottlob Kleeblatt orgonája

1801. június 1-én Wachtler Pál apát, városplébános már egy új 8 regiszteres pedálos orgonára kötött 500 ft-ért szerződést az asztalos céhbe előző év októberében belépett¹⁹

¹² Bárdos i. m. 16–17.; Házi i. m. 130–131.; Kormos 2000/2001, 74.

¹³ Bán i. m. 222–223, 285.

¹⁴ Bárdos i. m. 128.; Kormos 2000/2001, 79.

¹⁵ Bárdos i. m. 136.

¹⁶ Bárdos i. m. 145.; a Soproni Városlélebánia Levéltára (a továbbiakban: Vplblt): Wachtler plébános templomi és fundatios számlái, nyugtái (1780–1803) 1782. Sedlmayr számlájából kiderül, hogy ekkor sor került az orgona aranyozására is. 1784. Nr. 8. Nyugta: Quitung über 10 fl welches mir... wegen Rebarirung der Orgel bey den H. Geist von ... Hrr Stat Pfarer Richtig empfangen bescheine den 15 December 784 Johannes Josephus Wiest bürgerlicher orgelmacher.

¹⁷ Vplblt: KR. 1793. 26. old. 37.: An Christian Gottlieb Kleeblatt Orgelmachern bezahlten wegen Reparaturung der Orgeln in der Sct. Michaelis Pfarr= und Heil. Geist Kirchen laut Quittung mit Abbruch 70 fl., vagyis a Szent Mihály templom orgonajavításával együtt 70 ft-ért. Hivatalosan Gottlob Christiannak volt anyakönyvezve, de előfordult Gottlieb alakban is. Később azonban csak a Christian keresztnévét használta.

¹⁸ Vplblt: KR 1790. 50. old.: Inventarium II. Heiligen Geist-Kirche: 1 kleine alte Orgel auf dem Chor. Az orgona állapotát is szokás volt ekkoriban feljegyezni, ha az új, szép kivitelű, vagy éppen már „rhomladozó” volt. Ez azonban itt elmaradt.

¹⁹ 1800. október 8-án lépett be az asztaloscéhbe, ld. Kormos Gyula: Sopron orgonaépítői az elmúlt öt

Christian Kleeblatt²⁰ helyi orgonaépítővel, november 25-i elkészítési határidővel.²¹ A szerződés szövegét kiemelkedő jelentősége miatt teljes egészében közöljük (1. ábra):

Anheut zu Ende gesetzten Dato, ist zwischen Ihr Hochwürden, und Gnaden Herrn Paul Wachtler, Infulirten Abten, Dom-Herrn und Stadt-Pfarrer allhier, und Herrn Christian Kleeblatt, bürgerl. Orgelbauern allhier, folgender Kontract geschlossen worden, und zwar:

Erstlichen verspricht gedachter Herr Christian Kleeblatt zur hiesigen Heilig. Geist-Kirche eine neue Orgel wie der beyliegende Abriss, von einen saubern Körper und Bildhauer Arbeiten herzustellen, welche in folgenden Registern oder Mutationen bestehen soll: als

Das Principal Register 4 fuß, von guten Zinn.

Ein Octav 2 fuß, von Zinn

Ein Quint 1½ fuß von Zinn.

Ein Mixtur zweyfach mit doppeltem Widerschlag von Zinn.

Ein Copel 8 fuß, theils von harten, theils weichen Holz.

Ein Flaut 4 fuß theils von harten Holz.

Zwey Octaven Pedal, bestehend in 16. fuß von Holz, und ein Octaven Bass 8 fuß d^e von Holz.

Die Manual Claviatur soll von schwarzen Ebenholz, und beinernen Semi-tönen bestehen.

Die Pedal Claviatur aber von hartem Holz.

Dieses Orgel-Werk soll aber längstens bis 25ten November lautenden Jahrs ganz fertig get, und in obgesagter Heil. Geist-Kirche aufgestellt werden.

Zweistens verobligiret sich Eingangs ernannter Hochwürdige Herr Stadt Pfarrer Paulus Wachtler dem Herrn Christian Kleeblatt gleich bey Schließung dieses Kontracts am baaren Gelde 200 f. und nach gänzlich hergestellter Orgel abermal 300 f. zusammen Fünfhundert Gulden zu bezahlen, wie auch die alte Orgel, so sich jetzt in der Heil. Geist Kirche befindet, ohnentgeldlich ausfolgen zu lassen, jedoch mit dieser Bedingniß und vorbehalt, daß wann in dieser neuen Orgel ein Fehler gefunden würde, Er Herr Kleeblatt solche wiederum zurücknehmen, und das empfangene Geld sowohl, als die alte Orgel zurück stellen müßte. Zu diesem Ende sind hierüber zwey gleichlautende Exemplarien errichtet, und jeden contrahirenden Theil eines unter des andern Fertigung zugestellet worden. So geschehen in der Königlichen Freystadt Oedenburg den 19.ten Junij 1801.

Christian Kleeblatt

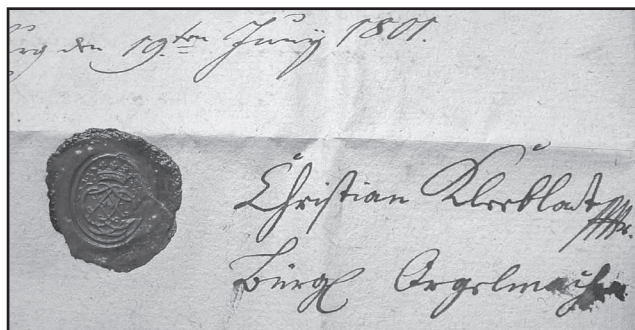
bürgerlicher Orgelmacher

évszázadban. In: SSz. 56 (2002), 356–358. (a továbbiakban: Kormos 2002).

²⁰ Aláírása Kleeblatt alakban, később az anyakönyvek azonban Kleeblatt, néha Kleeblad formában örökítették meg nevét.

²¹ Vplblt: Wachtler plébános templomi és fundatio számlái, nyugtái (1780–1803) Szerződés Kleeblatt-tal 1801. június 19.

Sajnos az orgona tervrajza nem maradt fenn, de a szerződés mindkét példánya igen. A másik, helyesírását tekintve több helyen eltérő példányát Wachtler Pál apátkanonok, városplébános írta alá. A kialakított 500 ft-os árban nemcsak az orgona és szekrényzete, hanem annak díszítő faragásai is benne foglaltatnak. S bár a szerződés részletesen kitér a sípanyag összetételére, minőségére, a manuál- és pedálbillentyűzet anyagára, a fúvó kialakításáról semmit nem említ. Ugyanakkor a garanciát is – ami ekkor még kevésbé volt szokás ezen az orgonatípuson – különleges módon intézi el.

1. ábra. Kleeblatt aláírása és pecsétje a szerződésen

Éppen ezért a 214 éve kötött szerződés több szempontból is különleges lehetnek számít. Megmaradt ugyanis a szerződés mindkét, egybehangzó példánya, amelyre még hazai példa nem akadt. Ez az első szerződés új orgonára, amelyet Sopronban mint szabad királyi városban nem más országok városainak (Bécsújhely, Olmütz, Waidhofen, Regensburg, Bécs) orgonaépítőivel kötöttek, hanem egy helybeli, korábban alig elismert orgonakészítővel. Az evangélikus Kleeblatt orgonaépítőnek ez az egyetlen új orgonára vonatkozó fennmaradt szerződése; az első olyan ismert szerződés a régióban, amely már nemcsak a diszpozíciót részletezi, hanem az orgona más fontos jellemzőit is tartalmazza. A kétoktávós pedál ebben a korban ezen az orgonatípuson több évtizeddel előremutató példaként szolgál. Ismereteink szerint ez az egyetlen olyan szerződés, amelyik az új orgona garanciájára vonatkozóan olyan szigorú kitévelt tartalmaz,²² hogy annak egyetlen hibája esetén vissza kell állítani az eredeti állapotot, azaz minden pénzt vissza kell az orgonaépítőnek fizetnie, és a régi orgonát újra fel kell állítania.

Minthogy Kleeblatt június 26-i, július 17-i és október 30-i nyugtája szerint a teljes összeget felvette, nyilvánvaló, hogy a munkával határidőre el is készült.²³ Hogy az 1668-ban készített régi 5 regiszteres pozitív sorsa mi lett azon túlmenően, hogy Kleeblatt azt valószínűleg teljes egészében megkapta, nem derült ki a hézagosan rendelkezésre álló iratokból.

²² Ez valószínű még a bizalmatlanság jele is lehetett, hiszen Sopron szabad királyi városban eddig csak külföldi orgonaépítőkre bízták az új orgonák építését.

²³ Bárdos i. m. 145.

A fennmaradt 1807. évi számadás leltára is megörökítette ezen új orgona hírét: „1 ganz neue Orgel auf dem Chor”.²⁴ Sajnos Kleeblatt orgonája nem volt hosszú életű, még harminc évig sem szolgálta a templom közösségét. Sopron új orgonaépítője, Philipp König (König Fülöp) ugyanis 1810-ben telepedett le Sopronban, érthető módon a városban és környékén új és nagyobb orgonák építését ígérte.

A Szentlélek-templom König-orgonája

Philipp König soproni orgonaépítő 1829. május 9-én 2000 bécsi ft-ért kötött szerződést egy teljesen új 15 regiszteres, kétmanuális pedálos orgona elkészítésére példaértékű 10 évi jótállással (2. ábra). A megegyezés annak a meglepő fordulatnak köszönhető, hogy a plébános két hívője 1700 váltóforintot ajánlott fel arra a célra, hogy építsenek új orgonát a Szentlélek-templomba.²⁵ A szerződést a plébánia részéről Micsanek József városplébános, Kurzweil Ferenc karnagy és zeneszerző, valamint a templomatyá írta alá. Az új hangszernek 1830 pünkösdjére kellett elkészülnie.

Jóllehet a szerződésben nem esik szó arról, hogy a régi orgonát átengednék Könignek, azonban ez a kor gyakorlata szerint elképzelhető.²⁶

A szerződés szerinti diszpozíció a következő:

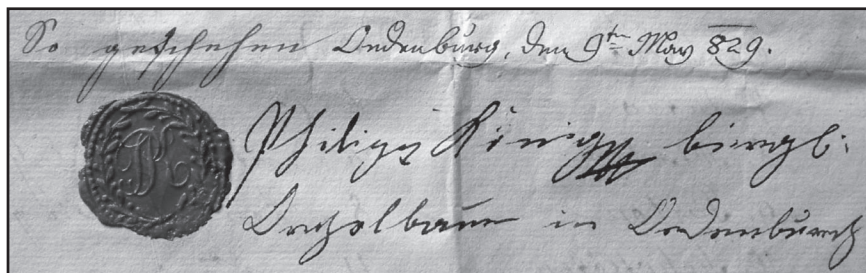
Nagymű (51 hang):	Principal	8 láb	nagyoktáv fa, többi ón
	Purton	8 láb	fából, nagyoktáv fedett
	Octav	4 láb	ónból
	Rohrflöten	4 láb	fából, nagyoktáv fedett
	Quint	3 láb	ónból
	Octav	2 láb	ónból
	Mixtur 3fach	2 láb	ónból
Positiv (51 hang)	Coppel	8 láb	fából
	Principal	4 láb	ónból
	Fugara	4 láb	ónból
	Flauta minor	4 láb	ónból
Pedál (12 síppal)	Sub-Bass	16 láb	fából
	Octav-Bass	8 láb	fából
	Octav	4 láb	ónból
	Super-Octav	2 láb	ónból

²⁴ Vplblt: KR 1806/1807. 45. old. Ez az orgona építése utáni legkorábbi számadás, amely ebből az időszakból fennmaradt.

²⁵ Bárdos i. m. 159.; Kormos 2002, 347–376.

²⁶ Vplblt: 1829–31. évek iratai.

Mint hogy a szerződés szerint az orgonának 432 ón- és 291 fasípja, összesen tehát 723 sípja volt, ez csak úgy lehetséges, ha az egyik pedálregiszter két sípsoros volt, mint ahogy pl. a balfi ev. templomban épített orgonájában is. Az orgona szekrénye három részből állt, két nagy szekrény a falnál állt kétoldalt, amelyben a nagymű, illetve a pedál sípjai foglaltak helyet, és a szerződés értelmében a két fúvó is ide került,²⁷ míg a kis szekrényben a karzat mellvédjében a pozitív került elhelyezésre. A kétmanuális, ébenfa billentyűkkel ellátott játszóasztal a két nagy szekrény között, a pozitív háta mögött helyezkedett el.

2. ábra. König aláírása és pecsétlenyomata a szerződésen

Az orgona építése még 1829-ben elkezdődött, ugyanis már augusztus 10-én lebontották a régi orgonát, s az új pozitív szekrényét elkészítették, majd szeptember 24-én mindkét nagy szekrényt felállították.²⁸ A fúvót mégsem az egyik nagy szekrényben, hanem az előtér fölé helyezték el, ami jelentős kőműves munkával és ajtóelhelyezéssel járt.²⁹ König minden bizonnyal jól haladt a munkával, s határidőre el is készülhetett, ezt tanúsítják Könignek a szerződésre rávezetett pénzátvételi nyugtái.³⁰

Az orgona díszítéseinek és angyalainak faragását még 1830-ban Johann Mnich szobrász készítette 70 ft-ért (W.W.), a karzattmellvédben elhelyezett pozitív művön lévő címer pedig Anton Dietrich alkotása, amelyért 24 ft-ot kapott. Az orgonaszekrény márványfestését és díszítéseinek aranyozását Ignaz Maurer végezte 1831-ben 200 ft-ért (200 C.M. = 500 W.W.) (3. ábra).³¹

²⁷ A fúvó elhelyezéséhez 240 ft (W.W.) értékű kőműves munkára is szükség volt, ami azt erősíti meg, hogy a fúvót mégsem a nagy orgonaszekrények egyikében helyezték el.

²⁸ Vplblt: 1829–1831. évek iratai, mindkét dátum rávezetve a szerződésre.

²⁹ Vplblt: 1829–1831. évek iratai, I. kőműves 1829. júl. 16-i árajánlatát.

³⁰ Vplblt: 1829–1831. évek iratai, I. König szerződése, miszerint a jegyző június 5-én történt ellenjegyzését követően 1829. június 6-án 800 ft, szept. 17-én 25 ft, 27-én ismét 25 ft, okt. 21-én 20, 25-én 200 ft, dec. 29-én 40 ft, 1830. jan. 30-án 230 ft, május 16-án 200 ft W.W. került kifizetésre.

³¹ W.W. = Wiener Währung = bécsi pénznemben (értékben). 2,5 ft W.W. = 1,0 ft C.M. Conventionele Münze = hagyományos érmékben, vagyis 1,0 ft C.M. = 2,5 W.W.=2,5 ft Ö.W. (Österreichische Währung); Vplblt: 1829-1831. évek iratai, benne Ignaz Maurer árajánlata és szerződése, Johann Mnich, Ignaz Maurer és Anton Dietrich nyugtái.

3. ábra. König orgonájának megmaradt pozitív szekrénye Johann Mnich díszítő faragásaival és az Anton Dietrich által készített címerrel (a szerző felvétele)

Micsanak városplébános 1831 novemberében részletesen beszámol a bőkezű adakozók (báró Johann Joseph von Raschin nyugalmazott császári és királyi lovag, Sophia v. Raschin bárónő, született Illéssy) többszöri hozzájárulásairól, s hogy maga Kurzweil karnagy és felesége is 300 váltóforintot (W.W.) adományozott, s végül az összegyűlt összeg 2573 ft lett. A kiadásokra pedig: Könignek 2000 ft-ot, a kőművesnek 240, a festő és aranyozónak 500 váltóforintot, a szobrásznak 25, továbbá a lakatosnak, asztalosnak, a kőműves segédeknek, szabónak, s a rézművesnek összesen 98 ft 54 kr-t, azaz mindösszesen 2863 ft 54 kr-t fizettek ki, a különbséget hozzáátéve az egyházi kasszából.³²

³² *Bárdos* i. m. 159.; Bár a rézműves nem az orgonához, hanem a keresztlőkúthoz készített két fogantyút, ennek nyugtáját is ide csúsztatták. Vplblt: 1828–1931. évi iratok., I. Micsanak 1831. nov. 3-i összesítése szerint.

König orgonájával kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy egyrészt a pozitív műben már nem alkalmazott 2'-as regisztert, talán ezzel közelítve a klasszicista hangzásvilághoz, másrészt a pedál diszpozíciója az orgonatáj gyakorlatától jelentősen eltér azáltal, hogy a négy hangszín mindegyike más hangfekvésű, így pedálkopula nélkül is kellő hangerővel lehet kísérni a főművet akár plénumban megszólaltatva is.

A számadások 1848-ban és 1852-ben adnak hírt még König javításáról. Ebből az 1848-as munkálatok igen tekintélyes összeget emésztettek fel, hiszen 860 ft-ot fizettek ki Königinnek.³³ Minthogy König 1852-ben elhunyt, az orgona karbantartását és javításait Conrad Fischpera helybeli orgonaépítő folytatta. 1867-ig összesen hat alkalommal végzett kisebb-nagyobb javításokat.³⁴ Ezt követően 1869-ben a szintén soproni Franz Hagemann orgonaépítő ad árajánlatot egy alaposabb helyreállításra 285 ft-ért, melynek során új fúvó készítését, a mechanika átalakítását, a sípmű és szelládák rendbe tételét, tisztítását és az orgona 16 regiszterének intonálását és hangolását javasolja.³⁵ Mivel a számadások sora 1868-tól megszakad, nem tudjuk, hogy ez a felújítás megvalósult-e. Az azonban tény, hogy az 1872. évi templomfelújítás során egy Andrea Citti nevű olasz orgonaépítő 300 ft-ot vehetett fel az 1872. június 28-án kelt szerződés alapján az orgona mechanikájának alapos javításáért.³⁶

A Rieger-orgona építése

1911-ben Rieger Ottó Császári és Királyi Orgonagyára javította König orgonáját. Ennek kapcsán levélben kereste fel októberben a céget az akkori plébános, Zehetbauer Ottó prépost, hogy adjanak véleményt az orgona további sorsáról, annak alapos átjavításáról. Tekintettel arra, hogy Riegerék a javítás alkalmával az orgonát ilyen szempontból nem vizsgálták meg, csak annyit tudtak közölni, ha „a régi orgona már nem volna használható, úgy annak ócska ónanyagát” felhasználnák, „amelyet kilogrammonként 1 koronáért” váltának be, de a többi alkatrészt nem használnák fel (4–5. ábra).

Az üzletvezető december 2-ra jelezte érkezését. Kihasználva az orgona rossz állapotát, nem vállalta annak alapos rendbetételét, hanem meggyőzhette a soproniakat egy új orgona feltétlen előnyeiről annak árán is, hogy König 15 regiszteres kétmanuális orgonáját egy lényegesen kisebb hangszerre cseréljék. Riegerék a december 5-én elkészített költségvetést 7-én máris postára adták a homlokzati tervrajzzal együtt (6. ábra).

³³ Vplblt: KR.1848. szerint nyár–ősz körül először 200, majd 160 ft-ot, ill. Nr. 9. szerint további 500 ft-ot fizettek ki bécsi pénzben (W.W.); KR. 1852/15. Az év első felében a javítás csak 17 ft 30 kr-ba került.

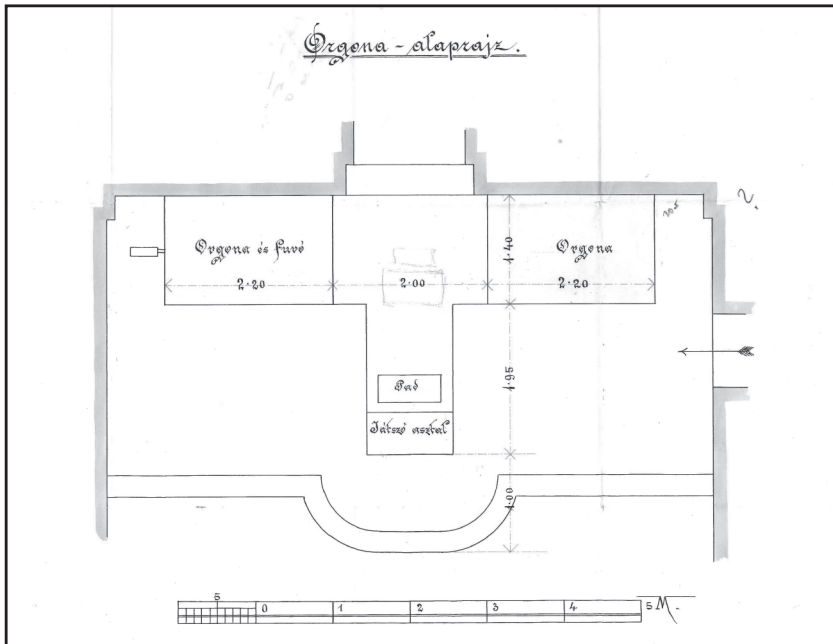
³⁴ Vplblt: KR. 1853/30. szerint 37 ft 30 kr-t, 1855/14.: 10 ft-ot, 1857/21.: 150 ft-ot, 1858/59/11.: 10 ft-ot, az 1861/18. szerint 5 ft-ot, ill. az 1861/31. szerint 50 ft-ot kért Fischpera a munkáért.

³⁵ Vplblt: 1869. évi iratok.

³⁶ Vplblt: 1872. évi iratok, benne Citti szerződése, s a templomrestaurálási összesítő.

6. ábra. A Szentlélek-templom Rieger-organájának homlokzata az 1911. december 5-i terv szerint

7. ábra. A Szentlélek-templom karzatának alaprajza Riegerék 1911. évi terve szerint

Az orgona azonban nem készült el augusztusra, s mivel Riegerék még csak nem is jeleztek késésüket, a plébános reklamált a cégnél, mire ők ígéretet tettek, hogy főgyáruknál megsürgetik az ügyet. Az orgona azonban olyannyira nem készült el még a sürgetésre válaszul ígért szeptember végére sem, hogy még a szállítmány sem érkezett meg, bár a levélbeli értesítés szerint október 5-én már vonattal útjára indították.⁴⁰ Ez utóbbi sem bizonyult igaznak, sőt még október végére sem érkezhetett meg a szállítmány. A vasúti feladócédula ugyanis csak november 10-i keltezésű, így az orgonát szállító vagon csak november 12-én gördült be a soproni pályaudvarra!⁴¹ Hogy végül is mikorra készült el valójában az orgona, nem tudjuk, de gondoljuk, hogy 1912 karácsonyán már minden rendben volt (8. ábra). A szekrény oldalára felfestették az adakozók nevét is, ez ma is olvasható.

8. ábra. A Rieger-orgona, előtérben König orgonája pozitívjának szekrényével
(Bolodár Zoltán felvétele)

⁴⁰ Nyilvánvaló félrevezetésük ellenére a számla első részletét persze elküldték!

⁴¹ Vplblt: 1912. évi iratcsomó, Rieger Ottó Orgonagyár 1912. II. félévi levelezése Dr. Zehetbauer Ottó prépost plébánossal.

Az orgona szerződés szerinti diszpozíciója:

Manuál (C-f ³ 54 hang):	Prinzipal	8'
	Bourdon	8'
	Gamba	8'
	Salizional	8'
	Vox-Celestis	8'
	Octava	4'
	Csófuvola	4'
	Mixtura 4 soros	2 2/3'
Pedál (C-d ¹ 27 hang):	Subbass	16'
	Cello	8'

Super-Octavcopula, Pedalcopula, Mezzoforte, Forte, Kiváltó

Valójában azonban egy-két betű eltérés van az árajánlatban és a megvalósult megnevezések között.⁴² Időközben a Vox-Celestis sípjait levágták, így az 2' (kétlábas) fekvésben szól, s van egy „Piano” gombja is.

A fentiekén túlmenően más átalakítás nem történt. Az elmúlt száz év alatt az orgona jól működött, csak kisebb javításokat, tisztítást és hangolást igényelt. A százéves jubileum alkalmából a bevezetőben említett ünnepi szentmise keretében elhangzottak a Szentlélek-templom 500 éves orgonatörténetének a jelen tanulmányban részletesebben is bemutatott főbb állomásai, majd ezt követően Szekendy Tamás orgonaművész karácsonyi hangulatú orgonahangversenye zárta az ünnepi alkalmat.

⁴² Pl. Prinzipal helyett Principal, Salizional helyett Salicional stb.

SOPRONI ARCOK

Tóth Sándor

Lovas Gyula vasutas, vasúttörténész
életútja (1925–2014)

Nyugalmazott GySEV főtanácsos, GySEV üzem- és vasúttörténész, helytörténész, a soproni Helytörténészek Asztaltársasága egyik alapító tagja, a soproni cserkészmozgalom feltámasztója. Élete, munkássága egybeforrott Sopronnal, a cserkészmozgalommal és mindenekelőtt a vasúttal – első sorban a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasúttal, amely 1952 és 1985 között a MÁV után második és egyben utolsó munkahelye volt.

Lovas Gyula (Finta Béla felvétele)

Lovas Gyula 1925. december 12-én Sopronban, a Magyar utca 7. szám alatt látta meg napvilágot. A csepregi származású, 1898-ban született cipész édesapját, Lankovits Gyulát, 1921-ben a soproni postaigazgatóság előbb cipésműhelyébe vette át, majd a postaaltiszti vizsgák letétele után postaaltiszti rangban véglegesítette. Kezdetben mozgópostásként Szekszárd székhellyel; négy év elteltével a Sopron Déli állomáson működő 2. számú postahivatalhoz osztották be. Nevét 1933-ban Lovasra magyarosította. Sopronban ismerkedett meg Kereki (Kreis) Karolina Sopron környéki német családból származó leánnyal. Ebből a házasságból egyedüli gyermekként született ifjabb Lankovits Gyula.

Három év óvodában eltöltött idő után az 1932/33-as tanévtől kezdődően a soproni római katolikus elemi fiúiskola (népiskola) tanulója lett. Édesanyja korai, 1933 tavaszán bekövetkezett halálát követően édesapja egy csepregi lányt vett feleségül. Nevelőanyjával ifjabb Lovas Gyulának annak haláláig szoros kapcsolata volt, sokat köszönhetett neki.

Az 1940-es évek második felében megismerkedett egy nagycenki óvónővel, Kamper Terézszel (1928.09.15), akivel 1949. szeptember 24-én házasságot kötött, melyből három gyermek született: Gyula (1950), Zsuzsanna (1952) és Márta (1956). Kezdetben Nagycenken, majd Sopronban, itt először a Petőfi tér 2., majd később véglegesen a Patak u. 14. szám alatt találtak otthonra. A feleség korai halálát (1977) követően Lovas Gyula Szabó Ágnes hitoktatóval kötött 1979. február 24-én házasságot. Fia korai halála rendkívül megviselte. Az egymás utáni két agytrombózisa következtében a vasúttörténettel és a cserkészettel foglalkozás már igen nehezebbé esett. Utolsó évei, amennyire betegsége engedte, gyűjteménye rendezgetésével, a vasút története iránt érdeklődő fiatal generáció támogatásával teltek. 2014. július 27-én hajnalban aludt el örökre.

A Petőfi téri katolikus háromosztályos elemi elvégzését követően tanulmányait az 1936/37 tanévtől kezdődően a Soproni Állami Széchenyi István Gimnáziumban folytatta. Az 1943/44 tanévi nyolcadik, egyben utolsó osztályát kizárólag jeles osztályzatokkal zárta. 1944. április 27-én „jól megfelelt” osztályzattal érettségi vizsgát tett. A család anyagi helyzete a továbbtanulást nem tette lehetővé. Így – egyelőre – nem tanulhatott történelemszakra.

Egyik vasutas nagybátyja példáját követve beadvánnyal fordult a MÁV-hoz, mely ez időben minden érettségizett jelentkező után kapva kapott és felvette szolgálatra. A Szombathelyi Üzletvezetőség 1944. szeptember 3-i keltezésű ügyirata szerint Nagycenk állomásra osztották be. Munkáját „ideiglenes hatállyal” mint forgalmi napidíjas 1944. szeptember 15-én kezdte meg, szolgálati esküt 1944 novemberében tett. A soproni 8. számú Igazoló Bizottság 1945. augusztus 17-én igazolta.

1945. július 3-án Nagycenk állomás területén szolgálati balesetet érte. Váltóóri szolgálatára 6. órájában az állomás területén a kijáratnál jelző felé előre húzó személyvonat egyik lépcsőjére akart fellépni, hogy azzal szolgálati helyére menjen. Fellépéskor a lába a kerék és a fékszerkezet közé szorult. Jobb külső bokája nyílt töréses zúzódást szenvedett. Elsősegélyben egy véletlenül éppen Nagycenk állomáson tartózkodó orosz orvos őrnagy részesítette. 1945. december 14-ig keresőképtelen beteg volt. Illetményét még a MÁV Igazgatóság 1945. november 30-i keltezésű leiratában foglaltak szerint „érettségizett tiszt-

viselőként” állapították meg. A balesetet megelőző és a baleseti kártalanítás összeg meghatározásának alapját képező egy éves javadalmazásának összege 25.697 pengő volt.

1946 tavaszán egy hónapot Celldömölk állomáson kocsirendezői és vonatkísérői gyakorlaton töltött. Az 1946 novemberében Sopron Déli állomásra forgalmi szolgálattevőnek átvezényelt Lovas Gyulát 1946. december 1-jei hatállyal „államvasúti tisztte”, majd 1947. január 1-jei hatállyal „államvasúti főtisztte” léptették elő, bár munkaviszonya továbbra is ideiglenes maradt.

Szakmai pályafutásában jelentősen segítette, hogy Budapest Déli állomás létszámába áthelyezve vasúti ismereteit az 1947/48-as tanévben a Magyar Állami Közlekedési Tanintézet Vasúti Tisztképző Intézetében a vasúti forgalmi és kereskedelmi szolgálat elméleti ismereteinek elsajátításával és azok gyakorlati alkalmazásával bővíthette. A MÁV Tisztképző „jeles” osztályzatú képesítő bizonyítványát 1948. június 16-án vehette át. Ezáltal jogosulttá vált tisztviselői állások betöltésére. 1948. június 20-i hatállyal visszahelyezték Sopron Déli MÁV állomás létszámába és 3 év, 3 hónap és 16 nap ideiglenes munkaviszony után véglegesítették.

Lovas Gyula vasutas életében a legfontosabb változás 1952 végén következett be. A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút (GySEV) Soproni Igazgatósága 1952. december 1-jei hatállyal a MÁV-tól átvette, szolgálati helyként Csorna állomást jelölte ki. Noha a németül beszélő vasutast a GySEV Sopronban kívánta alkalmazni, a „megbízhatatlannak” minősített Lovas Gyulát az Államvédelmi Hatóság nem engedte az osztrák határ közelébe. Ennek ellenére néhány héttel később Csornáról előbb Kapuvárra, majd 1954. január 1-jei hatállyal Fertőszentmiklósrá helyezték át. Az 1954. január 1-től érvényes intézővé történő előléptetéssel már egyenes út vezetett a GySEV soproni állomására.

1957. január 15-től oktatótisztként, 1959. április 1-től vonali menetirányítóként teljesített szolgálatot. 1961-ben főintézővé előléptetve 1963. február 1-i hatállyal az Igazgatóság III. Üzemi Osztályának létszámába áthelyezve kocsintézőségi előadói feladatokkal bízták meg. 1970. március 1-jei hatállyal főelőadóként az igazgatóságon működő Személyzeti-Munkaügyi Főcsoportba helyezték át. Felügyelővé történő kinevezése (1971. április 4.) után, a tanácsosi rang átugrásával 1971. augusztus 1-jei hatállyal főtanácsossá léptették elő. 1972. január 1-től ugyancsak főelőadóként az Igazgatóság Tervgazdálkodás Szervezési és Ellenőrző Csoportjába, majd 1977. január 1-jei hatállyal a GySEV Igazgatóság igazgatói titkárság létszámába került. 1978. július 1-én kapta kézhez az üzemtörténeti beosztásról szóló kinevezését. Nyugdíjazásáig a titkárság létszámába, így közvetlenül a vasútigazgató alá tartozott.

Üzemtörténetként a GySEV-vel, a Sopron környéki vasutakkal, de általában a magyar vasutakkal kapcsolatos kutatásait rendszeresen publikálta. A helytörténeti pályázatokra dolgozatokkal, a Közlekedéstudományi Egyesületnél munkabizottsági jelentésekkel jelentkezett. Három kötetes GySEV történetét – a támogató vélemények ellenére – a GySEV nem tartotta kiadásra alkalmasnak. Ezt részletekben a GySEV 1975-ben útjára indított Vasutunk című üzemi lapjában publikálta. A belföldi publikációk mellett tanulmányai külföldi, elsősorban osztrák lapokban jelentek meg. Itt is a volt Osztrák–Magyar

Monarchia és utódállamai vasúttörténetével kapcsolatos hosszabb-rövidebb tanulmányairól nevezetes bécsi *Eisenbahn* című lapban jelentek meg írásai több más neves magyar vasúthistorikus (Kubinszky, Lányi, Tóth, Várfalvi, Villányi) dolgozataival egyetemben.

1984. június 26-án az Újszóny–budapesti vasútvonal százéves évfordulójával kapcsolatos vasúttörténeti írását és a hozzá tartozó illusztrációkat, illetve a zsidóság 1944/45 fordulóján Sopron környéki helyzetéről készült összefoglalását kívánta a GySEV postakezelője útján az *Eisenbahn* szerkesztőségének eljuttatni. A zsidó munkaszolgálatosok témában érkezett megkeresésről, illetve az osztrák szerzővel a GySEV igazgatóságon folytatott megbeszélésről Lovas Gyula szolgálati felettese tudott. Ennek ellenére 1984. június 28-i dátummal fegyelmi megrovásban és prémium-megvonásban részesítették. A megkérdőjelezhető fegyelmi határozatot nem egészen egy évvel később, 1985. április 12-én visszavonták, a fegyelmi büntetésre vonatkozó feljegyzést személyi aktájából törölték. Írásai azonban ettől kezdve egészen a rendszerváltásig Lankovits néven jelentek meg az osztrák *Eisenbahn* című lapban. A 40 éves GySEV törzsgárda-kitüntetés átvétele után 1985. június 2-i hatállyal munkaviszonya megszűnt, nyugdíjba vonult.

A szolgálatvégzés mellett jutott ideje kedves szórakozására, a rajzolásra is. Rajzai elkészítésének technikáját szervezett formában is tanulta: Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (METESZ) Soproni Intézőbizottsága szervezésében 1953-ban 8 hónapos műszaki rajztanfolyamon vett részt. Az 1954. február 13-án kiállított díszes bizonyítványa jeles minőségű volt. Jellegzetes betűit, rajztechnikáját Sterbenz Károlytól tanulta el.

Saját elmondása szerint már egészen fiatalon, 1939-ben kezdett néprajzi kutatásokkal is foglalkozni. A háttérret ehhez a Magyar Cserkészszövetség által kiírt „regős-portya” szolgáltatta. A soproni Scarbantia cserkészcsapat tagjai vezetésével 1939 pünkösdjén két napot Csepregben töltöttek, ahol a portya elvárásainak megfelelően esti dalos találkozózt szervezett a falu lakosságával, másnap pedig kiválasztott beszélgetőtársakkal a falu életébe pillanthattak be. A portyára felkészülés során ismerkedett meg Csatkai Endre soproni művészettörténésszel, akit haláláig atyai baráti szálak fűzték Lovas Gyulához. Csatkai volt az, aki Lovas Gyula figyelmét a vasúttörténet felé fordította: „kicsi fiam, a vasútnak is van története ...”.

Az 1961-ben megszerzett német nyelvű idegenvezetésre feljogosító igazolványa alapján egészen az 1980-as évek végéig bel- és külföldi csoportoknak mutatta be a történelmi Sopron és környéke látnivalóit. Friedrich Károlyhoz is baráti kapcsolatok fűzték. Innen már rövid út vezetett a soproni levéltárban, múzeumban való első kutatásokhoz (1962), majd a GySEV és a Sopron környéki vasutak történetének megismerése távolabbra is vitte. Első vasúttörténeti írása 1964-ben jelent meg a *Soproni Szemlében* „Az első vasúti szerencsétlenség Sopron közelében (1847)” címmel.

Amikor a hatvanas években Lisiczky Lajos GySEV vasútigazgató megtudta, hogy hivatali íróasztalában vasúttörténeti emlékeket rejteget, lehetőséget adott, hogy a selejtezett vasúti tárgyakat és más vasúttörténeti emlékeket hivatalosan is megkaphassa. Munkája betetőzéséül 1978-ban „üzemtörténész” státuszt kreáltatott neki. Akkor már

egyetemi diploma is volt Lovas Gyula kezében. 1965-től az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem–népművelés szakát végezte levelező tagozaton. 1971-ben kiállított kitűnő minősítésű diplomája népművelési előadói és történelem szakos középiskolai tanári képzettséget igazolt.

A Történelmi Társulat felhívására hivatkozó támogatással Lovas Gyula 1965 januárjától a Közlekedési Múzeum külső munkatársa (segédmuzeológus) lett; 1971-ben állandó üzemtörténeti kiállítást hozott létre. A GySEV igazgatósági épület három szintjén elhelyezett 36 egyforma nagyméretű vasúttörténeti tabló nagy része még ma is megvan. A vasúttörténeti kiállítás megrendezése mellett másik szívügye a nagycenki múzeumvasút létrehozása volt, amelynek egyben első üzemfőnöke is volt. A keze alól kikerült „üttörő vasutasok” jó része később felnőttként tényleges vasúti szolgálatba lépett.

Üzemtörténészként számtalan GySEV rendezvény, bel- és külföldi szervezésében vett részt. Az 1964-ben megkezdett vasút- és helytörténeti publikációi (bel- és külföldi újságcikkek, tanulmányok, szakdolgozatok, helytörténeti pályázatok, könyvek, stb.) száma száznál is többre tehető. Írásai témája szinte mindig a vasút, ezen belül is a soproni és Sopron környéki vasutak, és ezzel szorosán összekapcsolódva a soproni helytörténet volt (*Légoltalom Vigyázz!*, 2003). Nagy ívű vasúttörténeti írások mellett kedvenc témája a vasutak kisemberei voltak. Legjelentősebb kötetei: *Magyar vasutak a II. világháború éveiben* (1997), *Újra gurulnak a vonatok* (1996) és *A bakterház* (2003). A Sopron környéki bel- és külföldi vasúti jubileumok megünneplésének nemcsak kezdeményezője, de általában fő szervezője is volt. Az 1980-as évek közepétől a MÁV vonalak jubileumi rendezvényeinek szervezésébe is bekapcsolódott, és a jubileummal kapcsolatos írásokat és jellegzetes emléklapokat is ő készítette.

Az 1980-as évek végi politikai változások lehetővé tették, hogy régi álmával, a soproni cserkészlet feltámasztásával is elkezdjen foglalkozni. 1988–1989-ben 12 soproni öregcserkész Lovas Gyula kezdeményezésére és vezetésével látott neki a nagy vállalkozásnak. Szervezésüknek köszönhetően 1989 februárjában ismét kezdetét vette a cserkészélet Sopronban. A második „születésnap” 1989. március 15-e volt, amikor a városi ünnepség keretében a soproni öregcserkészek a Hűségzászló előtt zászlót adományoztak az első soproni újonc cserkészközösségnek. „Gyula bá” volt a lelke az általa feltámasztott nagy hagyományokkal rendelkező soproni cserkészletnek. Több cserkész tábor, cserkész rendezvény után korára való tekintettel az aktív cserkész-parancsnokságról lemondva a kiscserkész őrseit vezette, illetve összetartotta a Szent György öregraj cserkészeit.

Lovas Gyula élete és munkája igen sokrétű volt. Jeles történészként a vasúttörténet és a helytörténet terén egyaránt maradandót alkotott. Sok mozzanatában hányatott élete példaértékű kortörténeti tükörcső is. Munkássága mellett mindenkivel szemben tanúsított segítőkészsége is hozzájárul ahhoz, hogy kimagasló emberként őrizzük emlékét.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Turbuly Éva

Kő kövön / Stein auf Stein

Dávid Ferenc 73. születésnapjára /

Festschrift für Ferenc Dávid I–II. kötet.

Szerk.: Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna.

Vince kiadó, Budapest, 2013. 670 + 630 pp.

A Dávid Ferenc művészettörténész 70. születésnapjára tervezett ünnepi kiadvány a nagyra nőtt terjedelem miatt végül a 73. születésnapra jelent meg, két vastos kötetben, mintegy 1300 oldalon. A csaknem húsz évig Sopronban dolgozó tudós munkásságának középpontjában a műemlékvédelem, a 13. századtól egészen a 20. századig keletkezett, többnyire folyamatosan épült, átépült műemlék épületek és épületegyüttesek helyreállításának támogatása állt, erre tette fel az életét. Levéltárban kutató tudósként, az egymástól távol eső helyszíneken személyesen is vizsgálódó szakemberként, a fal- és vakolatkutatás új, mára széles körben ismert és alkalmazott precíz módszerének és módszertanának kidolgozójaként, a helyreállításnál dolgozó építészek és restaurátorok segítőkjeként sokféle tudományág művelőivel került napi kapcsolatba, otthonosan mozogva e szakágak egymást átfedő határterületein is. Így érthető a 85, köztük öt német nyelvű szerzőt is felvonultató kötet monumentalitása, az ünnepelt kutatási témáihoz kapcsolódó sokszínű tematika, a tanulmányok tárgyának kiterjedt térbelisége. Mivel ennyi cikkről szólni egy recenzió belül szinte lehetetlen, a *Soproni Szemle* olvasóinak elsősorban a soproni és a tágabb régióhoz kapcsolódó írásokat mutatjuk be.

Az első kötet a Dávid család tudós-művész tagjait bemutató blokkal kezdődik. Két cikk (szerzőik: Fehérvári Zoltán, Prakfalvi Endre és Ritoók Pál) foglalkozik az ünnepelt nagybátyjával, ifjabb Dávid Károllyal (1903–1973), a modern építészet jeles képviselőjével, aki Le Corbusier párizsi irodájában is dolgozott, s akinek legismertebb munkái a Ferihegyi Repülőtér fogadóépülete, a MOM Művelődési Háza és a Népstadion. Egy másik tanulmány Dalos Anna tollából az édesapa, Dávid Gyula (1913–1977) Kossuth-díjas zeneszerző, tanár dodekafon fordulatót elemzi. Ezt követi Dávid Ferenc bibliográfiája, a vele készített interjúk, majd az általa végzett legfontosabb kutatás-helyreállítások jegyzéke. Mindezek összegyűjtése és hozzáférhetővé tétele a kötet jelentős hozadéka, alaposan megkönnyíti az egyes szakterületeken kutatók dolgát. Mivel a kézirat lezárása 2009 vége és 2010 tavasza között történt, a későbbi publikációk és munkák, köztük a *Soproni Városatlasz*, vagy az ünnepelttel a *Soproni Szemle*ben 2012-ben megjelent interjú sajnos már nem kerültek a listába. Három kisebb, a tartalomjegyzékben nem is szereplő személyes köszöntést követően az első kötetben a *Városok*, a *Templomépítészet és keresztény ikonográfia*, valamint a *Kastélyok, paloták* tematikus blokkok jelzik Dávid Ferenc szerteágazó tevékenységének különböző területeit.

Talán nem véletlen, hogy a városokkal 21 tanulmány foglalkozik, Sopronnal ezen belül nyolc. Utóbbiak időben a római kortól a 19. század második feléig terjednek, szerzőik régészek, várostörténészek, levéltárosok, építészek. A blokk elején Szende Katalin tanulmánya (Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan – vagy miért nem?) Sopron példáját is felhasználva az ispánsági várak mint korai központok várossá alakulásának lehetőségeit, illetve gátjait vizsgálta, megállapítva, hogy közülük csak néhánynak sikerült földrajzi kulcspozíciójuknak, vagy az egyházi igazgatásban játszott szerepüknek köszönhetően a szabad királyi városok sorába emelkedni. Ennek okát az ispáni hatalom és a városias fejlődéshez szükséges vásártartási és egyéb privilégiumok ellenérdekeltségében találta meg. Feld István egy 2004-ben német nyelven megjelent munkájának magyar átdolgozását adta közre, amelyben Buda és Sopron példáját kiemelve a magyar középkori városi lakóházak kutatásának fontosabb állomásait mutatta be; míg Gömöri János a Scarbantia fórumának kutatásával töltött három évtized legfontosabb eredményeit foglalta össze. Dominkovits Péter a 16. századi nemesi házbirtoklás okait és jellegzetességeit, a városban lakó nemesség eltérő társadalmi összetételét vázolta fel, hangsúlyozva a további feltárások, esettanulmányok szükségességét. Koppány Tibor cikke éppen egy ilyen esettanulmánynak tekinthető, amiben Ákosházi Sárkány Antal személyét és soproni házait mutatta be, amelyek közül a Fő téri Storno ház a város egyik legismertebb épülete. Kücsán József a soproni belváros egy részlete, a délnyugati sarok telkei és épületei pontos helyének és történetének várostopográfiai szempontból hiánypótló feltárására vállalkozott. Winkler Gábor az 1860-as években épült Színház utca 6., Peck János kávéháza építéstörténetét dolgozta fel. Balázsik Tamás a sopronbánfalvi pálos, majd karmelita kolostor felújítása kapcsán annak építéstörténeti kutatásait foglalta össze, amelynek egy változata a *Soproni Szemle* 2010. évi 2. számában is megjelent. A kismartoni nyugalmazott levéltáros, Harald Prickler Johann Jacob Ham 18. századi kismartoni szobrász munkásságát mutatta be. A külön említettekén kívül budai, győri, kismartoni, kőszegi, székesfehérvári, egri és nagyszebeni, többségükben ház- és épülettörténeti, valamint egy módszertani-historiográfiai témájú írás olvasható még a fejezetben. Utóbbi (Az épületkutatás régészeti módszere, Simon Annától) a néhány éve elhunyt Tóth Sándor épületkutatási módszertanát tárgyalja, akit több évtizedes szakmai kapcsolat és barátság fűzött az ünnepelthez.

A *Templomépítészet és keresztény ikonográfia* témakör kilenc tanulmánya közül néhány egy-egy templom – Bő, Velemér, Túrje, Esztergom építéstörténetével, freskóival foglalkozik, mások egy-egy terület, korszak vagy építész jellegzetességeit vizsgálták. (László Csaba: Középkori eredetű templomok a Szigetközben; Kelényi György: Típus-tervek a magyar késő barokk építészetben; Bibó István: Benkó Károly néhány protestáns temploma) A soproni Gabrieli Gabriella és Nemes András a Vas megyei Bő község Szent Imre plébániatemplomának kutatási eredményeit bemutató cikket jegyzik, míg Marosi Ernő, a szakma egyik akadémikusa a veleméri templom Aquila János készítette *Vera iconj*ának feliratát elemzi.

Az első kötet utolsó, *Kastélyok, paloták* című fejezetének öt tanulmánya egy-egy épület, a magyarbéli és a fertőrákosi kastély, a pozsonyi Erdődy- és a pesti Károlyi-palo-

ta építéstörténetéhez, valamint a történelem viharaiiban megsemmisült Grassalkovich-tervtár fellelhető nyomaihoz kapcsolódik. A fertőrákosi kastély Zichy Ferenc püspöksége (1743–1783) alatt történő átépítéséről szóló cikk Ecsedy Anna munkája.

A II. kötet első, kiváló szerzőket és tanulmányokat felsorakoztató fejezetében 14 tanulmány foglalkozik Eszterházával. Dávid Ferenc az ezredfordulón kapta a felkérést a Műemlékek Állami Gondnokságától a Hild–Ybl Alapítványon keresztül az épületegyüttes helyreállításának és hasznosításának komplex, tudományos kutatásokon alapuló előkészítésére, a javaslatok megtételére és rendszerbe foglalására. A szakma legkiválóbb képviselőit kérte fel a munkában való részvételre. Az eredmények bemutatására a 2002 novemberében Budapesten és Fertődön megrendezett, kétnapos tudományos konferencián került sor. Az előadások tervezett kiadása azonban elmaradt, a máig befejezetlen helyreállítás pedig más irányt vett. Az itt közölt tanulmányok egy része ennek a kutatási projektnek az aktualizált eredményeit adja közre. Ennek részeként ide került be az ünnepeelt egy 2005-ben készült, máshol meg nem jelent tanulmánya is „Adatok az eszterházi bábszínházról” címmel. 18. századi ikonográfia (Buzási Enikő), I. Miklós herceg követsége II. József 1764. évi frankfurti koronázására (Stefan Körner), a bábszínház régészeti módszerű kutatása (Koppány András – Thury László), Galavics Géza és Alföldi Gábor fontos kerttörténeti kutatásai mellett Szentesi Edit Eszterháza 18. századi leírásait veszi számba. Terjedelmes munkája megkerülhetetlen kiindulópontul szolgál minden Eszterházával foglalkozó kutatónak. A Bagatelle-ek történeti háttere (Bartos György), Haydn zenéje (Somfai László), Haydn operájának, az Armidának jelmez-költségvetése és díszletei (Malina János), a jobbágyokat sújtó építőanyag-szállítás miatti feszültségek (Felix Tobler), egy Fényes Miklós udvari életét bemutató kortárs szlovák regény (Granasztóiné Györffy Katalin) – megannyi izgalmas téma Eszterháza színes múltjából.

Kilenc tanulmány témája Budapest és a pesti építészek. Az előző, egy helyszínt körüljáró fejezetet követően itt a legkülönbözőbb korok, emberek, épületek és helyszínek kerültek górcső alá. Farbaky Péter Franz Anton Hillebrandt pesti központi teológiai semináriumának történetét, terveit és utóéletét ismertette. A késő barokk stílusjegyeit mutató épület az Egyetem téren, a mai jogi kar helyén állt. Komárik Dénes a magyarországi romantikus építészet barokk-rokoko változatának néhány jellegzetes épületét, Sisa József a magyarországi klasszicista kastélyépítészeti két kevéssé ismert, ám kiemelkedő példáját, az egykori Torontál vármegyéhez tartozó Beodra kastélyait és feltételezett építészüket, Pán Józsefet mutatta be. Rozsnyai József rendkívül érdekes cikke a magyarországi historizmus néhány jeles épületének előképeiről, a neobarokk alkotások stíluskapcsolatairól írt. Gál Tibor a budai királyi palota egykori termeit azonosítja be a rendelkezésre álló enteriőrfotók, levéltári források és visszaemlékezések alapján. Hadik András a jeles építész, Sándy Gyula (1868–1953) memoárjainak osztrák és német vonatkozásait vette sorra. Juan Cabello a vajai kastély 19. század végi, Möller István által készített felméréséről, az építész kisebb változtatási javaslatairól, azok megvalósításáról értekezik. Vadas Ferenc a Gellérthegyre tervezett sikló terveit dolgozta fel eddig ismeretlen vagy hasznosítatlan

források alapján, végül Papp Gábor György az Akadémia Károly körúti bérpalotájának építéstörténetét mutatta be.

Ugyancsak kilenc tanulmányból áll a *Judaica* fejezet. Itt Komoróczy Géza professzor több kisebb írást összefoglaló mozaikját követően a magyarországi zsidó emlékek, Kőszeg (Söptei Imre), Szombathely (Balázs Edit), Sárvár (Ivicsics Péter) zsinagógái és Kővágóörs zsidó emlékei (Wirth Péter) kerültek górcső alá. Két cikk foglalkozik Lajta Béla munkásságával. Szegő György a Schmidl család Zsolnay-kerámiával borított családi sírboltját mutatja be, ami kisarchitektúráként a magyar szecesszió unikális alkotása. Csáki Tamás a budapesti zsidó gimnázium terveit és az épület további változásait dolgozta fel. Rudolf Klein a késő- és posztmodern kori építészeti zsidó alkotóinak gondolkodását, attitűdjét vizsgálta építészeti-filozófiai tanulmányában.

Az utolsó, *Reneszánsz és felvilágosodás* című fejezet hét tanulmányt számlál. Mikó Árpád Mátyás és fia, Corvin János antikizáló – Corvinus – névhasználatának eredetét, a feliratok megjelenési helyeit veszi számba, kitérve a használat dinasztiapolitikai változásaira. Ebben a fejezetben kapott helyet a művészettörténezsnek egyik doyenje, Szabolcsi Hedvig írása. A becses családi ajándék, egy 19. század elejéről, valószínűleg Észak-Németországból származó, angol mintára készített szabadkőműves szimbólumokat mutató ékszer, egy kereszt alakúra kinyitható aranygolyó, szabadkőműves *bijou* jelentésének „régóta dédelgetett olvasatát” ajándékozta az ünnepeltnek, „amelynek minden jelentése az ember jobbá válásának lehetőségeire utal.”

A grandiózus tisztelegő kiadvány, hasonlóan Dávid Ferenc eddigi életművéhez, sokszínű, mégis egymással számos ponton szervesen összekapcsolódó tematikájú tanulmányokból áll, amelyeknek jelentős része máshol nem olvasható alapkutató. Ezért is lenne fontos, hogy a kis példányszám és az indokoltan magas ár miatt nehezen hozzáférhető munka digitálisan is elérhető legyen. A kényszerű kompromisszumokhoz szokott recenzensnek külön örömet okozott a két kötet esztétikus megjelenése, a végre megfelelő méretben és minőségben látható kiváló fotók, tervrajzok, térképek, a jó minőségű német nyelvű rezümék és az olvasószerkesztők (Dávid Anna, Naményi Mária) példászerű gondossága. A megjelenés anyagi feltételeit széleskörű állami, intézményi, alapítványi és magán-mecenatúra biztosította.

E számunk szerzői |

Csermelyi József történész, PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, csermelyi.j@freemail.hu

Kelemen Dávid történész, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, kelemen.sk@indamail.hu

Koppány Tibor építészmérnök, Budapest

Kormos Gyula hangszertörténész, 1101 Budapest, Kőbányai út 43/a, kormos@uvt.bme.hu

Kovács József László irodalomtörténész, ny. egyetemi docens, 2040 Budaörs, Szivárvány utca 8. 2. em. 12. jozsefkovacsdr@freemail.hu

Tóth Sándor laborvezető, Autoliv KFT, Sopronkövesd, sandor.toth@autoliv.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői utca 13, turbuly@googlemail.com

Vadas András egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelmi Tanszék / doktorjelölt, Közép-európai Egyetem, Medievisztika Tanszék, postacím: 1083 Budapest, Múzeum krt. 6-8. I. em. 136., vadinka86@gmail.com

Vinkler Bálint történész, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet. 4032 Debrecen, Egyetem tér 1. vinklerb@gmail.com

Közlemények |

Soproni Szemle Alapítvány közleményei

2015 januárjától megváltozott a Szerkesztőség összetétele: a technikai szerkesztő feladatát Vass Balázs helyett Kiss-Lukács Melinda művészettörténész, médiakommunikációs szakember veszi át. Az Alapítvány kuratóriuma megköszöni Vass Balázs eredményes közreműködését és üdvözlözi az új technikai szerkesztőt.

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2013. évi összeg, melyet az Alapítvány 2014. évben kapott meg, 12.902,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Kérjük támogassa személyi jövedelemadójának 1 %-ával a Soproni Szemle folyóirat további megjelenését biztosító Soproni Szemle Alapítványt.

Adószámunk: 18525508-1-08

2014-ben az Alapítvány javára a következő szerzők mondtak le a honoráriumról, melyet ezúton szeretnénk megköszönni:

- Fiziker Róber történész-levéltáros
- Galavics Géza művészettörténész, akadémikus
- Hegedűs Elemér nyugalmazott honvéd alezredes
- Latzkovits Miklós irodalomtörténész, főiskolai docens
- Németh János nyelvtörténész
- Tokai Gábor művészettörténész

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2015/1

JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Gedenken an Sándor Sarkady (1935–2014)	3
--	---

UMWELT, GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT IN DER FRÜHNEUZEIT

JÓZSEF CSERMELYI: Der Lebenslauf eines Ödenburger Gespans und Stadthauptmanns, Hans von Weispriach im 16. Jahrhundert (bis 1550)	8
--	---

ANDRÁS VADAS: Die Umweltverhältnisse der Raabau in der Mitte des 16. Jahrhunderts im Spiegel einer Flussvermessung von 1543–44	16
--	----

BÁLINT VINKLER: Der Umsatz der Ödenburger Weine in Krakau an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert (1586–1605)	41
--	----

DÁVID KELEMEN: Lebenswege der Pfarrer von Sopronkövesd im 17. Jahrhundert im Spiegel zeitgenössischer Quellen	57
---	----

KLEINE MITTEILUNGEN

TIBOR KOPPÁNY: Ödenburger Handwerker in der Baukunst Transdanubiens im 16–17. Jahrhundert. Das Beispiel des Ödenburger Zimmermeisters János Picheler im 17. Jahrhundert	72
---	----

GYULA KORMOS: Die Orgeln der Ödenburger Heiliggeistkirche	77
---	----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

SÁNDOR TÓTH: Gyula Lovas, Eisenbahner und Eisenbahnhistoriker (1926–2014)...	90
--	----

BÜCHERSCHAU

ÉVA TURBULY: Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid. Red.: Klára Mentényi, Anna Simon, Edit Szentesi. Budapest, 2013.	95
---	----

Unsere Autoren	99
----------------------	----

Mitteilungen der Ödenburger Rundschau-Stiftung	99
--	----